

Majda Hrženjak, Vlasta Jalušič

Vrata niso baš odprta (treba da jih gurneš, pa da se odvaraju)

Perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti

Majda Hrženjak deluje kot sociologinja in višja znanstvena sodelavka na Mirovnem inštitutu. V zadnjih letih je raziskovala predvsem teme povezane s študijami spolov, socialnimi politikami skrbstvenega dela, zaposlovanja in družbenih (ne)enakosti ter z vrstniškimi nasiljem. Med drugim je urednica knjige *Politics of Care* (2011) in avtorica monografije *Nevidno delo* (2007).

Vlasta Jalušič je raziskovalka na Mirovnem inštitutu in profesorica političnih ved na Univerzi v Ljubljani ter na Univerzi na Primorskem. Je avtorica več knjig in številnih člankov s področja politične teorije in politične filozofije. Njene teme so povezane predvsem s feminizmom in spolom, z vprašanji vojne, kolektivnega nasilja, enakosti in državljanstva ter z mislijo Hannah Arendt.

Majda Hrženjak, Vlasta Jalušič

**Vrata niso baš odprta
(treba da jih gurneš, pa da se odvaraju)**

Perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti

projekt

SIAPREM – Podpora k integraciji intersekcionalnega pristopa v antidiskriminacijske programe za Rome, starejše in migrante

vodja projekta

Majda Hrženjak

projektni partnerji

Mirovni inštitut
Slovenska filantropija
Zveza društev upokojencev

Vrata niso baš odprta (treba da jih gurneš, pa da se odvaraju)

Perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti

avtorici

Majda Hrženjak
Vlasta Jalušič
izvedba intervjujev
Mojca Frelih
Živa Humer

Majda Hrženjak
Milan Zabavnik
Franci Zlatar
Živa Gabaj

izdelava transkriptov

Ana Frank
Julija Magajna
Maja Ladič
Aleš Zobec

lektorica

Zala Hriberšek
oblikovanje
Robert Žvokelj, DAK

fotografija na naslovni strani

DAK

tisk

Solos

naklada

500 izvodov

izdajatelj in nosilec avtorskih pravic

Mirovni inštitut
Metelkova 6
1000 Ljubljana

izid knjige so omogočili

Evropska komisija
Open Society Institute

Za vsebino te publikacije odgovarja izključno izdajatelj Mirovni inštitut in se je v nobenem primeru ne sme tolmačiti kot odraz stališč Evropske komisije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.344

177.5

HRŽENJAK, Majda

Vrata niso baš odprta : (treba da jih gurneš, pa da se odvaraju) :
perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti / Majda Hrženjak,
Vlasta Jalušič. - Ljubljana : Mirovni inštitut, 2011

ISBN 978-961-6455-69-5

1. Jalušič, Vlasta

259049728

Vsebina

Uvod

Kompleksne neenakosti in njihovo razumevanje	11
Javne politike in kategoriziranje	12
Enodimenzionalnost kategorizacij	14
Projekt SIAPREM	18

Prvi del

Kompleksne neenakosti – povezave in pristopi

1 Enakost, neenakost, kompleksne neenakosti	24
1.1 Kaj je enakost?	24
1.2 Enakost, ustava in zakoni	26
1.3 Enakost je kompleksen pojem in fenomen	28
1.4 Načini presoje enakosti	28
1.4.1 Istost	28
1.4.2 Raznolikost	29
1.4.3 Transformacija	30
1.5 Neenakost in razlogi zanjo	30
1.5.1 Kompleksnost neenakosti, kompleksne neenakosti	31
1.5.2 Različni viri neenakosti in njihovo prepletanje	32
2 Kompleksne neenakosti in intersekcionalnost	33
2.1 Kaj je intersekcionalnost?	33
2.2 Intersekcionalnost in večdimenzionalnost neenakosti	34
2.3 Razlikovanje strukturne in politične intersekcionalnosti	36
2.4 Zavedanje o obstoju kompleksnih neenakosti	37

2.5 Možni intersekcionalni pristopi za obravnavo kompleksnih neenakosti	40
2.5.1 Antikategorialni pristop	40
2.5.2 Interkategorialni in intrakategorialni pristop	41
3 Kategorije in njihova kompleksnost (interkategorična perspektiva)	43
3.1 Spol	43
3.1.1 Performativnost spola	43
3.1.2 Enakost in spol, (ne)enakost spolov	45
3.2 Etničnost/rasa	47
3.3 Razred	49
3.4 Državlanski status	50
3.5 Starost	51
4 Področja ustvarjanja in reprodukcije kompleksnih neenakosti	54
4.1 Trg dela	54
4.2 Družina	55
4.3 Skrbstveno delo	56
5 Intersekcije kategorij in področij/domen (ne)enakosti in problemi kompleksnosti (intrakategorična perspektiva)	58
5.1 Trg dela in spol	58
5.2 Skrbstveno delo, starost, družina, državljanski status, etničnost in zaposlenost/nezaposlenost (dostop do trga dela)	59
5.3 Intersekcije kategorij državljanstvo, spol, etničnost v perspektivi trga dela in družine: migrantke	61
5.4 Intersekcije kategorij starosti, spola in razreda v perspektivi trga dela in skrbstvenega dela: starejše ženske	62
5.5 Intersekcije kategorij etničnosti/rase, spola in razreda: Rominke	63
6 Sklep	65

Drugi del

Primeri obravnave kompleksnih neenakosti in dobre prakse

1 Družbene lokacije in razmerja moči – samorefleksija kot predpogoj raziskovanja in intervencije	68
2 Problemi s kategoriziranjem	74
2.1 Strateško kategoriziranje	74
2.2 Statistike kot podlaga za strateško kategoriziranje?	75
2.3 Intrakategorično kategoriziranje	77
2.4 Antikategorična kompleksnost	78
3 Mikroperspektiva: kako analizirati »živo izkušnjo« kompleksnih neenakosti z individualnim intervjujem	83
3.1 Študije primerov: intersekcije spola, narodnostne pripadnosti, razreda, državljanstva in starosti v perspektivi trga dela, družinskega življenja in skrbstvenega dela	86
4 Mezoraven: vloga in kapacitete strokovnih služb in nevladnih organizacij, ki delujejo na področju reševanja kompleksnih neenakosti	93
4.1 Študija primera dobre prakse	98
5 Makroraven: analize dokumentov javnih politik z vidika kompleksnih neenakosti	101
5.1 Vprašanja	101
5.2 Razlogi za probleme, ki jih dokumenti naslavljajo – strukturni ali individualni?	104
5.3 Perspektiva spola in intersekcija spola z drugimi kategorijami	106
5.4 Izhodišča za sprejetje oziroma pripravo dokumenta	107
5.5 Dobre in slabe prakse	108
5.6 Kaj nam je pokazala analiza makroravni?	109

6 Kriteriji za analizo kvalitete in dobrih praks politik kompleksnih enakosti	111
6.1 Kaj pomeni kvaliteta politik enakosti?	111
6.2 Kriteriji kvalitete politik kompleksnih neenakosti in analitična (senzitivna) vprašanja:	112
6.2.1 Eksplicitnost, vidnost in inkluzivnost	112
6.2.2 Strukturna intersekcionalnost	112
6.2.3 Načini reševanja neenakosti	113
6.2.4 Prisotnost spola kot relevantne dimenzije	113
6.2.5 Nestigmatizacija skupin	113
6.2.6 Vidnost dominantnih ali privilegiranih skupin	114
6.2.7 Politična intersekcionalnost	114
6.2.8 Povezovanje različnih ravni in individualizacija politik	114
7 Politična intersekcionalnost	115
Zaključek	117
Literatura	121
Priloga	
Analitična vprašanja za individualne intervjuje	130
Analitična vprašanja za strokovne službe in nevladne organizacije	133
Analitična vprašanja za analize dokumentov in politik	135

Ida je stara 67 let, že 20 let je vdova, živi sama v baraki v enem od romskih naselij v Sloveniji. Ima zdravstvene težave z astmo in s hrbtenico. Barako si je postavila sama po moževi smrti, rekoč, da bo imela streho nad glavo na stara leta. V baraki, kjer živi, nima vode, elektrike in ogrevanja. Kuha v kanti, zato ima v baraki polno pepela in zelo slab zrak. Kot pove v pogovoru, velik problem predstavljajo tudi miši, ki jih je vse polno, in Ida se boji, da bi ji lahko prinesle bolezni. V poletnih mesecih spi zunaj, kot pravi, zaradi boljšega zraka. Po vodo hodi v sosednjo vas, kjer si v 5-litrski posodi prinese vodo za pitje, za kuhanje, pomivanje in pranje. V deževnih obdobjih zbira dež, pozimi topi sneg. Njen redni dohodek predstavlja starostna pokojnina v višini 170 EUR. Ker to ne zadostuje za preživetje, v jesenskem obdobju nabira gobe, ki jih Romi odkupujejo za prodajo. Ko je bila še zdrava in aktivna, je iskala delo v tovarni, vendar ga ni dobila. Ida je nepismena, v šolo ni nikoli hodila. Ima sedem odraslih otrok starih od 30 do 50 let, vendar družina ni povezana, otroci je ne obiskujejo niti ji kako drugače ne pomagajo. Nobeden od njenih otrok ni zaposlen, vsi živijo v romskih naseljih in prejemajo socialno podporo. Idino socialno omrežje tako ostaja prazna, saj ni izpostavila niti ene osebe, ki ji lahko zaupa in se nanjo zanese.

Kompleksne neenakosti in njihovo razumevanje

Ta knjižica se posveča problemom kompleksnih neenakosti. Najprej sva nameravali napisati priročnik, vendar sva ugotovili, da s pričujočim tekstom ne bova mogli zadostiti poslanstvu priročnika. Priročniki so namreč publikacije, ki na pregleden in preprost način podajo navodila o tem, kako nekaj narediti in naj bi bili namenjeni temu, da uporabniki – denimo snovalci in izvajalci politik, analitiki in politični aktivisti – z njihovo pomočjo z lahkoto, brez večjih naporov opravijo svoje delo. Res je, da sva ustvarjalki publikacije v kar največji meri težili k temu, da bi knjižica zares bila čim bolj preprost in jasen tekst, ki ga bodo bralci in bralke lahko s pridom uporabili. Vendar pa bi bilo *priročnik* o kompleksnih neenakostih skoraj nemogoče napisati, saj se ukvarjava ravno z vprašanjem *kompleksnih*, torej zapletenih, medsebojno prepletenih, večplastnih in multipliciranih neenakosti v današnjem času, in s problemom, kako te neenakosti razumeti, analizirati, se jim ustrezno približati ter kako jih reševati. Premikava se torej ravno proč od razmišljanja o neenakostih kot preprostem ali enoznačnem vprašanju.

Govor o kompleksnih problemih neenakosti sicer sugerira, da gre za nekaj, kar je težko razumeti. Vendar pa snovalki te publikacije nikakor nočeva namigovati, da kompleksnost nujno pomeni tudi nerazumljivost. Kompleksnost razumeva kot prepletenost elementov, ki formirajo neki status, situacijo ali problem, ki se ga ne da pojasniti enodimenzionalno. To pa še ne pomeni, da gre za nerazumljivost. Ko torej rečeva, da na nekaj gledava kot na kompleksen pojav, potem to pomeni predvsem, da poskuša gledati nanj celovito, torej zaznati njegove številne dimenzije in elemente. Na ta način želiva pri tematiki kompleksnosti in reševanja zapletenih in medsebojno prepletenih neenakosti pozornost usmeriti predvsem v razgradnjo problemov na njihove elemente in v reševanje konkretnega niza med seboj povezanih položajev ter vprašanj in zagat, ki pogojujejo različne vrste neenakosti in njihove medsebojne sovisnosti.

Kompleksen: vsestranski, celovit, prepleten, tudi nasprotujoč si

Kompleksno v tem primeru pomeni »sestavljeno«: iz določenih, medsebojno povezanih elementov, ki jih je treba pojasniti v njihovi konkretni umeščenosti in medsebojni življenjski povezanosti – ta pa ni nujno nerazumljiva ali težko razumljiva. Namesto, da bi torej rekli, da je nekaj tako zapleteno, da se tega ne da »do konca« pojasniti, bomo poskusili kompleksne neenakosti pojasniti tako, da jih razstavimo na elemente in dimenzije ter jim sledimo na mesto njihovega nastanka, obenem pa ohranimo v mislih njihovo povezanost in prepletenost z drugimi elementi in dimenzijami.

Ljudje smo si med seboj neskončno raznoliki. Vsak od nas je enkratno človeško bitje, s svojo posebno življenjsko zgodbo, ki ga ni mogoče zreducirati na nobeno določeno ali nedoločeno število posameznih lastnosti, s katerimi lahko posameznika ali posameznico opišemo ali ki mu/lji jih pripišemo. Naše konkretne življenjske izkušnje – doživljanje različnih situacij in položajev, v katerih se lahko znajdemo – so lahko zelo različne. Kljub naši raznolikosti in individualnosti v sodobnih političnih in družbenih kontekstih nastopamo kot načeloma enaki in enakost velja za eno ključnih vrednot človeštva (definicija pravic temelji na predpostavki, da smo vsi ljudje rojeni svobodni in enaki). Hkrati smo nenehno kategorizirani in postavljeni pod različne skupinske skupne imenovalce in skupna imena – takoj od rojstva, ko dobimo rojstni list, na katerem so vpisani podatki, kot denimo spol, rojstni kraj in datum, državljanstvo itd., pa vse do smrti, ko na mrliški list vpišejo našo starost ob smrti, vzrok smrti itn., če naštejemo samo nekaj primerov. Med našo individualnostjo, ki je kompleksni sestav naših različnih lastnosti, položajev in sprememb v času, in tovrstnimi identifikacijami obstaja razpon, ki ni zmeraj zlahka premostljiv.

Javne politike in kategoriziranje

Javne politike so vpete v to nenehno kategoriziranje in tudi ustvarjajo kategorizacije, ki so ponavadi še statistično in strokovno podkrepjene ter tako predstavljajo podlage ukrepanja akterjev javnih politik. Tudi raziskovanje nasploh, še posebej pa tisto, ki se ukvarja z javnimi politikami in s problemi

neenakosti, temelji na tipologijah in kategoriziranju ali pa pripravlja njihove osnove. In nenazadnje, kadar javno, politično delujemo, svoje delovanje ali skupino, v katero se združujemo, iz različnih razlogov zvedemo na skupne socialne ali politične imenovalce. Tovrstno razporejanje torej predstavlja svojevrstno nujnost, saj se z njim ustvari tudi okvir političnega sporazumevanja in se mu tako rekoč ni mogoče izogniti. Raziskovalci in raziskovalke neenakosti o tem postopku govorijo tudi kot o uokvirjanju (angl. *framing*) problemov, ki lahko nastane spontano, brez posebne namere v procesu delovanja, lahko pa je tudi »strateško« – v smislu zavestnega uokvirjanja, poimenovanja in kategoriziranja, ki naj vodi k določenim rešitvam (prim. Bacchi 1999, 2009). Pri tem gre za poskus zagrabit problem in ga artikulirati v nekem določenem jeziku, jezikovnem kodu ali »jezikovni igri«. Za njim zmeraj stoji neki skupek norm, vrednot, prepričanj in pravil, ki ga pogojujejo – tako da je, tudi če za njim ne stoji določen namen, zmeraj umeščeno v specifični kulturno-politični kontekst. Kategorije, s katerimi operiramo v javnih politikah, zato nikdar niso nevtralne in prazne oznake – tudi če se tako predstavljajo – temveč so uokvirjene v specifičnih kontekstih in v njih se zmeraj zrcalijo obstoječa razmerja moči, bodisi da gre za usmeritve institucionalnih akterjev v javnih politikah ali pa za rezultat bojev tistih akterjev, ki želijo spremeniti obstoječa razmerja moči, privilegijev in pravic. Oblikovanje političnih kategorij predstavlja diskurzivno dejavnost političnih akterjev, ki usmerja način definiranja problemov in rešitev v javnosti, hkrati pa tudi način, kako bodo akterji, javni organi, institucije in njihovi uslužbenci/uslužbenke v svoji funkciji delovali ali z ljudmi ravnali. Definiranje problema je zato izjemno pomembno in zato že predstavlja politični spopad – okvir, znotraj katerega kategorije dobijo specifični pomen, namreč tudi že implicira same rešitve. Politike lahko probleme uokvirijo kot probleme posameznikov ali posameznic, ki so izpostavljeni neenakosti in potem ponudijo rešitve, ki se ne dotaknejo strukturnih in kompleksnih razlogov za neenakost. Neka manjšinska skupina je lahko uokvirjena kot tako zelo drugačna, da se ponujene rešitve ukvarjajo predvsem s problemom te drugačnosti in jo poskušajo zmanjšati, hkrati pa izpustijo globlje razloge za neenakost, ki so povezani s strukturnimi razmerji med manjšino in večino.

Enodimenzionalnost kategorizacij

Kategorizacije v politikah so najpogosteje enodimenzionalne, zvečine to velja tudi za tiste, ki naslavlja večdimenzionalne statuse – saj s tem ustvarjajo skupine, ki jih je lažje naslavljati kot celoto. Politike ljudi uvrščajo v skupine in razrede, jih razporejajo po spolu, starosti (statistike), državljanstvu, zaposlitvenem ali nezaposlitvenem statusu, lastništvu ali nelastništvu, dohodkovnem razredu, v nekaterih primerih pa tudi po rasnih in etničnih konstrukcijah. S tem uvrščanjem na eni strani ustvarjajo legitimizacijo za dejavnost institucionalnih akterjev, po drugi pa ustvarjajo specifične skupine, statuse (položaje), institucije in razlikovanja/diskriminacije, ki vplivajo na konkretna življenja ljudi: denimo, definirajo razmerje med »mladostjo« in »starostjo«, ki vpliva na to, kdaj bodo ljudje pridobili ali izgubili določene pravice, kdaj bodo varovani kot »starejši delavci«, kdaj se bodo upokojili itd. Določijo lahko, katere skupine ljudi in pod kakšnimi pogoji bodo imele dodatne pravice – od pravice do otroškega dodatka ali štipendije do kulturnih pravic določenih skupin in dostopa do nekaterih posebnih resursov. Določijo tudi, kako se bodo te skupine imenovala in kako se bodo njihovi pripadniki identificirali, rekrutirali itd. – kar je še posebej pomembno za člane, članice, pripadnike tistih skupin, ki se sami (ali pa jih drugi) doživljajo kot različne od večine in/ali diskriminirane – eden od posebej izrazitih tovrstnih primerov v Sloveniji je primer Romov. Po drugi strani tovrstne skupine lahko nastajajo kot konstrukt samoidentifikacije skupin, ki nasprotujejo določenim obstoječim politikam: v nedavni preteklosti je bil izrazit takšen primer žensk, ki so se kot feministke identificirale kot diskriminirane in neenake, novejši takšen primer pa je primer istospolno usmerjenih, ki se samoidentificirajo kot izključena in nepripoznana skupina in zahtevajo politično in zakonsko definicijo, na osnovi katere lahko posamezniki in posameznice pridobijo pravice kot skupina. Ko govorimo o družbenih in političnih neenakostih in njihovem reševanju, govorimo o tovrstnem razlikovanju. Neenakosti sicer lahko razumemo kot enoznačne ali enodimenzionalne in njihov vir pripisujemo enemu samemu vzroku, oziroma en vir neenakosti postavimo kot dominanten – torej kot tisti, ki odločilno zaznamuje druge neenakosti. V preteklosti je za takšen vir neenakosti

veljala predvsem razredna neenakost. Za njo je veljalo, da odločilno vpliva na druge neenake položaje, kot so spolna neenakost ter narodnostna neenakost. Izkušnje z različnimi boji proti neenakostim in diskriminacijam (feminizem in protirasistična gibanja, gibanja za pravice istospolno usmerjenih, gibanja za pravice migrantov in narodnostnih manjšin), njihova medsebojna trenja ter raziskave zadnjih dvajsetih let so pokazale, da se viri neenakosti medsebojno prepletajo, dopolnjujejo in vzajemno učinkujejo na enak ali neenak položaj skupin in posameznikov/posameznic – da so torej neenakosti kompleksne. To so do določene mere prepoznali tudi ustvarjalci javnih politik, še posebej v okviru nastajajočih skupnih politik Evropske unije, kjer so procesi evropeizacije privedli do prepletanja politik, ki zajemajo vprašanja (ne)enakosti in medsebojnega vpliva različnih nivojev (državni, evropski, vladni in nevladni). Kljub temu se ustvarjalci in analitiki politik najpogosteje še vedno osredotočajo na eno samo dimenzijo neenakosti in zanemarjajo druge. Tudi politični aktivisti in aktivistke redko naslavljajo medsebojno povezane dimenzije neenakosti in v ospredje čestokrat postavljajo en sklop pravic in demonstrirajo za eno skupino.

Posamezniki in posameznice, ki se znajdejo na križiščih diskriminacije, se morajo – da bi imeli dostop do pravic – najpogosteje identificirati z eno samo dimenzijo svojega lastnega kompleksnega položaja, medtem ko ostale potisnejo v ozadje (več v Kuhar 2009).

Posledice te enodimenzionalne identifikacije so različne, med drugim tudi ta, da prihaja do njihovega stigmatiziranja, stereotipiziranja in viktimizacije, včasih pa so – kar je najhuje – zaradi tega celo izpostavljeni nasilju. Pri tem izstopajo primeri migrantov, t.i. vidnih manjšin,¹ predstavnikov rasiziranih narodnostnih skupnosti in denimo istospolno usmerjenih.

1 Pri »vidnih« manjšinah gre za tiste prebivalce in prebivalke, ki so na sploh videni kot drugačni od večinskega prebivalstva. Ti se po poročilu EU-MIDIS počutijo bolj pogosto diskriminirani zaradi več razlogov kot druge manjšine. Romi ali prebivalci afriškega porekla pričajo o večji diskriminaciji kot denimo nekdanji Jugoslovani, tisti z ruskim ali centralno-evropskim ozadjem (prim. European Union Agency for Fundamental Rights 2010, 4).

Obstoječe raziskave kompleksnih neenakosti so pokazale, da je normativno dobrodošlo in več kot potrebno, da bi obstoječe politike proti neenakosti in diskriminaciji zajele več osi neenakosti oziroma zaobsegle t.i. multiplo diskriminacijo (prim. Lombardo in Verloo 2009, 78). Vendar se to zgodi le redko. Poročilo evropskih pravnih strokovnjakov na področju enakosti spolov o »multipli«² diskriminaciji in zakonih v EU, ki se ukvarja s priložnostmi za pravne odzive na intersekcijsko spolno diskriminacijo, navaja le nekaj redkih primerov, ko je prišlo do obravnave primerov multiple diskriminacije. V Sloveniji, kjer tako kot v večini EU držav, prepoved »multiple« diskriminacije ne obstaja, in po navedbah poročevalke za Slovenijo takšni primeri niso dobili primerne pravne obravnave niti na sodiščih niti v odločitvah zagovornika načela enakih možnosti na Uradu za enake možnosti (Burri in Schiek 2009, 116 in nasl.). Vprašanja, ki se ob tem postavljajo, so:

Zakaj so določene politike enakosti tako v Sloveniji kot v Evropski uniji enodimenzionalne in je njihova kompleksnost, večplastnost in večdimenzionalnost potisnjena v ozadje? Ali sploh obstaja zavedanje o večplastni, t.i. multipli in o intersekcijski diskriminaciji? Ali obstajajo politike, ki že upoštevajo multidimenzionalnost in kompleksnost neenakosti in katere politike so to? Kako jih prepoznati? Če je normativno dobrodošlo, da se upošteva različne osi neenakosti pri obravnavi deprivilegiranih skupin, posameznikov/posameznic in struktur, ki te neenakosti pogojujejo, zakaj se to ne zgodi? Kaj bi bilo treba storiti, da se situacija spremeni? Kateri so kriteriji za oceno kvalitete morebitnih politik kompleksnih enakosti?

2 Termin »multipla« diskriminacija je v Evropski uniji oznaka za večplastno in večkratno diskriminacijo. V našem kontekstu razumemo oznako »multipla« diskriminacija kot tista dejanja in postopke, ki lahko privedejo do kompleksnih neenakosti. Termin multipla diskriminacija na ravni politik Evropske unije zaenkrat predstavlja oznako, ki jo je v pravnem in drugih smislih treba razumeti kot korak k intersekcijski obravnavi kompleksnih neenakosti. Terminologijo, ki jo uporabljava v publikaciji, natančneje pojasnjujeva v nadaljevanju.

Oblikovanje ali perpetuiranje etničnih in/ali rasnih kategorij na področju javnih politik ima lahko tudi hude posledice za cele skupine prebivalstva. Pomembno je poudariti, da so takšne kategorije najpogosteje konstruirane na osnovi vrste navzkrižnih povezav med stereotipnimi predstavami o predstavnikih »kategorij«: pogosto gre za že obstoječe kulturne stereotipe o načinu življenja, običajih, odnosih med spoloma, seksualnosti, prehranjevanju in »čistosti« ali »umazanosti«. Takšne primere lahko najdemo tako v pretekli kolonialni zgodovini kot tudi v novejših dogajanjih v Evropi in izven nje. Kategoriziranje se lahko zdi na prvi pogled čisto »nedolžno«. Denimo takrat, ko se v javni govorici pojavi označevanje, ki deli na »nas« in »njih«, na nacionalno večino (Slovenci) in »pripadnike drugih narodnosti«. To dikcijo še vedno najdemo v dokumentih, ki predstavljajo podlage za javne politike.

Da so kategorizacije lahko usodne, nam kažeta dva nedavna primera genocida. V Ruandi je kot posledica kolonialne kategorizacije treh ekonomsko-socialnih statusov v domnevno raso-etnične skupine sledila dolgoletna diskriminacija najprej večinske Hutu, nato manjšinske skupine Tutsi. Rasno-etnične kategorije so bile zapisane v identifikacijske dokumente prebivalcev. Eden najhujših genocidov po holokavstu, ki se je v Ruandi zgodil leta 1994 na tej osnovi, je tako temeljil na ideologiji spolno/seksualno zaznamovanih rasnih delitev. V Bosni in Hercegovini so kategorizacije, ki so temeljile na religiozno-etnični pripadnosti, skozi obujanje starih narodnjaških mitov privedle do dehumanizacije potencialnih žrtev, in sicer najprej Muslimanov, kot tistih radikalno »drugih«, ki jih je treba »očistiti«. Tudi v tem procesu so se v konstrukcijah kategorij potencialnih žrtev prepletale etnične/rasne, religiozne in spolne dimenzije.

Namen publikacije je slediti tem vprašanjem ter prikazati dileme in možne poti reševanja kompleksnih neenakosti. Neenakosti namreč zvečine nimajo enega samega vira ali enostavne rešitve ter se medsebojno križajo, dopolnjujejo ali krepijo. Knjižica v teoretskem delu temelji na teoretičnih in empiričnih izsledkih več projektov o neenakosti in diskriminaciji, ki smo jih izvajali na Mirovnem inštitutu v zadnji dekad (Mageeq, Quing, PeerThink, FeMiPol, Igiv, Romi v Ljubljani – različnost perspektiv, Nasilna križišča: dinamika družbenih in političnih elementov sodobnega kolektivnega nasilja in množičnih zločinov in njene posledice - primera bivše Jugoslavije in Ruande, Neformalno reproduktivno delo: trendi v Sloveniji in EU, Izbrisani: poprava kr-

Šitev človekovih pravic, Protect ipd.)³ ter na obsežni literaturi, ki že obstaja na temo kompleksnih neenakosti ter intersekcijske diskriminacije. V empiričnem delu temelji na konkretnih primerih, izbranih iz raziskave o kompleksnih neenakostih, ki smo jo izvedli v okviru projekta SIAPREM. V njem smo ugotavljali prisotnost kompleksnih neenakosti oziroma križanj neenakosti in izkušnjo diskriminacije pri posameznicah, ki jih politike tudi sicer kategorizirajo v specifične skupine in statuse, oziroma ki se nahajajo na presečiščih skupin, ki jih obravnavajo obstoječe strukture in akterji javnih politik.

Projekt SIAPREM

Projekt »SIAPREM – Podpora k integraciji intersekcionalnega pristopa v antidiskriminacijske programe za Rome, starejše in migrantke« je izhajal iz predpostavke o kompleksnih neenakostih in intersekcionalne perspektive, ki upošteva, da izkušnje z diskriminacijo in izključevanjem, ki jih doživljajo posamezniki/posameznice in skupine, izvirajo iz presečišč več dimenzij in področij neenakosti (npr. spola, razreda in starosti). Taksi kompleksni položaji se kvalitativno razlikujejo od izkušenj oseb in družbenih skupin, ki se umeščajo in definirajo skozi eno diskriminatorno osebno okoliščino (npr. spol). Vpeljava takšne perspektive in poznavanje teh izkušenj lahko izboljšata/diferencirata in hkrati povežeta antidiskriminacijske politike in programe družbenega vključevanja. Večina antidiskriminacijskih politik namreč temelji na obravnavi ene same osebne okoliščine, medtem ko specifične situacije oseb na presečiščih diskriminacije ostajajo bodisi nevidne, ali pa se morajo uvrstiti v eno samo kategorijo. Za preizkus in ilustracijo te teze smo izbrali presečišča treh marginaliziranih pozicij – starejše ženske, migrantke, Rominje – ki se, vsaka na svoj način umeščajo v kompleksne povezave kategorij spola, etničnosti/rase, razreda, starosti in državlanskega statusa. Analizo njihovih življenjskih izkušenj smo postavili ob bok analizam praks in dokumentov javnih politik, ki obravnavajo vprašanja neenakosti in diskriminacije.

3 Mageeq (www.mageeq.net); Quing (www.quing.eu); FeMiPol (www.femipol.uni-frankfurt.de); PeerThink (www.perthink.eu); Igiv (www.intersect-violence.eu); Protect (www.multip-ladiskriminacija.si).

Naš namen je bil pokazati, da je pri oblikovanju politik kompleksnih (ne) enakosti nujno zasledovati več ravni reševanja problematike, ki so relevantne za oblikovanje samih strategij. Zato smo v analizo vpeljali tri medsebojno povezane ravni obravnave in izkušenj neenakosti:

- mikroraven individualnih življenjskih izkušenj, ki jo določa subjektivna vpetost v različne družbene lokacije, presečišča dimenzij spola, etničnosti/rase, razreda, starosti in državljankega statusa (če se omejimo samo na te kategorije), na njih navezujoča se družbena razmerja dominacije, moči in nemoči, dostopa in onemogočenega dostopa do družbenih virov;
- mezoraven institucij in organizacij, ki naj bi s socialnimi storitvami blažile neenakost in njihove posledice za ljudi, in ki jih določajo sistemske pristojnosti in vrednotni okvirji solidarnosti in pomoči (javne službe) ter identitene politike, načela socialne pravičnosti in enakosti (nevladne organizacije);
- makroraven politik, ki jo določajo najširši koncepti in načelne vrednote demokracije, enakih možnosti in socialne vključenosti, ekonomičnosti, pragmatičnosti, pa tudi latentne ali celo eksplicitne patriarhalnosti, rasizma in kapitalizma.

Na mikroravni smo od februarja do maja 2011 izvedli 29 individualnih polstrukturiranih intervjujev z naključno izbranimi migrantkami, s starejšimi ženskami in z Rominjami.⁴ Za intervjuje s pripadnicami ravno teh treh kategorij smo se odločili zato, ker je bil naš namen dobiti bolj poglobljen vpogled v izkušnje z diskriminacijo in neenakostjo, v življenjske prakse in njihovo osmišljanje pri osebah, ki se nahajajo na kompleksni, pogosto težavni intersekciji/presečišču med kategorijami (ženskega) spola, (»druge«) etničnosti/rase, (nižjega) ekonomsko-socialnega razreda, starosti in (odsotnega) državljankega statusa.

Na mezoravni smo izvedli 18 intervjujev z oblikovalci in oblikovalkami javnih politik, aktivisti in aktivistkami nevladnih organizacij ter predstavniki in predstavnicami javnih služb, ki zagotavljajo socialne storitve.

4 Intervjuvanke smo povabili k pogovoru po metodah snežne kepe in sledenja povezav, nekatere Rominje pa preko informatork, pripadnice romske skupnosti. Intervjuji so potekali večinoma na domu intervjuvanke, nekajkrat pa tudi na javnem prostoru. Vsi intervjuji so bili posneti in transkribirani. Vprašalniki za individualne in ekspertne intervjuje so priloženi v Prilogi.

Na makroravni smo analizirali 46 dokumentov javnih politik, in sicer dokumente, ki jih je sprejel Državni zbor (resolucije o nacionalnem programu, zakoni) kot tudi vladne dokumente (programi ukrepov, strategije, uredbe), ki se nanašajo na vprašanje socialne vključenosti, družbenih (ne)enakosti, marginaliziranih skupin ipd.⁵

Nabor informacij, podatkov, zgodb, izkušenj, razmišljanj in interpretacij nama predstavlja empirično podlago, iz katere v nadaljevanju »odpirava« perspektivo kompleksnih neenakosti z analizo lastnega raziskovalnega procesa in s študijami posameznih primerov.

V interpretaciji podatkov sva zasledovali kompleksne neenakosti in intersekcionalnost, pri tem pa iskali odgovore na vprašanja:

Kateri so specifični problemi z diskriminacijo in izključenostjo in variacije v izkušnjah različnih skupin žensk, razlikujočih se po starosti, etničnosti in državljanškem statusu v presečišču trga dela in družine, javne in zasebne sfere (individualni intervjuji)?

Ali relevantne politike, javne službe in nevladne organizacije te specifikke zaznavajo, vključujejo in ustrezno obravnavajo kompleksne neenakosti?

Cilji publikacije so:

1. Premisliti kompleksne neenakosti in predstaviti osnove za razumevanje mehanizmov nastanka in potencialnega reševanja problemov kompleksnih neenakosti.

V tem okviru poskuša »odpreti« razumevanje kompleksnih neenakosti ter vpeljati **intersekcionalno perspektivo** kot načelo in pot v raziskovanju, razumevanju in obravnavi neenakosti. Razpravljali bova o intersekcionalnih mehanizmih, ki vzpostavljajo neenakosti in prikazali primere, ko enodimenzionalne in linearne kategorizacije v politikah zabrišejo sledi kompleksnosti in de facto intersekcionalnost.

5 Podrobnejše poročilo o analizi politik je dostopno na spletni strani <http://siaprem.mirovni-institut.si>.

2. Oblikovati analitični aparat za obravnavo kompleksnih neenakosti.

Popisali bova pomembne **kategorije** in njihovo vlogo in mesto v nastanku, analizi in reševanju neenakosti. Predstavili bova v raziskavi uporabljeni **kategorialni aparat** in nakazali še druge njegove možne uporabe. Oblikovali bova osmišljujoča (senzitivna) vprašanja, ki se nanašajo na obravnavane kategorije in na način, kako poteka njihovo uokvirjanje.

Pokazali bova, kako se kategorije, skupine in položaji konstruirajo skozi statistike, dokumente javnih politik (makroraven), ekspertne definicije (mezoraven) in lastne konstrukcije identitetnih pozicij (mikroraven) in s tem problematizirali nekatere obstoječe kategorije.

Odgovarjali bova na vprašanje, na kakšen način kategorija nastane in se ustali (uokvirjanje) ter kako vpliva bodisi na legitimizacijo (ne)enakosti in diskriminacije ali pa na opolnomočenje. Ali gre za strukturno opolnomočenje (krepitev ljudi kot akterjev) ali za viktimizacijo (obravnavanje ljudi kot zgolj »žrtev« in objektov)?

Kategorije bova premislili (dekonstruirali in strateško rekonstruirali) tako, da bova vpeljali interseksionalne perspektive, ki ne vključujejo samo dimenzij neenakosti, ki zadevajo skupino (ali osebo na »križišču diskriminacije«), ampak prikažejo širša (strukturna) področja ustvarjanja (ne)enakosti in kategorizacij – kot so, denimo, ekonomija, družina (zasebnost), politika (področje državljanstva, civilnega statusa), kultura (običaji) in druga.

3. Prikazati pomen in možnosti nekategoričnega, nestereotipnega načina obravnavanja družbene heterogenosti, neenakosti in diskriminiranih ljudi – nemodelirane politike.

Razmislili bova o načinu, poti, perspektivi, kako se problematiki diskriminacije in neenakosti, še posebej neenakosti v primeru najbolj »odrinjenih« posameznikov/posameznic ali skupin približati na drugačen način. Oblikovali bova **senzitivna vprašanja** kot pripomoček za razumevanje in analizo posameznih primerov.

Prikazali bova **postopek in rezultate analize dokumentov vladnih politik**, ki je bila narejena v okviru projekta – kaj se, ko analiziramo dokumente, reprezentira kot problem?⁶ Kakšne so ponujene rešitve? Ali so definicije problema in ponujene rešitve skladne med seboj? Katere so **dobre prakse**? Kateri so **kriteriji za oceno dobrih praks**?

Sledili bova **potem naše lastne analize ter problemom in dilemam, s katerimi smo se v projektu soočali** – pri analizi dokumentov, pri pogovorih s strokovnjaki in strokovnjakinjami, s predstavniki nevladnih organizacij ter z respondentkami o njihovih konkretnih izkušnjah z neenakostjo in diskriminacijo.

4. Prikazati analizo kompleksnih neenakosti in uporabo interseksionalnosti v praktičnem delu.

Pokazali bova, kako je mogoče praktično **analizirati/reflektirati lastno delo skozi perspektivo interseksionalnosti**, kako je mogoče uporabljati interseksionalni pristop v oblikovanju politik, socialnem delu, raziskovanju in delu nevladnih organizacij. Oblikovali bova **samorefleksijska vprašanja** ter kriterije vrednotenja za nadaljnji razvoj/izboljšanje metod dela pri reševanju kompleksnih neenakosti z uporabo interseksionalnega pristopa.

Publikacija je v osnovi razdeljena na bolj »teoretski« in bolj »praktični« del, čeprav že v prvem delu navajava konkretne primere in izsledke analiz in je ločevanje teh dveh domen takrat, ko govorimo o politiki in politikah, povsem umetno. V prvem, torej bolj teoretskem delu bova predstavili glavne pristope, kategorije in njihovo prepletenost ter relativnost in to poskusili ilustrirati, v drugem pa se bova bolj približali empiričnim izsledkom projekta, na katerem temelji publikacija.

6 Pri tem sva se opri na metodologijo »kritične analize okvirjev« in znanje iz projektov *Ma-gueq* in *Quing* (prim. Verloo 2007). Uporabili sva pristop, ki sprašuje: »Kaj se reprezentira kot problem v dokumentih javnih politik?« in primerjali skladnost/neskladnost med diagnozo in prognozo.

Prvi del

Kompleksne neenakosti – povezave in pristopi

1 **Enakost, neenakost, kompleksne neenakosti**

V začetnem sklopu prvega dela pojasnjujeva pojme enakosti in neenakosti, ter razpravljava o fenomenu kompleksnih neenakosti.

1.1 **Kaj je enakost?**

Enakost je ključni pojem in pogoj politike, saj se politično delovanje lahko vrši zgolj v pogojih enakosti in med enakimi. Hkrati je tudi njen inherentni smisel – ustvarjanje pogojev enakosti je namreč ustvarjanje prostora za politično udejstvovanje in ohranjanje človeštva kot univerzalne skupnosti.

Enakost danes na eni strani predstavlja ustavno normativno kategorijo, ki od francoske revolucije dalje definira vsa »človeška bitja« in predstavlja konstitutivni del ustroja modernih političnih skupnosti. Po drugi strani gre za politično kategorijo, ki v današnjem svetu najpogosteje predstavlja »sporni ideal, ki je nenehno odprt za številne interpretacije« (Jaggar 1990, 230) o tem, kaj enakost sploh je. Njeni pomeni niso samo tesno povezani s koncepti pravičnosti, pravic, ter včasih tudi razvoja in napredka, ampak so pogosto odvisni od konteksta, v katerem o enakosti razpravljamo.

Enakost je tako mogoče razumeti bodisi kot splošni okvir skupne človeškosti ali univerzalno normo. Po drugi strani jo je mogoče interpretirati kot projekcijo nekega zaželenega stanja, kot neki prihodnji cilj ali celo kot specifični instrument, ki se povezuje s pravičnostjo. Lahko jo razumemo kot čisto enakost pred zakonom v smislu enakih pravic, ali pa jo vidimo kot zahtevo

po svojevrstni izenačitvi in »istosti«. Takšna izenačitev bi, denimo, za ženske pomenila, da morajo, da bi bile enake z moškimi, postati podobne ali celo iste kot moški. Enakost pomeni, da imajo moški in ženske enake možnosti (in ne samo enake pravice) pri zaposlovanju, to pa seveda ne pomeni, da prek tega moške in ženske naredimo za iste. Vendar pot uveljavljanje načela enakosti lahko hkrati priznava in uveljavlja raznolikost in pluralnost.

Enakost v našem kontekstu razumemo kot dvojje: kot status, ki pripade vsakemu človeškemu bitju, kot »pravico imeti pravice«, ne glede na pluralnost in raznolikost ter številne osebne okoliščine, ki to pluralnost spremljajo. Tovrstna enakost je zapisana v modernih ustavah kot enakost pred zakonom in je interpretirana kot enakopravnost, enakost v pravicah, ki jo v Ustavi Republike Slovenije zagotavlja 14. člen.* Hkrati jo bomo razumeli kot politično-socialni in normativno-etični projekt: torej kot stanje, za katerega si lahko prizadevamo, in v katerem naj imajo ljudje enake možnosti, uresničiti svoje kapacitete in enakopravno sodelovati v (političnem, kulturnem, socialnem itd.) življenju neke skupnosti. Prvi in drugi smisel enakosti sta zato povezana.

- * 14. člen Ustave RS govori o tem, da so »v Sloveniji zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine vsakomur ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katero koli drugo osebno okoliščino.«

Četudi načeloma vsi ljudje veljajo za »svobodne in enake« pred zakonom, mora biti enakost utemeljena in zasledovana v pravnih, političnih in družbenih institucijah, javnih politikah in delovanju ljudi, če naj jo ohranjamo kot normo, vrednoto, dosežek in proces. Razumevanje enakosti kot enakosti pred zakonom oziroma enakopravnosti je zato izrazito povezano z vprašanjem, kaj je pravično (Kogovšek 2011). V tem smislu je treba interpretirati tudi razlikovanje med »formalno« enakostjo (kot deklariranim stanjem) in »dejansko« enakostjo (kot stanjem, v katerem se neka konkretna oseba nahaja in ki lahko predstavlja tudi cilj politik (Kogovšek in Petković 2010, 13, 14). Enakost je strukturno pogojen pojem in ne obstaja kot nekaj na sebi, čeprav jo razumemo kot predpostavko in temeljno vrednoto človeštva kot univerzalne skupnosti.

1.2 Enakost, ustava in zakoni

Enakost kot pojem in fenomen se nanaša na svoje negativno nasprotje, torej na neenakost. Ustava Slovenije kot temeljni pravni akt v posebnem členu posebej opredeljuje elemente, ki so dandanes prepoznani kot možna osnova neenakosti in nezakonite diskriminacije: narodnost, rasa, spol, jezik, vera, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazba, družbeni položaj, invalidnost ali »katerakoli druga osebna okoliščina«. Že ta definicija, ki je osnova za prepoved diskriminacije, implicira, da lahko obstajajo kompleksne okoliščine, ki so morebitna osnova za diskriminacijo in s tem neenak položaj, ki pa jih ustava ne more enostavno prejudicirati in jih ni mogoče enostavno uporabiti kot podlago presojanja. V postopkih presoje enakosti kot enakopravnosti (enakost pred zakonom) se pogosto išče element pravičnosti v pravu, pri čemer bi moralo pravo težiti k temu, da so enaki oziroma primerljivi položaji, lastnosti ljudi in ravnanja obravnavani enako oziroma primerljivo (prim. Kogovšek 2011, Cerar 2005). A hkrati dikcija v Ustavi Republike Slovenije takrat, ko govori o »osebnih okoliščinah«, vendarle implicira, da gre pri neenakostih za »osebne« okoliščine, in ne za strukturno pogojene neenakosti. Uresničevanje načela enakosti in enakih pravic, enakopravnosti in nediskriminacije poleg ustave v Sloveniji zagotavljajo tudi drugi pravni akti – posamezni zakoni in vrsta institucij. Obenem je treba omeniti tudi številne mednarodne in evropske dokumente in direktive, ki jih tukaj ne bomo posebej naštevali.⁷ Najpomembnejši takšen pravni akt na državni ravni je poleg ustave še krovni zakon proti diskriminaciji – *Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja*, *Kazenski zakonik* ter nekateri drugi zakoni, denimo *Zakon o enakih možnostih žensk in moških* in *Zakon o delovnih razmerjih*. V nave-

7 Od *Splošne deklaracije o pravicah človeka* do ureditve EU, v kateri *Amsterdamska pogodba* v členu 13 vpeljuje antidiskriminacijsko ureditev, ki vključuje kategorije spola, rasno ali etnično poreklo, religijo, invalidnost, starost ali spolno usmerjenost. *Listina temeljnih pravic* to utrjuje, hkrati pa so bile ob njej sprejete še številne direktive kot denimo *Direktiva Sveta 2000/78/ES* z dne 27. novembra 2000 o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu in *Direktiva Sveta 2000/43/ES* z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost.

denih zakonih so opredeljeni pojmi, kot so »enaka obravnava« in »neenaka obravnava«, »neposredna diskriminacija« in »posredna diskriminacija« (prim. Kogovšek Šalomon in Petković 2007), »enakost«, »enake možnosti« in »posebni ukrepi«. Da gre pri enakosti za kompleksno zadevo, dokazuje predvsem priznanje zakonodajalcev, da lahko v nekaterih primerih neenakih položajev prav enaka obravnava prispeva k diskriminaciji oziroma razlikovanju in tako poveča neenakost prizadetih. Zaradi tega zakon dopušča dve vrsti izjem glede enake obravnave – na eni strani omogoča razlikovanje, takrat ko gre za posebne okoliščine, na drugi pa dopušča in predvideva neenako obravnavo v tistih primerih, ko bo le-ta v končnem učinku prispevala k večji enakosti udeležencev oz. prizadetih v postopkih in v procesih. Izjeme, pri katerih je tudi pravno dopustno razlikovanje, so tako na eni strani dopustne v primerih, ko obstaja za to upravičen zakonit cilj. V delovnem pravu je, na primer, lahko dopustno razlikovanje, ko gre za bistvene in odločilne poklicne zahteve in se lahko upošteva posebna osebna okoliščina posameznika/ce, pri poklicnem delu v verskih skupnostih in cerkvah lahko obstaja zahteva po določenem verskem prepričanju.

Na drugi strani so izjeme dopustne v primerih posebnih ukrepov, ki zasledujejo enakost kot cilj in so povezani z vprašanjem pravičnosti. Gre začasne ukrepe povečevanja enakosti možnosti – za tiste osebe, ki se zaradi spola, narodnosti, rase, ali etničnega porekla, vere, prepričanja, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti lahko znajdejo v dlje časa trajajočem manj ugodnem položaju. V tem smislu zakon priznava obstoj strukturnih neenakosti, ki se povezujejo z obstojem tradicijskih ali kulturnih vzorcev in norm, ki perpetuirajo neenake položaje spolov, narodnosti, pripadnikov različnih verskih skupnosti itd. Posebni ukrepi so tako namenjeni odpravi takšnih položajev – denimo na področju aktivne politike zaposlovanja ali zastopanosti v politiki se lahko v ospredje postavi posameznike/ce, ki se nahajajo v določenih neenakih položajih. Ravno tako so izjeme tisti pravni ukrepi, ki trajnejše naslavljajo diskriminirane ali t.i. »ranljive skupine« (denimo varstvo nosečnic in doječih mater), namen pa je t.i. izravnalna pravičnost zaradi specifičnega položaja (Kogovšek, 2011).

1.3 **Enakost je kompleksen pojem in fenomen**

Razumevanje enakosti tako po eni strani uokvirjajo pravne definicije, hkrati pa je enakost relacijska kategorija, ki je sama po sebi kompleksna in se povezuje z idejo pravičnosti. Da bi bili enaki, je potreben kompleksen splet okoliščin, ki nam enakost omogočajo. V tem smislu je sam fenomen enakosti zmeraj politično in socialno pogojen, in ga določa vrsta institucij, norm, vrednot, diskurzov in dejanj. Odločanje o tem, kaj je neenakost, je zato vedno težavno. Gre namreč tudi za to, da presodimo, kdaj je razlikovanje nekaj, kar predstavlja vrednoto in je zaželeno pozitivno vrednotenje razlike ali pluralnosti statusov ljudi, kdaj pa predstavlja razlikovanje neenakost in neenako obravnavo (prim. Walby 2009, 21).

Kompleksnost enakosti bi lahko označili tudi kot »hkratno prisotnost razlikovanja in enakosti v samem pojmu enakosti« (Walby, *ibid.*). Ravno to nam otežuje enoznačno presojo o tem, kateri so pravi ukrepi za enakost. Morda bi zato lahko rekli, da nasprotje enakosti ni »razlika«, ampak neenakost, ki se jo opravičuje z »razliko« ali »drugačnostjo«.

1.4 **Načini presoje enakosti**

Obstajajo trije glavni načini reševanja problema presoje enakosti (prim. Walby 2009, 21 in nasl., Squires 2009, Jalušič 2009).

1.4.1 **Istost**

Prvi način presoje poskuša vzpostaviti univerzalno in enoznačno merilo za presojo enakosti. Vzpostavlja en sam standard za presojo enakosti na ekonomskem področju – dohodkovno (ne)enakost. Ekonomsko neenakost potem meri glede na dohodek, ki ga nekdo prejema. Za pravno strategijo uveljavljanja enakosti v Evropski uniji bi lahko rekli, da je tovrstne narave, saj temelji na načelu »enake obravnave« (in izjem), ki je podobna kot tista, ki se prakticira na področju enakega plačila za enako delo.

Če je mogoče enakost enostavno standardizirati v primerih, ko že obstaja samoumevna norma, ki sugerira enako plačilo za enako delo za oba spola, pa je to veliko težje storiti na drugih področjih – pri vprašanju kompleksnih (ne) enakosti, ki ne zadevajo neposredno razredne neenakosti – kot je problem segregirane delitve dela na plačano delo v sistemu javne ekonomije in neplačano ali slabo plačano delo v sistemu skrbstvenega dela (ki ga posebej obravnavava v nadaljevanju). Tukaj namreč ne štejeta samo področje ekonomije in razredna dimenzija, ampak so dodatno vpletene še dimenzije spola, družine, etničnosti/rase in državljskega statusa (migrantski–nemigrantski status). Hkrati je mogoče skrbstveno – segregirano – delo vrednotiti bodisi kot vzorec neenakosti ali pa kot pozitivno vrednoteno razliko – enakovrednost različnih prispevkov ali pozicij, kar sploh problematizira enoznačno merilo presoje.

Raznolikost

1.4.2

Drugi način presoje enakosti tako v želji po preseganju enoznačnega merila **pozitivno vrednoti razlike in raznolikost** (angl. *diversity*): denimo kulturne razlike, katerih priznanje zahteva. To lahko v številnih primerih nasprotuje zahtevam po enakosti v smislu enakih pravic, hkrati pa obstaja nevarnost, da se razlike esencializirajo, se torej kažejo kot naravne in nepremostljive. Tovrstna esencializacija identitet kot priznavanje raznolikosti ima lahko za posledico tudi nevarne kategorizacije v smeri rase, še posebej na področju etničnih skupin. Obenem pa se zdi, da je edina primerna »politika« enakosti v primerih takšnih esencializiranih razlik t.i. »menadžment« (medkulturnih ali kakšnih drugih) razlik na nivoju posameznikov ali podjetja. Gre za pristop, ki so ga v prid večji ekonomski učinkovitosti poslovanja vpeljale upravljavske strategije podjetij, ki pozitivno vrednotijo medkulturne razlike svojih zaposlenih in vpeljujejo raznolikost v same strategije zaposlovanja. To dejansko pomeni, da naloga politik/e ni več odpravljanje neenakosti, ampak nekakšno upravljanje razlik v namene skupne koristi. V želji, da bi se izognili dihotomiji enakost/istost–razlika, so seveda možne tudi kombinacije »enakosti« in »razlike«, tako da je na nekaterih področjih uvedeno načelo enake, v drugih domenah pa načelo različne obravnave, kot predlagata Kymlicka (1995) ali Frazer (1997) (prim. Walby 2009).

Razlika med upravljanjem razlik (angl. *diversity management*) in politikami enakosti

V praksi »upravljanja razlik« so problemi neenakosti pogosto individualizirani. Razlika je sicer vrednotena pozitivno, v smislu »obogatitve«, vendar pa ostane osebna značilnost, lastnost posameznika ali posameznice, ki je sam/sama odgovoren/na za reševanje morebitnih problemov v povezavi z njo. Hkrati ima upravljanje razlik za cilj ekonomsko ali korporativno učinkovitost, in ne vzpostavljanje enakosti. Smoter politik enakosti pa je nasprotno, ohranjanje in ustvarjanje enakosti same, torej te politike nimajo nekega posebnega cilja izven sebe, katerega sredstvo bi bile. Neenakost zato tudi ni dojeta kot »osebni problem«, prednost ali pomanjkljivost posameznika ali posameznice, ampak kot razmerje moči in kot strukturni problem.

1.4.3 Transformacija

Tretji način presoje enakosti si prizadeva za transformacijo režimov neenakosti, pri čemer so prevrednoteni tako obstoječi standardi kot tudi položaj skupin. Prevrednotenje in transformacija sama ustvarjata nove standarde, ki torej niso vnaprej določeni. Enakost posameznika ali posameznice z drugimi ljudmi je zmeraj povezana s spletom konkretnih okoliščin in razmerij moči ter s tem povezanim subjektivnim doživljanjem njihovega lastnega položaja. Različni ljudje bodo enakost oziroma neenakost doživljali in izkušali na različne načine – a zmeraj kot konkretni položaj v neki družbenopolitični situaciji in času. Od tega bo odvisno tudi njihovo nasprotovanje neenakosti, posledično politično angažiranje ali družbena vdaja vanjo. S tem seveda nočemo relativizirati principa enakosti – načelo enakosti je za človeško skupnost absolutno. Ljudje potrebujemo politično in pravno enakost ravno zaradi tega, ker smo rojeni kot različni in pluralni, enakost pa si lahko zagotavljamo samo skupaj – skozi politične in pravne institucije in naše delovanje proti neenakosti in diskriminaciji.

1.5 Neenakost in razlogi zanjo

Neenakost predstavlja odnosni pojem, ki se povezuje z razumevanjem enakosti. Neenakost razumemo kot neenak položaj ter kot negiranje, nasprotovanje enakosti. Ljudje se znajdejo v neenakih položajih takrat, ko je njihova enakost bodisi negirana ali problematizirana od drugih ljudi, ali pa ko se znajdejo v

strukturno-institucionalno pogojenih okoliščinah, ki jih porinejo v položaje neenakosti. Tovrstne strukture so ponavadi rezultat dolgotrajnih ravnanj in procesov, ki so neenakost vzpostavljali in sčasoma postanejo tako utrjene, da se zdijo tako rekoč naravne. Neenakost spolov je, denimo, fenomen, ki ima v večini človeških skupnosti videz naravnih položajev, v katerih se nahajajo moški in ženske in ki so ne samo nespremenljivi, ampak jih tudi ni zaželeno spreminjati. V grobem bi lahko razlikovali med pravnimi, političnimi in družbeno-kulturnimi dimenzijami neenakosti, čeprav so ponavadi medsebojno povezane in jih je med seboj nemogoče ločiti. Pravna neenakost je lahko zakonjena v ustavi ali zakonih, politična je tista, ki se nanaša na politični status in politično udejstvovanje posameznikov in posameznic, družbeno-kulturna pa je tista, ki se pojavlja in ohranja skozi različne nenapisane in nezakonjene družbene vloge, norme in institucije medčloveškega komuniciranja.

Kompleksnost neenakosti, kompleksne neenakosti

1.5.1

Dejali sva že, da so razmerja med enakostjo in neenakostjo po definiciji kompleksna. A naj si to kompleksnost ogledamo поблиžje. Še do nedavnega je med raziskovalci/raziskovalkami in ustvarjalci/ustvarjalkami politik veljalo, da neenakosti razumejo kot enoznačne in enodimenzionalne fenomene, pri čemer so bila tudi razmerja med enakostjo in razliko/vanjem enosmerno določena. Veljalo je, denimo, da temelji razredna neenakost zgolj v domeni ekonomije, oziroma v razmerju med delom in kapitalom ter posledičnimi dohodkovnimi in lastninskimi razlikami. Neenakost spolov je bila videna kot bodisi ekonomsko utemeljena ali pa bi naj izhajala predvsem iz družine in v družinskem sistemu utemeljenih razlikovanjih. Rasna razlikovanja naj bi izhajala iz razlik v fizičnem videzu ljudi in na tem utemeljenih stereotipih, etnična pa iz kulturnih razlik.

Različni viri neenakosti in njihovo prepletanje

1.5.2

Izkušnje aktivistov in aktivistk na različnih področjih boja proti neenakosti so pokazale ne samo multidimenzionalnost neenakih položajev, temveč tudi njihovo utemeljenost v več domenah hkrati. Praktično to pomeni, ne samo da se

viri neenakosti – denimo spolne, rasne in razredne – medsebojno povezujejo in dopolnjujejo, ampak tudi da lahko neenakosti izhajajo iz različnih domen hkrati – spolna neenakost lahko izhaja tako iz ekonomije kot iz politične, družinske in etnično-kulturne ureditve. **Kompleksnost neenakosti zato ne meri samo na večkratnost in večplastnost neenakosti** – obe namreč implicirata bodisi večdimenzionalnost, pri kateri se obravnava en niz neenakosti naenkrat (denimo spol), ostali pa so dodani (denimo razred ali narodnost), ali pa to, da so vsi nizi neenakosti enako pomembni (denimo spol in starost). Ko govorimo o kompleksnosti neenakosti in o kompleksnih neenakostih, to pomeni, da ni avtomatično vnaprej jasno, katera dimenzija je odločilna za (ne) enak položaj in na kakšen način se različne dimenzije v konkretnih situacijah povezujejo ter ustvarjajo nove okoliščine in dimenzije (prim. Hancock 2007). To v praksi zahteva vedno konkretno analizo dimenzij in njihovih osnov (virov neenakosti). Raziskovalke v tej povezavi govorijo o nizih neenakosti (angl. *inequality strands*, prim. Walby 2009, Squires 2008): gre za niz, ki se povezuje z različnimi dimenzijami in njihovimi viri. Kompleksnost neenakosti pomeni tudi, da se institucionalni (torej t.i. strukturni) in individualni elementi (osebne okoliščine) medsebojno dopolnjujejo.

Raznolikost izkušenj neenakosti je sicer obsežno dokumentirana, vendar še vedno ni zadostno vključena niti v obravnavo neenakosti na ravni družbenih teorij (prim. Walby 2009, 19) niti na ravni oblikovanja politik enakosti. Obstajajo sicer posamezni poskusi kompleksnih obravnav, vendar po izsledkih raziskav, ki smo jih izvedli, kažejo, da ti vedno ne pomenijo dejanskega premika v kvaliteti politik (prim. Dombos et al., 2008).

Kompleksne neenakosti in intersekcionalnost

2

Od začetka devetdesetih let dalje je predvsem feministično orientirano raziskovanje kompleksnih neenakosti, ki se povezujejo s spolom, oblikovalo posebno načelo v raziskovanju in politični obravnavi večdimenzionalnih neenakosti, ki ga je poimenovalo »intersekcionalni pristop«.

Kaj je intersekcionalnost?

2.1

Intersekcionalnost je orientacija, načelo in pot v raziskovanju kompleksnih neenakosti, ter v javnem delovanju in pripravi javnih politik, ki izhaja iz prej omenjenega spoznanja, da diskriminacija, neenakosti in nasilje nimajo enega samega ali enotnega vira: denimo, diskriminacija na osnovi spola ne zajame enotno vseh žensk enako, temveč se dimenzija spola križa z drugimi strukturnimi viri neenakosti ali privilegijev (z razredno, narodno pripadnostjo ali s kakšnim drugim položajem).

Spolna neenakost se lahko bodisi zmanjša, poveča ali spremeni značaj v interakciji z drugimi, bolj ali manj zapletenimi povezavami in dejavniki. Nekatere ženske so tako bolj, druge manj diskriminirane zaradi svojega razrednega položaja ali narodnostnega pripisovanja. Ženske višjega razreda so lahko manj (ali pa sploh ne) diskriminirane zaradi svojega socialnega položaja in obratno, socialno slabše stoječe ženske, ki so dodatno še rasizirane ali etnizirane, so lahko dvojno ali celo trojno diskriminirane: kot ženske, kot socialno deprivilegirane in narodnostno/rasno diskriminirane posameznice.

Intersekcionalni pristop naj bi tako zajel in prepoznal čim bolj realne življenjske situacije in procese, v katerih so posamezniki in posameznice izpostavljeni različnim mehanizmom politik diskriminacije in izenačevanja, ter s tem

specifičnim kategorizacijam, na osnovi katerih se lahko znajdejo v neenakem položaju ali na poti v neenakost. Pri tem ponavadi ne gre za enosmerne procese in enostavne povezave, temveč za kompleksen spoj različnih dimenzij, vplivov struktur in različnih akterjev.

2.2 Intersekcionalnost in večdimenzionalnost neenakosti

Intersekcionalni pristop »problemov« ne locira avtomatično v eno samo dimenzijo (denimo spol *ali* etničnost) ali v eno samo domeno, iz katere naj bi neenakost izvirala (denimo v sfero zasebnosti oziroma družino *ali* tradicijo in kulturo), temveč opazuje njihovo medsebojno učinkovanje, torej kompleksnost: kako součinkujejo ekonomija (npr. »trg dela«), zasebnost (družina) in državljanski status (biti ali ne biti državljan/ka)? Hkrati se razlikuje od pristopov, ki proučujejo multiple kategorije družbeno-političnih razlik (denimo spol *in* narodnost) po tem, da jih ne vidi samo kot enako pomembne in neodvisne, temveč kot medsebojno *konceptualno so-konstruirane*: spol se tako lahko »križa« z etničnostjo *in/ali* raso (Hancock 2007, 67). Skratka, ne gre za dodajanje dimenzij in virov neenakosti, temveč za njihovo prepletenost, in za način, kako so utemeljeni v konkretnih situacijah in v času. Obstaja torej razlika med intersekcijsko obravnavo diskriminacije in neenakosti in tem, kar se imenuje »multipla« ali večkratna diskriminacija. Pojem »multipla diskriminacija« se navezuje na postopke in dejanja, ki posameznika ali posameznico diskriminirajo na osnovi več dimenzij (»okoliščin«) hkrati, pri čemer gre ponavadi za seštevanje dimenzij ali osi diskriminacije. Včasih se termin multipla (večkratna ali večplastna) diskriminacija približuje temu, kar tukaj razumemo kot intersekcionalni pristop.

Intersekcionalni pristop poskuša razkriti in prikazati problematične procese tvorjenja novitih in na videz »naravnih« identitet kot samoumevnih in homogenih identitetnih kategorij, na osnovi katerih delujemo ali ustvarjamo politike enakosti in (anti)diskriminacijske politike.

Javne politike namreč bodisi na osnovi političnih zahtev skupin ali drugih interesov, na osnovi raziskav in strokovnih ocen pogosto naslavlja in/ali z ukrepi generirajo posebne skupine, tako da se določeni posamezniki in posameznice, ki jih te politike uokvirjajo, v javnosti predstavljajo *predvsem* ali samo kot pripadniki ali pripadnice te posebne skupine. Takšna enodimenzionalna obravnava lahko na ravni posameznika ali posameznice in skupin deluje v smeri, ki nasprotuje dejanski enakosti. Unificirane politike enakosti spolov, ki ravnajo, kot da obstaja nekakšna univerzalna in enovita ženska, in ne upoštevajo pluralnosti, različnih položajev in pripadnosti žensk, lahko številne ženske izpustijo iz obravnave ali celo ustvarjajo vtis, da neenakosti na tem področju ni. Posebne pravice etničnih ali religioznih skupnosti kot identitetno-kulturnih skupnosti, ki jim je v imenu enakosti zagotovljena posebna obravnava, lahko brez upoštevanja dimenzije spola v konkretnih primerih delujejo proti enakosti spolov. Brez upoštevanja ekonomsko-socialne dimenzije in razredne delitve lahko politike identitetne enakosti prispevajo k ustvarjanju hierarhij med pripadniki skupnosti ali krepijo položaj izključenosti.

Enodimenzionalna identitetna obravnava prispeva k fiksiranju in stigmatizaciji diskriminirane skupine in posledično k perpetuiranju stereotipov in družbenih pritiskov na vse posameznike in posameznice, ki jim je ta identiteta bodisi pripisana ali pa jo sprejemajo kot svojo. Ta problem je še posebej alarmanten v primerih rasiziranih, etničnih, migrantskih skupin ali istospolno usmerjenih, katerih pripadniki so, tako kot Romi, priseljenci ali istospolno usmerjeni, izpostavljeni tudi bolj grobi diskriminaciji, izključenosti in celo nasilju. Videni so kot tako drugačni, »različni« od »nas«, da nikakor ne morejo »postati« enaki. Od tod je razvidno, da enodimenzionalna identitetna obravnava pogosto navaja na (ali izhaja iz) razumevanje/a enakosti kot »istosti« (denimo isti jezik, barva kože, navade itd.).

Koncept intersekcionalnosti je prvotno nastal, da bi zajel kompleksno diskriminacijsko součinkovanje etničnosti, religije in spola, ki vpliva na pojavljanje nasilja nad ženskami v zasebni sferi (Crenshaw 1991), vendar še vedno ni pogosto empirično uporabljen.

2.3 Razlikovanje strukturne in politične interseksionalnosti

Razmislek o interseksionalnosti je vpeljal tudi razlikovanje med strukturno in politično interseksionalnostjo. To razlikovanje bo ključno tudi pri našem pojasnjevanju kompleksnih neenakosti.

Strukturna interseksionalnost je razumljena kot položaj, ko posamezniki oziroma posameznice izkusijo neenakost tako, da se znajdejo na križišču diskriminacije, ki ga ne določa zgolj ena dimenzija, ki povzroča neko specifično neenakost – ampak gre za pozicijo, v katero smo vstavljeni zaradi navzkrižja strukturnih neenakosti in položajev, ki jih ustvarjajo institucije s svojimi definicijami naših položajev. Nekdo je lahko diskriminiran pri zaposlovanju zaradi diskriminacijskega učinkovanja spola (ženska), drugi zaradi učinkovanja rasne dimenzije (rasizirani posamezniki; prim. spodaj o reaktivni etničnosti). Lahko pa se zgodi, da se posameznica nahaja na križišču obojega, ko razlog za neenakost ni niti ena (spol) niti druga dimenzija (rasiziranost) sama po sebi, ampak obe skupaj učinkujeta na specifičen način in zaradi tega oseba na primer ne more dobiti zaposlitve – denimo temnopolta ženska v ZDA ali Rominja v Sloveniji. Hkrati strukturno interseksionalnost razumemo tudi kot prepletanje domen, iz katerih neenakosti izhajajo: denimo kot presečišče ekonomije in zasebnosti/intimnosti ali presečišče državljanstva, dela in spola. Koncept strukturne interseksionalnosti nam pomaga razvozlati različne kombinacije kompleksnih neenakosti kot tudi presečišča njihovih virov in učinkov.

Politična interseksionalnost se nanaša na vprašanje, ali (in kako) so kompleksne neenakosti in navzkrižni diskriminacijski mehanizmi pomembni za oblikovanje strategij v boju za odpravo neenakosti. V boju proti neenakosti, ki so ga na osnovi posameznih dimenzij (spola, narodnosti, razreda itd.) vodile posamezne skupine, se je namreč po eni strani izkazalo, da prihaja do križanj in nasprotovanj med akterji, ki poudarjajo eno samo dimenzijo neenakosti. To je spodnašalo njihov skupni uspeh, kajti lahko se je zgodilo, da je uspeh zahteve po večji enakosti ene skupine (definirane z eno samo dimenzijo) prispeval bodisi k neenakosti posameznikov/posameznic te skupine, katerih položaj se je križal še s kakšno drugo dimenzijo, ali pa k diskriminaciji in celo stigmatiziranju neke druge skupine, ki se je znašla na skupnem identitetnem/kategorialnem presečišču. Politična interseksionalnost

torej postavlja vprašanje skupnega delovanja različnih skupin in akterjev v prizadevanju za enakost.

Kaj je politična intersekcionalnost?

Politično intersekcionalnost razumemo kot zavedanje o prepletanju neenakosti in kot zavestno povezovanje akterjev in strategij reševanja neenakosti na področju javnega delovanja, politike in javnih politik, zato da bi se izognili potencialni stigmatizaciji določene skupine ter vzpostavljanju novih neenakosti z naslavljanjem samo določenih dimenzij ter da bi izzvali privilegije, ki jih poseduje večina ali privilegirana manjšina: to pomeni tako povezovanje na ravni različnih dimenzij (spol, starost, razred, narodnost itd.) in domen (izvorov) neenakosti (ekonomija, intimnost, politika – torej upoštevanje strukturne intersekcionalnosti), kot tudi povezovanje različnih nivojev in vrst akterjev (različnih skupin, ki poudarjajo eno ali več dimenzij, vladnih, nevladnih, medvladnih akterjev).

Zavedanje o obstoju kompleksnih neenakosti

2.4

V uvodu sva nakazali, da tako med ustvarjalci/ustvarjalkami politik, analitiki/analitičarkami kot tudi aktivisti/aktivistkami še vedno obstaja premalo zavedanja o kompleksnosti neenakosti in o pomembnosti intersekcionalnih povezav pri razumevanju in reševanju neenakosti. Raziskave ugotavljajo, da so sledi politične intersekcionalnosti v politikah Evropske unije in v državah članicah še vedno v povojih in da tudi v samih politikah enakosti spolov še vedno obstajajo številne sledi rasističnega, etničnega, homofobnega stigmatiziranja skupin, ki se nahajajo na točkah intersekcij (prim. Kuhar 2009). To je generalna ocena, hkrati pa izsledki raziskav opozarjajo tudi na drugačne primere in izpostavljajo nekatere usmeritve v evropskih politikah in v politikah posameznih držav, ki že poudarjajo probleme kompleksnih neenakosti in potrebe po intersekcionalni obravnavi. V nadaljevanju bova navedli nekaj takšnih primerov.

Na zavedanje o obstoju kompleksnih neenakosti in strukturne intersekcionalnosti kaže poročilo Evropske komisije iz 2007, ki ga je pripravil *Danski inštitut za človekove pravice*, v katerem so obravnavani primeri kompleksnih neenakosti in njihovo strukturno ozadje (prim. Lobmardo, Rolandsen Agustin 2010, 2 in nasl.). Primer eksplicitne navedbe strukturnih povezav med neenakostmi

v Evropski uniji je predvsem pojem »multipla diskriminacija« – termin, ki odpira pot v intersekcionalno obravnavo kompleksnih neenakosti, čeprav je »multiplost« najpogosteje razumljena kot seštevanje ali dodajanje dimenzij neenakosti, kar ne vodi v kompleksno obravnavo (prim. Kuhar 2009, 26 in nasl.) V slovenski jezik se največkrat prevaja kot »večkratna« ali »večplastna« diskriminacija. Poročilo Evropske agencije za temeljne pravice iz leta 2010, ki raziskuje primere multiple diskriminacije v Evropski uniji, navaja naslednjo splošno definicijo: »Pojem multipla diskriminacija je mogoče razumeti kot diskriminacijo na osnovi več kot enega razloga.« (EU MIDIS 2010). Poročilo izpostavlja, da je verjetnost pojava intersekcije diskriminacij največja med etničnimi in »vidnimi« manjšinami (Romi, Afričani), da je hkrati mnogo večja kot pri ostalih prebivalcih ter da nanjo vplivajo predvsem dimenzije, kot so spol, starost in nizek socialni status (razred).

V Sloveniji predstavlja (poleg navedenih publikacij Mirovnega inštituta, ki pa so nevladnega značaja) najbolj eksplicitni javnopolitični primer zavedanja o potrebi po politični intersekcionalnosti nedavno objavljena *Analiza institucionalne ureditve spodbujanja enakosti in varstva pred diskriminacijo v republiki Sloveniji*, ki se zavzema za »bolj celovito« obravnavo (ne)enakosti in diskriminacije ter za povezovanje oziroma združevanje obstoječih teles za obravnavo neenakosti in diskriminacije. Opozarja na to, da politika obravnave (ne)enakosti ni koordinirana ter da so nekatere skupine zapostavljene in da varstvo pravic morebitno diskriminiranih družbenih skupin, kot so »nekatero narodnostne in etnične skupine« ter istospolno usmerjeni, ne spada v pristojnost nobenega sedanjega organa. Zavzema se za enoten organ, ki bi vodil politike na področju enakosti in varstva pred diskriminacijo, ki bi deloval tako vertikalno (za posamezne skupine) kot horizontalno (v primerih »večplastne« ali »večkratne« diskriminacije, s čimer očitno meri na termin »multipla« diskriminacija. Vendar se tudi ta analiza osredotoča na vprašanja obravnave posameznih »družbenih skupin«, ne pa na strukturno in politično intersekcionalnost (Analiza institucionalne ureditve 2011). Eden izmed maloštevilnih političnih dokumentov, ki v ospredje postavlja »večplastno« diskriminacijo in izpostavlja nujnost političnega povezovanja varstva pred diskriminacijo v eni

sami politični instituciji je analiza zagovornika načela enakosti *Obveznosti države pri preprečevanju in odpravljanju diskriminacije* (Vernik-Šetinc 2010). Kot primer neupoštevanja strukturne in politične intersekcionalnosti je mogoče navesti *Zakon o načelu enake obravnave*. Dokument namreč ne omenja kompleksnih neenakosti, čeprav hkrati tudi ne preprečuje oziroma ne omejuje obravnavanja kompleksnih neenakosti ali vsaj primerov »multiple diskriminacije« na način, da bi omejeval število osebnih okoliščin, ki jih je mogoče navajati v pravnih sredstvih, vloženi na podlagi tega zakona. Nekateri zakoni v tujini (denimo britanski) namreč vsebujejo takšne omejitve in potem je mogoče na podlagi zakona o enakosti ugotavljati diskriminacijo na primer v povezavi z največ dvema osebnima okoliščinama hkrati (Kogovšek in Vučko 2011). Hkrati pa bi lahko trdili, da obstoj in sestava medresorskega vladno-nevladnega Sveta vlade RS za uresničevanje načela enakega obravnavanja, ki je politična posledica zakona, vendarle nakazuje, da na ravni javnih politik obstaja zavedanje, da so neenakosti kompleksne.

Tudi potek spreminjanja strukture in kompetenc nekdanjega Urada za žensko politiko Republike Slovenije v Urad za enake možnosti (pri čemer je dimenzija spola sicer ostala dominantna obravnavana dimenzija neenakosti) kaže v smeri zavedanja kompleksnih neenakosti, čeprav so tu spolu preprosto dodajane druge dimenzije, iz katerih lahko izhajata diskriminacija in neenakost.⁸ V tem primeru bi torej lahko ugotovili, da ne gre toliko za priznanje intersekcionalnosti ali kompleksnih neenakosti kot za dodajanje dimenzij in potencialnih skupin in področij obravnave dimenzije spola.

8 Tukaj ni prostora za ocenjevanja prednosti ali slabosti takšnega procesa. Nedvomno so politike (ne)enakosti spolov predstavljale prve in najvplivnejše institucionalizirane primere obravnave neenakosti in je zato logično, da se druge dimenzije povezujejo z njimi. Vprašanje, ki se postavi, pa je, kaj se zgodi s politikami enakosti spolov, če so jim druge dimenzije preprosto dodane in če se politična intersekcionalnost vpeljuje na način »dodajanja« skupin. To vprašanje se pojavi tudi v primeru, če bi Slovenija vzpostavila enovito politično telo za obravnavo t.i. »multiple« diskriminacije, saj bi tudi v tem primeru (glede na razumevanje »multiple« diskriminacije, ki ga najdemo v dokumentu) šlo za preprosto seštevanje dimenzij in dodajanje kategorij (skupin).

2.5 Možni intersekcionalni pristopi za obravnavo kompleksnih neenakosti

Pojem intersekcionalnosti se je razširil predvsem v zadnji dekadi kot perspektivno in središčno orodje za dojetje in primerjave kompleksnih družbenih in političnih procesov. McCall (2005) predlaga tri možne poti aplikacije intersekcionalnosti: **1. antikategorialno** (ali dekonstrukcijsko), **2. intrakategorialno** (analizo razlik in upoštevanje dimenzij znotraj posamezne kategorije/skupine) ter **3. interkategorialno** (analizo razmerij med dvema in več kategorijami/skupinami in različnimi viri/domenami neenakosti). Naj pojasniva razlike med njimi:

2.5.1 Antikategorialni pristop

Pri antikategorialnem pristopu gre za kritiko konstruiranih kategorij in za njihovo razgaljanje. Pristop pokaže, da je npr. spol umetna, skonstruirana in sestavljena kategorija, ki v nasprotju s samoumevno vednostjo ne temelji na naravi ali biologiji. Še več, pristop pokaže, da je feministično razlikovanje med »sex« in »gender«, ki se v slovenščino pogosto prevaja kot »biološki« in »družbeni« spol pravzaprav nesmiselno, saj ta razlika dejansko ne obstaja in tudi v analitičnem smislu lahko zavaja, ker ustvari videz obstoja neke enotne »naravne« podlage spola, na katerem se »vzpostavi« družbeni spol. Tudi domnevno biološki spol je zmeraj že družben, naj se kaže kot še tako naraven. Spol je tako zmeraj proces ustvarjanja določenega modusa spola, ki variira in se spreminja skozi čas in prostor ter glede na ostale procese. Antikategorialni pristop namesto dveh spolov vidi ne samo več spolov, ampak celo vrsto definicij spolov ter opozarja na procese nenehnega »uspoljenja« (angl. *gendering*) kategorij, ki s tem dobivajo nove poteze. Na podoben način dekonstruira tudi druge kategorije, ne samo spol. »Rasa« kot kategorija je, denimo, proizvod procesov rasizacije in etnizacije in ni nič naravnega, tudi če se reprezentira kot vidna razlika, kot v primeru »vidnih« manjšin.

Antikategorialni pristop torej ne problematizira samo kategorije spola kot nečesa fiksnega, ampak problematizira kakršno koli kategorizacijo. V metodološkem smislu se ta antiesencialistični pristop sicer kaže kot izziv in analitična

prednost, saj se nagne na stran kompleksnosti individualnih situacij, ki jih je treba vedno na novo analizirati. Vendar pa ima lahko v realpolitičnem svetu za posledico izgubo osnove za kakršno koli zahtevo po politični enakosti skupin in popolno individualizacijo problemov ali popolno politiko razlik, ki se ji lahko nasproti hitro postavi neka nova esencializacija – denimo razred.

Interkategorialni in intrakategorialni pristop

2.5.2

Ta dva pristopa sta povezana – dejansko oba temeljita na strateškem kategoriziranju, čeprav iz različnih razlogov.

Interkategorialni pristop poudarja diferenciacijo znotraj skupine, multiplost identitet in se osredotoča na skupine, ki se nahajajo na presečiščih diskriminacije in neenakosti, torej na deprivilegirane in privilegirane intersekcionalne lokacije. Ta pristop ne poskuša zaobseči celotne kompleksnosti, zanimajo ga predvsem določene skupine in določeni narativi in aspekti kompleksnih neenakosti.

Intrakategorialni pristop (viden tudi kot »kategorialni« pristop) vzame za »strateško« osnovo najdene kategorije in jih analizira tako, da jih poskuša kombinirati z različnimi drugimi, ter ugotavlja, od kod izvirajo, katera vrsta »domen« jih povzroča (ekonomija, intimnost, družina, partnerstvo, politika, itd.). Gre za nenehno primerjalno raziskovanje brez predvidljivega učinka, v katerem vsaka dodana kategorija preiskave pomeni dodatno kompleksnost, ki jo je šele treba ugotoviti in razdelati.

V tej publikaciji intersekcionalnost razumemo kot specifični kompleksni strukturni položaj posameznikov, posameznic in skupin, ki jih analiziramo, ter kot analitično usmeritev in orodje, ki nam lahko omogoči vpogled v to, kako se povezave med spolom, starostjo, etničnostjo/raso/ in državljskim ter socialnim položajem prepletajo v procesih politik diferenciacije in izenačevanja – in kako v tem procesu nastajajo kategorizacije in položaji neenakosti ali privilegijev. Intersekcionalnost je tako naš **interpretativni okvir analize javnih politik**, ki posameznice kategorizirajo (ali pa ne) kot pripadnice določenih skupin (denimo starejše ženske, migrantke ali Rominke). Naš namen je analizirati fiksirane kategorizacije (jih odpreti), opozoriti na manjkajoče

dimenzije in hkrati problematizirati same kategorizacije (antikategorialni pristop), hkrati pa tudi **zavestno strateško uokviriti politične kategorije**.

Intersekcionalnost je politično-strateška naravnost, ki omogoča smiselno povezovanje in kombinacijo strategij uveljavljanja kompleksnih enakosti glede na dejansko prepletanje virov neenakosti v konkretnih položajih.

V nadaljevanju sicer posebej opisujeva posamezne dimenzije, kategorije/skupine, ki služijo kot analitično ogrodje, vendar jih ne razumeva kot fiksnih in nespremenljivih definicij, ampak kot odprte analitične in praktične kategorije, ki že zajemajo kompleksna intersekcionalna razmerja: raziskovalne kategorije in njihove medsebojne relacije niso sprejete *a priori*, temveč one same (njihova konstitucija, raba, okvirjanje, fiksiranje ali spreminjanje) predstavljajo predmet empiričnega raziskovanja. V tem smislu se intersekcionalnosti lotevava tako anti-, kot intra- in interkategorialno. To pomeni, da relativizirava kategorije kot take in hkrati upošteva njihovo notranjo strukturiranost in križanja, ki se pojavljajo znotraj kategorije, jo tako razširijo, zožijo ali redefinirajo. Po drugi strani upošteva povezave med kategorijami (spol, starost, etničnost) ter različnimi domenami/strukturami (ekonomija – trg dela, družina in državljanski status), ki jih pogojujejo (interkategorialnost). V raziskovalnem okviru in nadaljevanju te knjižice nastopajo in služijo kot analitični okvir naslednje spodaj opisane kategorije in dimenzije: spol, etničnost/ rasa, starost, razred (ekonomsko-socialni status), trg dela (zaposlenost–nezaposlenost), državljanstvo (državljanški status), družina (pravni in intimni status), skrbstveno delo (področje križanja ekonomije in intimnosti), migrantke, Rominje, starejše ženske. Te kategorije so tako v vsakdanjem kot tudi v političnem govoru zvečine razumljene kot samoumevne. A v nadaljevanju bo vsaka od teh kategorij prikazana analitično skozi interkategorično perspektivo: kot notranje strukturirana kategorija potencialne neenakosti, torej kot kategorija, ki nima enega samega vira, in ki se ne pojavlja neodvisno od drugih dimenzij. Nakazali bova samo nekatere možne povezave, saj sama kompleksnost implicira, da obstaja cela vrsta povezav in položajev, ki jih ni mogoče vnaprej določiti.

Kategorije in njihova kompleksnost (interkategorična perspektiva)

3

Spol

3.1

Spol predstavlja eno od družbeno najbolj samoumevnih kategorij. Dojet je predvsem kot razcep na (domnevno biološke) moške in ženske pripadnike človeškega rodu. Takšno »naravno« dojemanje spola je v 20. stoletju radikalno prekinila Simone de Beauvoir s svojo slavno izjavo, da se ženska ne rodi, ampak to postane. Interpretacija in poskus razumevanja izjave »Ne rodiš se kot ženska/moški, ampak to postaneš« lahko prinese številne pomembne uvide. Tukaj izhajamo iz razumevanja »spola« (angl. *gender*) kot proizvedene družbene in politične kategorije in kot procesa, ki povezuje ljudi kot telesna bitja (angl. *lived bodies*) z družbenimi institucijami in strukturami oblasti – in ne le kot posameznično ali posameznikovo identiteto (ženska ali moški, ali zgolj fizično telo). Globoko uspoljeni značaj cele vrste diskriminatornih procesov in dejanske povezave med neenakostjo in spolom so predmet številnih študij, na katere se v tej knjižici opiramo, vendar tu ni prostora za njihovo navajanje. Spol je izrazito intersekcionalna kategorija.

Performativnost spola

3.1.1

Čeprav se procesi "uspoljenja" (angl. *gendering*) formirajo kot posebne spolne identitete in rezultirajo v pričakovane spolne vloge, pa to še ne pomeni, da gre za neizogibno in za zmeraj fiksirane individualne ali skupinske identitete ali za popolnoma stabilizirane vloge. Spolne identitete so zmeraj »performativno oblikovane« (Butler 2001). Kaj to pomeni? Tudi če se zdijo »naravne« in stabilne, je ta navidezna »naravnost« rezultat določenega učinkovanja v režimu spolov, do katerega pride tudi s participacijo, ustvarjanjem (angl. *doing*)

uspoljenih subjektov – torej nas samih. Vsi mi participiramo v »ustvarjanju« spola. To pomeni, da posamezni moški in ženske niso kar tako oblikovani in nujno »zatirani« od diskurzivnih spolnih režimov in politik spolov, temveč tudi sami (še posebej pa v sistemu tržne ekonomije in liberalne demokracije) participirajo v njihovi reprodukciji – in jih je torej treba obravnavati kot tiste, ki reproducirajo strukture in so potencialno odgovorni akterji.

Koncept spola tako služi ne samo kot orodje za razumevanje odnosov med ženskami in moškimi ali samo za pojasnjevanje kategorij »žensk« ali »moških«, torej neke družbene skupine ali »identitete«, temveč nam pomaga razumeti odnose in procese, ki sistematično producirajo te skupine in identitete, hkrati pa tudi spolni značaj institucij, norm, organizacij ter celo določenih drugih skupin. V teh procesih se reproducirajo uspoljeni odnosi moči in z njimi povezani odnosi sile v konkretnih okoljih, situacijah in političnih skupnostih – ter tudi med njimi.

Spol je obenem družbeno dejstvo in analitični koncept. Kot tak nam pomaga razumeti značaj oz. situiranost konkretnih človeških spolnih bitij ter odnose med spoloma, oziroma spoli – t.j. odnose med ženskami in moškimi, med samimi moškimi in med samimi ženskami – ter hkrati odnose med njimi in institucijami moči.

Analizirati režim spola zato zmeraj pomeni analizirati politike, institucije in diskurze, ki se nanašajo na uspoljena telesna bitja (tako v zasebnosti kot v javnosti) in vključiti vprašanje, kakšne posledice imajo te politike, institucije in diskurzi za ljudi različnih spolov in spolnih orientacij kot deklarirano in potencialno enakih političnih bitij v konkretnih državljanskih skupnostih – ali so torej zaradi spola diskriminirani ali privilegirani?

Spol torej opredeljujemo kot učinek določenih družbenih procesov oblikovanja moči, institucij ali norm in politik, ki nastane na presečišču med spolno identiteto in spolno kategorizirano družbeno skupino.

Javne politike spolov, politike (ne)enakosti spolov razumemo kot diskurzivne politike, ki se udejanjajo skozi vrsto institucij, norm in regulacij. Pri njih so deluje vrsta akterjev, ki niso zmeraj vnaprej definirani, in njihova posledica

je različno spolno definiranje (diskurzivno uokvirjanje) nekaterih odločilnih družbenih in političnih vprašanj, regulativnih procesov itd. Te politike so pogosto na videz spolno nevtralne, vendar pa kljub temu proizvajajo spolno diskriminacijo, kadar na različne položaje učinkujejo z istimi sredstvi. Lahko pa tudi posebej izpostavljajo spol in spolno neenakost, pri čemer se postavlja vprašanje, kako spol razumejo – ali gre za izpostavljanje domnevno naravne, biološke spolne delitve ali spolne vloge, ali za razumevanje spola kot strukturnega razmerja moči. »Spolna nevtralnost« ali eksplicitnost spola in spolne neenakosti je bila v raziskavah poimenovana kot uspoljevanje, upoštevanje dimenzije spola (angl. *gendering*) ali spregledovanje, nevtraliziranje dimenzije spola (angl. *degendering*). V publikaciji se osredotočava na tiste politike (ne)enakosti spolov, ki zadevajo proučevane skupine v projektu ter na teme, ki po naši oceni zadevajo njihove položaje.

Enakost in spol, (ne)enakost spolov

3.1.2

Med enakostjo in spolom (če je razumljen predvsem kot »spolna razlika«) obstaja polje napetosti in celotno področje je področje nenehne razprave – ki zadeva »mesto žensk in moških« v specifičnih družbah. Način, kako je bila kategorija enakosti povezana s spolom ali »uspoljena« v teh razpravah, v glavnem variira okoli razmerja med enakostjo in razliko – oziroma okoli vprašanja, kako »spraviti« dejstvo spolne razlike z normo enakosti spolov in obratno. Hkrati je bilo »uspoljevanje« povezano tudi s poskusi redefiniranja vsebine in okvira političnega prostora, akterjev, političnih dnevnik redov in njihovega dosega. Ravno vprašanje, kaj sploh je politično vprašanje oziroma kaj sploh lahko postane tema javne politike, je v veliki meri prispevalo k oblikovanju transformativnih potencialov pojmovanja enakosti spolov.

Feministična teorija danes izpostavlja tri različne vizije politike enakosti, ki smo jih bolj splošno opisali že v razdelku o enakosti – kot tri načine presojanja, kaj enakost je:

1. Enakost kot formalno vizijo oziroma kot prizadevanje za »istost«;
2. Poudarjanje spolne razlike, ženskosti in moškosti kot reakcije na »spolno nevtralnost«;
3. Poskus preseganja dihotomije med enakostjo in razliko, in sicer skozi skrbno transformacijo ustvarjenih institucij, norm in odnosov.

Judith Squires opisuje te tri politične strategije kot » **vključevanje**«, » **obrat**« in » **premestitev**« (Squires 2009). **Vizija formalne enakosti** je bila kritizirana kot prizadevanje za spolno nevtralni svet, v katerem so ženske obravnavane, kot da bi bile iste z moškimi in bi zato morale privzeti moške (domnevno univerzalne) standarde in norme. **Vizija razlike kot vrednote** izziva domnevno istost in navidezno univerzalnost in ponuja politiko priznavanja ženskih razlik in posebnosti glede na dominantna moška pravila in norme (pozitivna akcija, upoštevanje spola, različna obravnava itd.). Ta vizija se je pogosto nagibala k esencializmu in izključevanju raznolikosti med samimi ženskami, kadar je poudarjala domnevno univerzalne »ženske« lastnosti kot so skrb za druge, miroljubnost, materinskost itd. **Vizija transformacije** ali »premesitve« poskuša preseči zagate obeh navedenih strategij kot politika dejanske transformacije – tako da problematizira spolne norme in institucije in poskuša oblikovati nove standarde tako za ženske kot tudi za moške (Jalušič 2009).

Transformativna politika enakosti poskuša izzvati prestrukturiranje politike in konkretnih javnih politik – ne gre niti za preprosto vključevanje niti za asimilacijo (dodajanje) dimenzij ali skupin v obstoječe institucije, ampak za novo oblikovanje razmerij znotraj in med domenami državljanstva, ekonomije/ družbe in intimnosti. Zato zahteva povezovanje spola z drugimi temami (ne)enakosti, torej vključitev interseksionalnosti in kompleksnosti, različnih akterjev (v izogib tehnokratski politiki spolov), spodbujanje političnega delovanja ter opolnomočenja žensk, ne da bi vnaprej esencializirala njihovo pozicijo ali jih ukalupila v naturalizirane družbene vloge, statute in pričakovanja.

V ospredje postavlja transformativno politiko enakosti, ki pa je ni mogoče doseči brez kompleksne, večnivojske obravnave in interseksionalnega pristopa, saj je sam spol, kot smo zapisali, kompleksne narave in predstavlja interseksijski učinek več dimenzij in domen.

3.2 **Etničnost/rasa**

Etničnost je problematičen, kompleksen koncept in kulturološko ter rasno obremenjena kategorija. Uporablja se kot vsakdanji, politični ter tehnični, analitični pojem hkrati. V običajni rabi pogosto predstavlja evfemizem za raso.

V slovenski jezikovni rabi je termin etničnost novejšega izvora in predstavlja »potujoči koncept«, v smislu, da je bil prenesen iz zahodne običajne, politične in teoretske rabe ter da je ponekod nadomestil ali pa dvoumno dopolnil pojem »narodnost«. Hkrati je koncept dobil poseben pomen v kontekstu dogajanja in interpretacije razpada, vojn in kolektivnega nasilja na področju nekdanje Jugoslavije: bodisi kot »etnonacionalizem« ali kot »etnično čiščenje«.

Za učinkovanje koncepta etničnosti so pomembni trije elementi:

1. članstvo v skupini – ki je bodisi izbira ali rezultat zunanje prisile, to pa avtomatično pomeni tudi obstoj »nas« in »njih« ter temu primeren koncept »Drugega«;
2. težnja po skupni identiteti na strani članov;
3. pripisovanje in projiciranje bolj ali manj koherentnih stereotipov od drugih skupin v prizadeto etnično skupino (Bolaffi et al. 2003).

Ti stereotipi so pogosto rezultat intersekcijskega součinkovanja rasnih in spolnih kategorizacij. Etničnost tako lahko razumemo kot rezultat kategoričnih dodelitev osebnih in kolektivnih značilnosti na podlagi domnevnega izvora in družbeno diskriminirajočih kulturnih oznak za posameznika oz. posameznico kot pripadnika skupine. V povezavi s kulturo etničnost pogosto pridobi rasizirane značilnosti ali pa je del procesov rasizacije. Lahko pa etnično identiteto razumemo v političnem smislu – kar pomeni, da postane neka skupina zavestno etnična in vodi zavestno identitetno politiko. Hechter (1999, 1975) je v tezi o »notranji kolonizaciji« Velike Britanije razvil tezo o »reaktivni etničnosti«, do katere pride zaradi pomembnosti kulturnih razlikovanj v sistemu ekonomske stratifikacije. Gre za to, da se med deli prebivalstva, med skupinami vzpostavi notranja kolonialna »kulturna delitev dela«, ki je ponavadi zgodovinsko konstruirana. Če se ta delitev dela ohranja, perpetuira tudi kulturno (etnično) solidarnost, identifikacijo in temu ustrezne kategorične delitve (»identitete«). »Etnija« se tu konstruira skozi pripisana opravila (denimo delitve med poljedelci in živinorejci, tistimi, ki opravljajo »višje« ali »nižje« vrednotena dela) in s tem povezane življenjske običaje. Koncept »reaktivne etničnosti« nam pomaga dekonstruirati razumevanje etničnih identitet kot globoko zasidranih družbenih ali celo »naravnih« značilnosti posameznikov in skupnosti, ki obstajajo »od zmeraj«. Lahko nam pomaga razumeti tudi

nastanek »nove etničnosti« in položaj in politizacijo t.i. »novih manjšin« v zahodnih družbah oz. nam pokaže na kompleksnost same kategorije. Etničnost je torej tesno povezana z ekonomsko-kulturno kategorizacijo (kot specifično formo razredne strukture) in njej ustreznim procesom rasizacije ali pa je njen proizvod (etničnost je včasih evfemizem za rasno razlikovanje). Na ta sklep nas navajajo predvsem procesi vzpostavljanja kategorij etničnosti in njihove posledice v primerih nedavnih domnevno »etničnih« spopadov na področju nekdanje Jugoslavije in Ruande, ki jih navajava zgoraj (Jalušič 2011). Na takšen sklep bi lahko napeljevala tudi definicija romske skupnosti v zakonodaji v Sloveniji (in tudi sicer v Evropi), ki te skupnosti ne opredeljuje kot »narodnost« temveč kot »posebno etnično« skupnost: »Romska skupnost v Republiki Sloveniji nima položaja narodne manjšine, pač pa gre za posebno etnično skupnost ali skupino s posebnimi etničnimi značilnostmi (lastni jezik, kultura, druge etnične posebnosti)« (Urad za narodnosti 2011). Ta definicija pripadnike romske skupnosti že v osnovi stigmatizira kot »druge«.⁹

V Evropski uniji so definicije etničnih manjšin neenotne ali pa (v nekaterih državah) sploh ne obstajajo. Tukaj etničnost in etnično skupnost (ki je sicer videna kot po definiciji manjšina) na eni strani razumeva kot strukturno pogosto rasizirano kategorijo, ki lahko diskriminira. Po drugi strani jo vidiva kot že uporabljene tehnični termin antidiskriminacijskih javnih politik ter kot potencialno politično kategorijo v smislu zavestne politizacije etničnosti in postavljanja političnih zahtev neke skupine na tem temelju. V Sloveniji so v tem smislu etnične skupnosti par excellence tako imenovane »nove manjšine« (ki bi naj zajemale predvsem pripadnike iz držav naslednic SFR Jugoslavije) in romska skupnost. Kot skupnosti, ki so videne kot etnične, bi lahko opredelili tudi migrante, ki ne prihajajo iz držav naslednic SFRJ. Pri vsem tem pa ne gre pozabiti, da etnična manjšina zmeraj obstaja v relaciji do (pogosto implicirane in prikrita) etnične (pogosto rasizirane) večine – v Sloveniji v relaciji do »Slovencev«, ki niso razumljeni kot vsi državljani Slovenije, ampak kot pripadniki slovenskega naroda po poreklu, kulturi in jeziku.

Etničnost in »raso« torej obravnavava skupaj, ker se velikokrat pojavljata skupaj ali pa sta celo prehodni. Etničnost je pogosto rezultat rasizacije, ustvarjena rasna identiteta pa se lahko etnizira. Raso razumeva v nebiološkem pomenu kot proces rasizacije, ki proizvede rasne oznake, karakteristike, ki

⁹ Tudi sicer pisanje o »drugih narodnostih«, ki ga še vedno najdemo v dokumentih javnih politik, hote ali nehote ustvarja strateško delitev na »nas« in »njih«.

so pripoznane in omogočajo vnaprejšnje kategoriziranje rasne skupine. Rasa kot produkt »rasizacije« tako nima nobene nujne zveze z naravno barvo kože, ampak predstavlja predvsem najbolj radikalno zanikanje enakosti.

Ko dodelitev etničnih kategorij postane osnova za »zamišljeno skupnost«, povezano z mitologiziranimi narativi preteklosti in prihodnosti, lahko postane tudi podlaga za številne vire konfliktov (ki so povezani z ekonomski pritiski in interesi, z neenakostjo med družbenimi razredi, ali s pritiski, ki rezultirajo iz strukturnih omejitev), pogosto interpretiranih kot nekompatibilnih zahtev radikalno različnih skupnosti. V državah, ki so se izkazale kot nesposobne integritati tovrstne zahteve, lahko že identifikacija z eno ali drugo skupnostjo pomeni stigmatizacijo, pogosto pa tudi prakso eskalacije konflikta in nasilja; simbolična reprezentacija pa ima vedno močno dimenzijo spola. Etničnost se pogosto notranje povezuje z drugimi dimenzijami: spolom, seksualnostjo, religijo, in z razredom.

Razred

3.3

Razred velja za kategorijo, ki jo politična in družbena teorija uporabljata in definirata praktično najdlje. Razred v svojem izvirnem pomenu (pri Karlu Marxu in Friedrichu Engelsu) se nanaša na položaj določenih skupin glede na posedovanje produkcijskih sredstev, ki omogočajo pridobivanje presežne vrednosti, torej viška dela nad časom, ki je potreben za enostavno reprodukcijo življenja delavca oziroma delavke. V tem pomenu je razred določen glede na položaj v produkciji in znotraj sodobnega kapitalističnega tržnega gospodarstva sta bila identificirana dva osnovna razreda, razred delavcev in razred kapitalistov, ki sta bila razumljena kot politični kategoriji. Novejša družbena teorija, ki izhaja iz nemarksistične sociologije, razred opredeljuje kot veliko bolj ohlapno in površinsko socioekonomsko kategorijo, ki se veže predvsem na dohodek in dohodkovno lestvico. Ravno zato je bila uvedena tridelna razrednost – nižji, srednji in višji razred. Ob depolitiziranosti je v takšni opredelitvi kategorije razreda moč videti tudi enodimenzionalnost določanja razrednega položaja in pripadnosti, ki se s tem veže zgolj na dohodkovni status. S tem je

iz opredelitve razreda izpuščena tako lastnina kot tudi drugi viri dobrin, uslug in prihodkov, ki se ne vežejo neposredno na delo v ekonomiji. Izpuščen je – kar je zanimivo za naše primere – denimo dostop višjega razreda do poceni skrbstvenega dela, ki ga izvajajo pripadniki/pripadnice nižjih razredov ali migrantov/migrantk, ki so zanj slabo plačani.

Družbena teorija, ki se je ukvarjala z neenakostmi, je tudi sicer imela težave z obravnavo tistih neenakosti, ki niso izvirale iz razrednega položaja – le-ta namreč poleg problema neenakosti zadevajo v problem razlik, ki ne pomenijo nujno neenakosti. Dandanes razredna neenakost že zdavnaj ni več videna kot edini vir neenakosti, hkrati pa obstaja potreba, da se razredno neenakost »deesencializira« v dvojnem smislu. Na eni strani tako, da se jo teoretsko poveže z drugimi neenakostmi, na drugi strani pa tako, da ekonomija in »trg dela« nista več videna kot njen edini vir (prim. Walby 2009, 19). Razred potemtakem predstavlja kompleksno dimenzijo, ki se povezuje z nizi drugih neenakosti. **Revščina je najbolj ekstremna oblika razredne neenakosti.**

Razred razumeva kot neenak status, ki se povezuje z dohodkovnim položajem, s privatno in z osebno lastnino ter pogosto z izobrazbo, intersekcionalno pa ga dodatno opredeljujejo še državljski status, spol, starost in etničnost.

3.4 Državljski status

Državljski status zadeva pripadnost in predstavlja vir pravic v skupnosti enakih – državljanov, v kateri neki posameznik ali posameznica živi, ali izključenost iz te skupnosti. Državljanstvo zato predpostavlja pravno vez med državo in posameznikom/posameznico, ki so mu/ji ob zaščiti in identifikaciji kot državljanu/državljanke (potni list) zagotovljene tudi državljske in druge pravice – denimo politične pravice kot sta aktivna in pasivna volilna pravica. Državljanstvo kot pravni status zadosti svoji funkciji, kadar je učinkovito: to pomeni, da ljudje, ki so državljani, svoje pravice in svoboščine lahko tudi dejansko uresničujejo.

Ljudje brez državljanstva so kategorizirani kot apatridi, pri čemer apatridnost pomeni, da človek v nobeni državi nima statusa državljana. Apatridnost je treba dokazovati, kar je izjemno težko, saj mora posameznik predložiti dokaze, da ni državljan države, s katerimi bi lahko imel tesne vezi. Ljudje so lahko dejansko (de facto) apatridi, kljub temu da imajo državljanstvo neke države – gre za to, da to državljanstvo v smislu varstva in uresničevanja pravic ni v celoti učinkovito (povzeto po Kogovšek 2011).

V politični teoriji obstaja tudi bolj razširjeno pojmovanje državljanstva, ki državljanstva ne razume samo kot pravnega članstva, ampak kot celokupni status posameznika, ki zajema politično, ekonomsko, kulturno, socialno in intimno življenje, po drugi strani pa poudarja njegov aktivni, participativni vidik in odgovornost (Bellamy 2008). Biti ali ne biti državljan/ka, imeti ali ne imeti statusa prebivalca/ke danes velikokrat pomeni imeti ali ne imeti dostopa do cele vrste pravic in aktivnosti: dela, izobrazbe, partnerstva itd. Pravica, da imamo pravice, je tako v prvi vrsti še vedno vezana na ta položaj, brez katerega – kljub obstoju mednarodnega prava človekovih pravic – so ljudje lahko izpostavljeni hudim kršitvam človekovih pravic in pogosto tudi nasilju. Takšen je bil primer izbrisanih prebivalcev Slovenije (več v Kogovšek 2010, Jalušič 2009a ter Dedić, Jalušič in Zorn 2003). Odsotnost državljanstva se povezuje s celotno (ne)enakostjo, ki so jim najpogosteje izpostavljeni migranti in migrantke, ki so brez državljanstva države, v kateri prebivajo.

Starost

3.5

Starost je najbolj izmuzljiva in dokazljivo socialno konstruirana kategorija, čeprav je statistično zlahka določljiva in predstavlja neizogibno biološko dejstvo. Kljub temu imamo pri določanju mlajših in starejših oseb ter starostnih razredov opravka z izrazito relativno kategorijo, ki se povezuje s pričakovano življenjsko dobo v določeni skupnosti ter s kulturnimi, ekonomskimi in političnimi ureditvami in se je zato s časom spreminjala in se še vedno spreminja.

Določanje mlajših ali starejših oseb v statistikah zahodnih držav blagostanja in, denimo, v afriških revnejših državah je zato različno in ga je nemogoče

enostavno poenotiti. Statistično zajemanje podatkov v Sloveniji opredeljuje naslednje starostne razrede: 0–14 let: otroci in mladostniki; 15–24 let: mladi; 25–39 let: mladi odrasli; 40–54 let: odrasli; 55–64: starejši delavci; 65–79 let: starejše osebe; 80–99 let: zelo stare osebe. Osebe med 15-imi in 64-imi leti so štete med aktivno prebivalstvo, mlajši in starejši pa med neaktivno prebivalstvo, kar nakazuje, kako močno se kronološko določanje starosti in odraslosti na Zahodu križa z ekonomsko ureditvijo, spolno-reproduktivno dimenzijo in razumevanjem dela kot kategorije javne ekonomije, v kateri so zaposleni aktivni posamezniki – ki postanejo »stari« in »starejši«, ko je čas za upokožitev. Hkrati so vsi, ki presežejo 65 let po statistični definiciji starejši. Zveza društev upokojencev Slovenije predlaga redefinicijo aktivnega prebivalstva med 20-imi in 70-imi leti.

Še v 19. stoletju je v Evropi veljala za staro osebo tista, ki je prekoračila petdeset let. Isto danes predlaga Svetovna zdravstvena organizacija za določitev dobe starejših oseb za afriško populacijo. Združeni narodi opredeljujejo kot starejšo osebo tisto, ki je presegla kronološko starost 60 let (prim. World Health Organisation). Ob tem ne smemo pozabiti, da je starost, ki na osebnem eksistenčnem nivoju reprezentira časovnost človeškega bivanja, nekaj izrazito osebno doživljenega, tako da predstavlja tudi subjektivno kategorijo in občutje: fizično in psihično. To osebno doživljanje smo v našem projektu postavili ob bok obstoječim kategorizacijam in se je pokazalo skozi intervjuje. Strategija varstva starejših do leta 2010 opredeljuje zgodnje starostno obdobje do 75 let, srednje od 76 do 85 let in pozno starostno obdobje po 86. letu starosti. Hkrati Strategija vse upokojence opredeljuje kot starejše, trenutno je to pri ženskah v povprečju pri 58-ih letih, pri moških pa pri 60-ih letih. OECD kot starejše opredeljuje tiste, ki presežejo 55 let. Za zdravstvo se staranje začne pri 50-ih letih.

Raziskovalci/raziskovalke, aktivisti/aktivistke in oblikovalci/oblikovalke antidiskriminacijskih politik opozarjajo, da razlikovanje zaradi let lahko vodi v neenakost in diskriminacijo in je torej v veliko primerih problematično. Aktivisti upokojenskih nevladnih organizacij v Sloveniji opozarjajo, da se kljub številnim starostnim kategorijam v primeru starejših členitve v starostne razrede v analizah prehitro končajo, saj iz petletnih agregatov preidejo na celotne kategorije (denimo kategorija »neaktivnega prebivalstva« nad 65 let).

To kaže na ne dovolj diferencirano obravnavo različnih skupin starejših in na marginalizacijo upokojenih starejših (»neaktivno prebivalstvo«) v družbi oziroma na ključni kriterij vrednotenja njihovega pomena za družbo, ki je edino v aktivnosti/vrednosti v javni ekonomiji in na trgu dela. Večje število starih ljudi, ki potrebujejo oskrbo, pomeni tudi porast potrebe po skrbstvenem delu v neki skupnosti, kar kategorijo starosti povezuje z drugimi dimenzijami, ki lahko povzročajo kompleksne neenakosti, denimo s spolom, razredom in državljanskim statusom.

4 **Področja ustvarjanja in reprodukcije kompleksnih neenakosti**

Ko govorimo o področjih ustvarjanja in reprodukcije kompleksnih neenakosti, opisujemo specifične kategorije, ki se nanašajo ali opisujejo regulirana področja političnega, ekonomskega, socialnega in intimnega življenja, v katerih ljudje bodisi aktivno ustvarjajo strukture neenakosti ali pa se ujamejo v navzkrižni primež dimenzij, ki potem določijo njihov neenak položaj (družbeno lokacijo). V nadaljevanju bova predstavili tri takšna področja, ki smo jih v projektu opredelili kot ključna za analizo kompleksnih neenakosti in z njimi povezanih intersekcijskih neenakosti: gre za naslednje kategorije/področja: trg dela, družina ter skrbstveno delo, ki jih opredeljujeva kot družbene strukture/področja in mehanizme, v katerih (lahko) prihaja do medsebojno povezane reprodukcije kompleksnih neenakosti. Ti mehanizmi se križajo tudi z državljskim statusom, etničnostjo, s starostjo in spolom.

4.1 **Trg dela**

Trg dela do nedavnega v slovenski zakonodaji ni bil definiran in nastanek te kategorije se povezuje z evropeizacijo ekonomskih, socialnih in političnih kategorij po letu 1991 in po vstopu Slovenije v EU.¹⁰ Do leta 2011 se je v zakonih uporabljal predvsem termin zaposlovanje in zavarovanost za primer brezposelnosti. Leta 2010 pa je bil sprejet novi *Zakon o urejanju trga dela*, ki je nadomestil *Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti* iz leta 1991. Po novem zakonu o urejanju trga dela je »trg dela« definiran kot prostor, na katerem se srečujejo iskalci zaposlitve z znanji, veščinami in delovnimi izkušnjami ter delodajalci, ki iščejo kandidate za prosta delovna

10 Definicija Eurofonda je naslednja: »Trg dela vključuje zaposlenost, nezaposlenost, stopnje participacije in plače«.

mesta oziroma vrste dela (Zakon o urejanju trga dela, 12. točka 5. odstavka, oktober 2010). Z uvrstitvijo v krovni zakon na področju zaposlovanja je termin »trg dela« postal tudi osrednja pravna kategorija, delo pa je postalo dobrina, s katero se »trguje« na »trgu« (Kogovšek 2011). Pred letom 2011 se je termin »trg dela« v pravu pojavljal (ni pa bil definiran) najpogosteje v povezavi s tujimi delavci (delavci migranti), saj se ta termin nahaja na več mestih v *Zakonu o zaposlovanju in delu tujcev* (v smislu sprejemanja ukrepov za zaščito domačega trga dela in omejevanja tujih delavcev na trgu dela) ter v *Resoluciji o migracijski politiki* (v kontekstu upravljanja z migracijami glede na povpraševanje na trgu dela). Ko govorimo o »dostopu« do trga dela, torej uporabljamo novo kategorijo, ki je zamenjala kategorijo zaposlenosti in nezaposlenosti. Lahko bi rekli, da je s stališča vira preživljanja oznaka »dostop do trga dela« izjemno abstraktna, celo ideološka kategorija, saj pravzaprav zamegli status in kategorijo zaposlenosti–nezaposlenosti oziroma pravice do dela, ki veliko bolj izraža živo izkušnjo posameznikov/posameznic. Obenem je »delo« v tej dikciji razumljeno zgolj kot plačano delo v ekonomiji, medtem ko je neplačano skrbstveno delo izključeno. Trg dela kot del javne ekonomije sodi med tiste domene in mehanizme, ki povzročajo ne samo razredne, ampak tudi spolne ter s starostjo povezane neenakosti in je pogojen z drugimi domenami, kot so, denimo, status državljanstva, narodnost itd.

Družina

4.2

Ključni element različnih in mnogih socioloških definicij družine je prisotnost otroka. Novejša sociološka definicija družine starševsko razmerje opredeli tudi kot družbeno razmerje, pri čemer je družina razumljena kot skupnost, v kateri živita odrasla oseba in otrok. Skratka, gre za definicijo, ki kategorijo starševstva razširja z biološkega na socialno razmerje. Tudi predlog novega *Družinskega zakonika* v Sloveniji upošteva to širšo definicijo družine, ki jo tvorita otrok in odrasla oseba, ki zanj skrbi in ima do otroka zakonske pravice in obveznosti. Poleg tega je izpostavljeno, da je obstoj družine vezan na dolžnost preživljanja, in ne na sorodstveno razmerje med otrokom in osebo, s katero živi v skupnosti. To predstavlja novost, saj je bila tako v sociologiji,

na področju statistike, kot tudi na področju politik kar nekaj desetletij trdno zasidrana definicija družine, ki je bila izključujoča in ni temeljila na pluralnosti. To je bila definicija družine kot nuklearne skupnosti staršev in otrok. Predpostavljeno idealno tipsko družino je v 50-ih letih 20. stoletja opredelil Talcott Parsons, zagovarjajoč tezo, da gre za najbolj funkcionalen in prilagojen model družine v kontekstu moderne zahodne družbe, ki vključuje poročen heteroseksualni par z otroki, pri čemer je moški zaposlen, ženska pa gospodinja. Tovrstna oblika družine danes ne predstavlja niti petine izmed vseh oblik družin v Evropi. Statistični podatki potrjujejo naraščanje razvez in reorganiziranih ter enostarševskih družin. Zlasti člani/ce slednjih so izpostavljeni večji socialni ranljivosti in izključenosti.

Pluralizacija družinskih oblik in strukturne spremembe v družinskem življenju zaznamujejo sodobne družinske trende. Sociološke študije ugotavljajo spreminjanje družin po starostni, spolni strukturi, glede spolnih vlog in distribucije dela v družinah, pri čemer zlasti slednje spremembe niso radikalne. V slovenskem kontekstu po ocenah Tanje Renar (2006) prevladujejo jedrne družine (dvostarševske, enostarševske in reorganizirane) in razširjene (klasične razširjene in razpršene razširjene). Pravno, politično in širše družbeno definiranje družine ter partnerskih razmerij odločilno vpliva na enak ali neenak položaj posameznic in posameznikov, še posebej, kadar se te definicije križajo z drugimi dimenzijami (ne)enakosti, denimo spolom in državljskim statusom (na primer vprašanje pravice do skupnega življenja partnerjev in otrok oziroma združevanja družine) in se povezuje, denimo, z zaposlenostjo ali nezaposlenostjo (s trgom dela).

4.3 Skrbstveno delo

Skrbstveno delo opredeljujemo kot »univerzalno« izkušnjo dajanja in prejetja skrbi, ki predstavlja integralno vsakdanjo prakso ljudi ter identitetno dimenzijo. Zato se ne nanaša zgolj na oskrbo starostnikov, otrok, hendikepiranih in bolnih, temveč ga razumemo širše. Čeprav se del za družbeno reprodukcijo potrebnega skrbstvenega dela odvija kot plačano delo v javni sferi in na trgu (vrtci, domovi za ostarele, negovalni oddelki, javni sistem pomoči na

domu in tovrstne tržne storitve), večina skrbstvenega dela ostaja v zasebni in neformalni sferi. Kljub spreminjanju družbenih vlog spolov (s tem ko so ženske pogosto v enakopravni vlogi hraniteljic družine, moške pa se preko socialnih politik spodbuja v vloge »aktivnega očetovstva«), je v Evropskih državah še vedno 80 % skrbstvenega dela opravljenega v družini in znotraj zasebnih socialnih omrežij, kjer ga dve tretjini opravijo ženske kot hčere, soproge, matere, sestre, snahe, prijateljice in sosede v svojem aktivnem delovnem obdobju (Huber et al. 2010).

Skrbstveno delo se še vedno opredeljuje kot žensko delo »iz ljubezni«, in zato ni obravnavano kot »pravo« delo. V največji meri ostaja neplačano delo, na katerega se ne vežejo socialne pravice iz dela, delo, ki se opravlja v zasebni sferi, in torej ni stvar javnega interesa in velja za neproduktivno delo, ki ne ustvarja nove vrednosti, ampak je usmerjeno predvsem v potrošnjo. Fizične, emocionalne, delovne, časovne in finančne obremenitve žensk zaradi neformalnega skrbstvenega dela ter posledična neenakost so individualizirane in niso deležne ustreznega javnega in političnega priznanja. Feministična teorija že desetletja problematizira neformalno skrbstveno delo kot strukturno mesto reprodukcije neenakosti žensk, v zadnjih letih pa tudi kot mesto reprodukcije neenakosti migrantov in oseb, ki ne uživajo polnih državljskih pravic. Tukaj se osredotočava na skrbstveno delo kot identitetno dimenzijo in kot strukturno mesto proizvodnje družbenih neenakosti (ne zgolj med spoloma) in razlik, ki jih formira dimenzija spola v odnosu do skrbstvenega dela.

5 **Intersekcije kategorij in področij/domen (ne)enakosti in problemi kompleksnosti (intrakategorična perspektiva)**

V tem razdelku bova prikazali, kaj se zgodi, ko se položaji, kategorije in domene križajo in prepletejo med seboj, pri čemer je rezultat nepredvidljiv. Nekatera vprašanja kompleksnih neenakosti in intersekcije različnih dimenzij sva deloma obravnavali že v toku predstavljanja kategorij in dimenzij ter področij in domen, zato jih bova tukaj včasih ponovili. Obravnavali bova tiste intersekcije, ki sva jih zastavili kot ključne v preiskovanju posledic politik kategorizacije in možnosti za reševanje problemov kompleksnih neenakosti. To bolj konkretno pomeni, da bova prikazali različne kombinacije dimenzij in področij, ki (lahko) rezultirajo v neenakost, strukturne neenakosti in neenake položaje posameznic ali posameznikov oz. skupin na križiščih neenakosti. Navedli bova primere, s katerimi smo se srečali v projektu.

5.1 **Trg dela in spol**

Trg dela je po definiciji diskriminatoren in to kljub vsem ustavnim prepovedim diskriminacije. Kot del javno regulirane ekonomije predstavlja področje delovanja mehanizmov in struktur ohranjanja in reprodukcije družbenih neenakosti. Z vidika kompleksnih neenakosti so razlike v odnosu žensk do participacije na trgu dela lahko poučne. Medtem ko si je del feminističnega gibanja, ki so ga predstavljale izobražene feministke, dominantne etničnosti in rase ter srednjega in višjega razreda, v 60-ih letih prejšnjega stoletja upravičeno prizadeval za enakovredno participacijo žensk na trgu dela kot osnovno obliko emancipacije in osvoboditve žensk, pa revnim ženskam delavskega razreda, posebej pripadnicam marginaliziranih etničnih manjšin in ras, to delo ni predstavljalo emancipacijskega potenciala. Še danes namreč

na trgu dela doživljajo izkoriščanje in pogosto tudi dehumanizacijo. Obstaja velik razkorak med neenakostmi, ki jih doživljajo ženske na trgu dela, kot jih splošno definirajo politike enakosti spolov, in specifičnimi problemi, s katerimi se srečujejo ženske, ki se nahajajo na presečiščih deprivilegiranih osebnih kategorij – denimo starosti, imigrantskega statusa, »druge« narodnosti itd. Ko se danes v okviru enakosti spolov govori o položaju žensk na trgu dela, se izpostavlja predvsem probleme horizontalne in vertikalne segregacije, razlike v plačah med moškimi in ženskami za enako delo, spolno nadlegovanje ter preobremenjenost žensk s skrbstvenim delom doma in posledično neenakost na delovnih mestih. Vsi ti splošni problemi položaja žensk na trgu dela zadevajo tudi ženske, ki se nahajajo na križiščih kompleksnih neenakosti, vendar se jim pridružujejo še dodatni, specifični problemi, o katerih so pripovedovale tudi intervjuvanke v našem vzorcu, ki so v veliki meri določeni s specifičnimi lokacijami, v kateri se posamezna oseba nahaja. Ti dodatni, bistveno manj problematizirani problemi so npr. fleksibilizacija zaposlovanja v obliki dela za določen čas v feminiziranih skrbstvenih področjih dela, kot so zdravstvo, sociala in šolstvo (Kralj in Renner 2007), neprostovoljno naraščanje dela za polovični delovni čas, kratkoročne delovne pogodbe za mlade, naraščajoče samozaposlovanje, nemožnost in negotovost preživetja z zaposlitvijo v okviru javnih del, diskriminacija na delovnem mestu zaradi previsoke izobrazbe, siva ekonomija skrbstvenega dela v zasebnih gospodinjstvih kot edini izhod preživetja, diskriminacija pri zaposlovanju Rominj in migrantk ipd.

Skrbstveno delo, starost, družina, državljanski status, etničnost in zaposlenost/nezaposlenost (dostop do trga dela)

5.2

Zaradi pričakovanih visokih stroškov skrbstvenega dela, ocenjenih na podlagi demografskih trendov, je cilj oblikovalcev/oblikovalk politik povečati vlogo neformalne, družinske oskrbe pri družbeni organizaciji skrbstvenega dela v prihodnosti. Po drugi strani pa se je t.i. "podporni delež", to je delež žensk starih med 45 in 64 let (tistih, za katere je najbolj verjetno, da bodo neformalne družinske skrbnice) na vsako osebo staro osemdeset let ali več (tisti, za katere je najbolj verjetno, da bodo oskrbo potrebovali), v zadnjih petnajstih

letih že zmanjšal in se bo v prihodnosti še zmanjševal. Ta starostna skupina, zlasti ženske, pa so tudi ciljna skupina oblikovalcev politik trga dela, da bi ostala čim dlje in čim bolj aktivna na trgu dela. To protislovje med spodbujanjem družinske oskrbe in aktivnostjo na trgu dela, predstavlja izziv vzdržnosti neformalnega skrbstvenega dela in se že kaže v prenosu skrbstvenega dela neformalnim plačanim skrbstvenim delavkam v sivi ekonomiji ali kot komodifikacija¹¹ skrbi na trgu (Hrženjak 2010). Takšna deregulacija skrbstvenega področja, ki povečuje obseg negotovih neformalnih zaposlitev, pa zaradi spolne in etnične segmentacije tega področja formalnega in neformalnega trga skrbstvenega dela spet najbolj prizadene ženske, ki se nahajajo na specifičnih presečiščih kategorij in struktur spola, etničnosti, starosti, razreda, izobrazbe, državljankega in zaposlitvenega statusa. Zaradi globalizacije skrbstvenega dela in feminizacije migracij se v zadnjih letih številne evropske raziskave neformalnega skrbstvenega dela v zasebnih gospodinjstvih osredotočajo ravno na intersekcijo spola, etničnosti in državljankega statusa. Bolj v ozadje pa je postavljena povezanost med neformalnim plačanim ali neplačanim skrbstvenim delom ter intersekcijo spola in razreda. Vendar stroški, ki so povezani tako s prejetjem kot z dajanjem skrbi, lahko pomembno vplivajo na ekonomsko situacijo posameznika ali družine, in ženske so strukturno izpostavljene večjim tveganjem revščine, ki je povezana s skrbstvenim delom (na eni strani, ker so ključne skrbnice in na drugi strani, ker zaradi daljše življenjske dobe v primerjavi z moškimi in zaradi individualizacije družinskih ciklusov v visoki starosti ostajajo same in z nizkimi dohodki). Socialne politike, ki spodbujajo komodifikacijo in individualizacijo skrbi, in ki pri tem zanemarijajo dimenzije spola in razreda, zato ustvarjajo tveganje, da nekatere skupine prebivalstva ne bodo deležne kvalitetne oskrbe oziroma da jim oskrba sploh ne bo dostopna, ko jo bodo potrebovali. Te teme še potrebujejo temeljitejše analize, tudi zato, da bi spodbudile politično priznanje skrbstvenega dela kot nujnega pogoja v boju proti feminizaciji revščine (Hrženjak 2011). Ob tem pa je potrebno izpostaviti tudi vidik tistih, ki skrb potrebujejo. Vprašanje, ki se postavlja, je namreč, ali sta jim dostopni dve temeljni obliki

11 Pojem komodifikacija skrbi (angl. *commodification*) označuje procese »postvarjenja« skrbi, torej spremembo skrbstvenega odnosa v dobrino, s katero se trguje na trgu.

socialne varnosti, ki jih ILO definira kot zagotavljanje razpoložljivih sredstev, ki vsakomur omogočajo enakopraven dostop do dostojne oskrbe, in pravico do glasu, ki uporabniku/uporabnici zagotavlja, da lahko odloča o načinu oskrbe (Standing 2001).

Intersekcije kategorij državljanstvo, spol, etničnost v perspektivi trga dela in družine: migrantke

5.3

Sodobne študije globalnih migracij kažejo na vse večjo "feminizacijo" migracij. Po ocenah naj bi migrantke predstavljale vsaj polovico vseh migrantov v svetu. Kljub temu pa je temeljna ugotovitev aktualnih raziskovanj feminizacije migracij v Sloveniji (Pajnik in Bajt 2011, Cukut-Krilič 2010), da so migracijske politike »spolno nevtralne«. Združevanje družine še vedno predstavlja enega izmed najbolj legitimnih razlogov za sprejem migrantk v Sloveniji, družina pa je v tem kontekstu še vedno razumljena v ozkem smislu jedrne družine. Migrantke so postavljene v kontekst združevanja družine in so tako avtomatično obravnavane kot odvisne družinske članice, kar posredno pomeni težje vključevanje v socialna omrežja in težjo pridobitev zaposlitve, predvsem take zaposlitve, ki bi ustrezale njihovim kvalifikacijam. Ker integracijske politike ne namenjajo posebne pozornosti specifičnim situacijam migrantk, več žensk migrantk ostaja dolgotrajno brezposelnih v primerjavi z moškimi migranti, potisnjene so v delo na črno, v dela, ki so pod ravniyo njihove usposobljenosti in formalne izobrazbe in v družbeno izolacijo. V primeru razveze od partnerja so migrantke podvržene verjetnosti, da bodo izgubile imigrantski status, ki je vezan na družino. Čeprav številni dokumentni, kot so npr. *Resolucija o migracijski politiki*, *Zakon o mednarodni zaščiti*, *Zakon o tujcih in Strategija ekonomskih migracij 2010–2020* izpostavljajo kompleksne neenakosti in specifične situacije žensk migrantk, ko posebej omenjajo begunke, ženske in otroke žrtve trgovine z ljudmi, ženske prosilke za azil, invalidne osebe, starejše, nosečnice, roditelje samohranilce z otroki, žrtve posilstva, mučenja ipd. (Kogovšek in Vučko 2011), omenjenih situacij žensk migrantk ne obravnavajo.

5.4 **Intersekcije kategorij starosti, spola in razreda v perspektivi trga dela in skrbstvenega dela: starejše ženske**

Demografska definicija starejših žensk v to skupino uvršča ženske stare nad 65 let. Starejše ženske (45–64) pa so v raziskavah (Widding Isaksen 2005) tudi opredeljene kot »sendvič generacija«, ki je večkratno obremenjena s skrbstvenim delom in plačanim delom: pomaga otrokom in ostarelim staršem, medtem ko skrbi za lastno gospodinjstvo in je aktivna na trgu dela. Zato se je zdelo smiselno v raziskavo vključiti poleg žensk starih nad 65 let, tudi »mlajše starejše« (50+), ki so ključne neformalne oskrbovalke v družbi, hkrati pa aktivne na trgu dela. Načrtovano spreminjanje skrbstvenih in pokojninskih politik ter politik trga dela bi s tega vidika moralo sistematično vključevati perspektivo spola in kompleksnih neenakosti.

V Sloveniji beležimo eno najnižjih stopenj zaposlenosti v populaciji od 55 do 64 let: po podatkih iz leta 2008 je ta znašala 32,8 %, v primerjavi z Evropsko unijo, kjer je stopnja zaposlenosti v tem starostnem obdobju znašala 45,6 % (Vertot 2010, 35). Stopnja zaposlenosti po spolu kaže, da je stopnja zaposlenosti starejših žensk v letu 2005 znašala 18,5 %, pri moških pa 43,1 %. V okviru EU se torej Slovenija uvršča med države, ki dosegajo najnižjo stopnjo zaposlenosti starejših oseb, zlati pa žensk. Čeprav je splošno mnenje, da temu botrujeta predvsem ugodna pokojninska zakonodaja in zgodovinski razlogi (zmanjševanje strukturne brezposelnosti, ki je nastala v ekonomski krizi po l. 1991 in kasneje zaradi prestrukturiranja pretežno industrijskega v storitveno gospodarstvo s predčasnim upokojevanjem), pa ti podatki (zlasti za starejše ženske) kažejo tudi na diskriminacijo na trgu dela in neprilaganje pogojev dela osebnim okoliščinam staranja s strani delodajalcev in delovne zakonodaje. Medtem ko so v *Zakonu o delovnih razmerjih* starejši delavci (55+) obravnavani spolno nevtrarno, so starejše delavke (50+) posebej izpostavljene v *Programu ukrepov aktivne politike zaposlovanja za obdobje 2007 – 2013* in *Programu javna dela za leto 2011* (53+) (Kogovšek in Vučko 2011). Vendar bi bilo glede na rezultate smiselno te programe presoditi, ovrednotiti in preoblikovati z vidika kompleksnih neenakosti, ki obstajajo znotraj skupine starejših dolgoletno brezposelnih žensk.

Po podatkih Inštituta za ekonomska raziskovanja so se razmere v upokojenskih gospodinjstvih v obdobju 2005–2007 bistveno poslabšale. Stopnja tveganja revščine za upokojece presega stopnjo tveganja revščine za vse prebivalce za več kot 50 %, stopnja tveganja revščine za upokojece, ki živijo v upokojenskih gospodinjstvih, pa za več kot 100 %. Pri tem ugotavljajo, da predstavljajo pokojnine v upokojenskih gospodinjstvih več kot 95 % vseh razpoložljivih denarnih sredstev. Glede na kriterij izračunanega praga revščine, ki znaša 593 EUR, je revnih približno 300 tisoč upokojencev (Kožuh Novak idr. 2010). Raziskave (Schafner in Goldberg 2010) kažejo, da so najbolj ogrožene starejše upokojenke, ki živijo v enočlanskih gospodinjstvih.

Intersekcije kategorij etničnosti/rase, spola in razreda: Rominje 5.5

Romi, tako ženske kot moški, so družbena skupina, ki jo večinska dominantna populacija v Sloveniji, kot tudi širše v Evropski uniji, konstruira kot »druge«. Gre torej za procese notranjega izključevanja na podlagi rasizacije, kulturalizacije in etnizacije, ki temeljijo na naturalizaciji kulturnih razlik, ki so konstruirane kot nepremostljive. Tisti Romi, ki so se v Slovenijo preselili iz držav nekdanje Jugoslavije, bodisi kot notranji ekonomski migranti v obdobju od 60-ih do 90-ih let, bodisi kot migranti t.i. tretjih držav po l. 1991, so tudi balkanizirani. Rasna diskriminacija ter izključevalni procesi, ki temeljijo na rasizmu, kulturalizaciji in balkanizaciji Romov, delujejo spolno specifično – imajo različne učinke na moške in ženske. Hkrati pa diskriminacija po spolu deluje različno na rasizirane in kulturalizirane ženske v primerjavi z ženskami dominantne rase in etničnosti, ki so skonstruirane kot rasno in kulturno nevtralne. Strateška kategorizacija Rominj znotraj družbene skupine Romov in znotraj kategorije žensk, tako razgradi navidezno monolitnost in homogenost tako kategorije Romov kot kategorije žensk.

S kategorijo Rominj se v polju antidiskriminacijskih politik odpirata tudi dve področji, ki sta v opredeljevanju osebnih okoliščin izpuščeni/spregledani, namreč osebni okoliščini razreda in državljanskega statusa. Romi in Rominje sestavljajo družbeno skupino in kategorijo, ki je v velikem obsegu izpostavljena absolutni revščini in bivanjskim pogojem, ki so daleč pod standardi

evropskega povprečja. In Romi se zaradi pogostih migracij, revščine, nizke stopnje pismenosti in integracije v dominantno kulturo, pogosto znajdejo v negotovih pravnih statusih. Prav kategoriji razreda in državlanskega statusa, ki sta izključeni iz antidiskriminacijskih politik, sta bistvenega pomena za povečanje socialne vključenosti Romov. *Resolucija o položaju Rominj v Evropski Uniji* poleg diskriminacije, ki jo Rominje doživljajo s strani večinske družbe (angl. *out-group discrimination*), opozarja na diskriminacijo, ki jo doživljajo znotraj romske skupnosti (angl. *in-group discrimination*). Znotraj skupnostna diskriminacija naj bi temeljila na patriarhalni tradiciji, v kateri pravice Rominj do svobode in možnosti izbire v osebnih življenjskih odločitvah niso dovolj upoštevane in spoštovane. V tem smislu s strateško izpostavitvijo Rominj znotraj širše družbene kategorije Romov postane vidna ranljivost »manjšine znotraj manjšine« (Govanna Bello 2009, 15) in problematizirati je mogoče razmerja moči, ki se vzpostavljajo znotraj manjšine.

Nacionalni program ukrepov za Rome Vlade RS npr. poleg romskih otrok izpostavlja tudi Rominje, vendar dokument navaja splošne probleme in rešitve, ne pa takih, ki bi bili specifični za ti dve skupini znotraj romske skupnosti. Programi in dokumenti s področja izobraževanja in trga dela Rominj posebej ne izpostavljajo (Kogovšek in Vučko 2011).

Sklep

V dosedanjem tekstu sva v uvodu prikazali širšo problematiko kompleksnih neenakosti in njihovega razumevanja, probleme javnih politik in njihovega enodimenzionalnega kategoriziranja in opisali namene in glavne analitične prijeme projekta SIAPREM. V prvem delu sva se posvetili razlagi in opredeljevanju uporabljenih kategorij, pokazali na kompleksnost razmerja med enakostjo–razliko in neenakostjo. Razložili sva intersekcionalno perspektivo ter se posvetili opisovanju in razgradnji/dekonstrukciji kategorij (ne)enakosti, ki jih uporabljamo. Pokazali sva na njihovo notranjo diverzificiranost in neenotnost (interkategorično perspektivo) in njihove medsebojne povezave in križanja (intrakategorično perspektivo). Opisali sva križišča in lokacije, na katerih se nahajajo kategorije posameznic, ki jih v nadaljevanju obravnavava na mikro ravni. Navedli sva tudi nekaj konkretnih primerov strukturnih intersekcij in problematike neobstoja politične intersekcionalnosti. V drugem delu tega priložnika se bova posvetili nekaterim praktičnim smernicam za intersekcionalno analizo in intervencijo na področju kompleksnih neenakosti ter prikazali analize in dobre prakse na mikro-, mezo- in makroravni.

Drugi del

**Primeri obravnave
kompleksnih neenakosti in dobre prakse**

1 **Družbene lokacije in razmerja moči – samorefleksija kot predpogoj raziskovanja in intervencije**

Perspektiva kompleksnih neenakosti implicira, da izkušnje z neenakostjo in diskriminacijo povzroča kombinacija več medsebojno učinkujočih marginaliziranih **družbenih lokacij** (najbolj tematizirane so kombinacije spola, etniziranosti/rasiziranosti in razreda), kar osebo strukturno postavlja v neenak položaj v odnosu do oseb, ki se nahajajo na privilegiranih in dominantnih presečiščih družbenih lokacij. S tem se tudi odpira vpogled v pluralnost in heterogenost posamezne družbene kategorije, bodisi spola, narodnostne pripadnosti, razreda, starosti ipd. Če npr. izhajamo iz kategorije spola, gre za prepoznanje pluralnosti načinov, kako biti ženska ali moški, za prepoznanje, kako variabilnost ženskosti in moškosti določajo tudi procesi etnizacije, rasizacije, razredne določenosti, državlanskega statusa, spolne usmerjenosti, staranja, zdravja ipd. To prepoznanje razlik predstavlja spodbudo k vzpostavljanju politik lokacije in umeščenosti in rahlja esencialistično in posplošujoče mišljenje družbenih kategorij. Odpira polje kompleksnosti družbenih razlik, ki se jih ne da več misliti zgolj v dualizmih, kot so npr. bel in črn; moški in ženska; domačin in tujec. Vprašanje, ki se postavlja je, ali je ta kompleksnost družbenih razlik, ali so specifične situacije, ki izhajajo iz specifičnih družbenih lokacij, dovolj vidne, prepoznavne, reflektirane in artikulirane znotraj socialnih politik, programov in praks tako na ravni raziskovanja kot tudi na ravneh aktivizma, oblikovanja politik in socialnih storitev.

Razumevanje družbene lokacije osebe, torej njenega položaja v družbi, ki ga določajo presečišča družbenih konstrukcij, ki označujejo položaje privilegiriranosti in prikrajšanosti, je bistveno za uvid v kompleksnost izkušenj, ki jih oseba doživlja, vključno z njenim delovanjem, izbirami in rezultati. Rasiziranost/etniziranost, spol in razred, pa tudi starost, zdravstveno stanje, državljanski status, družinska razmerja ipd., predstavljajo družbene lokacije,

iz katerih je oseba konstruirana kot obarvana ali neobarvana, kot ženska ali moški, pripadnica delavskega, srednjega ali višjega razreda, domačinka ali priseljenka ipd., in ki vplivajo na vsa področja vsakdanjega življenja. Perspektiva kompleksnih neenakosti omogoča prepoznanje kompleksnosti sleherne družbene lokacije, kar pomeni, da oseba nikoli ni samo pripadnica določene narodnosti, razreda, starostne skupine ali spola, pač pa da vse te lokacije delujejo hkrati in simultano. Tradicionalno se analize neenakosti osredotočajo na eno od teh dimenzij – bodisi na spol, narodnost, razred – kot ključno dimenzijo, ki postavlja osebo v slabši ali boljši položaj v primerjavi z drugimi. Vendar, spola, narodnosti in razreda (če se omejimo zgolj na te kategorije) ljudje ne doživljamo ločeno, pač pa te kategorije delujejo hkrati in vzajemno ter rezultirajo v sistemih dominacije, ki o(ne)mogočajo dostope do moči in privilegijev, vplivajo na družbene odnose, oblikujejo pomene in pogojujejo vsakdanje izkušnje. Tako makroraven družbene strukture določa mikroraven posameznika in posameznice. **Kategorije narodnosti, spola in razreda zato ne smemo razumeti kot zgolj demografske značilnosti, identitete in attribute individualnih različnosti med ljudmi, pač pa je potrebno te kategorije dojeti kot označevalce družbene hierarhije in razmerij moči, ki prežemajo družbo.** Perspektiva kompleksnih neenakosti, ki jo razvijamo tukaj, omogoča razumevanje, kako kategorije spola, razreda, etniziranosti/rasiziranosti, seksualnosti ipd. nastajajo, součinkujejo in druga drugo sokonstituirajo, ohranjajoč pri tem oboje, privilegije in diskriminacije. Čeprav se perspektiva kompleksnih neenakosti osredotoča na izkušnje marginaliziranih in deprivilegiranih družbenih skupin z diskriminacijo, pa prinaša tudi spoznanje, da so vse družbene lokacije in z njimi povezane identitete interseksionalne, tako tiste, ki so večkratno marginalizirane, kot tudi tiste, ki so večkratno privilegirane. Kompleksnost in presečiščnost je tako lastnost sleherne subjektne pozicije, ki je lahko konstituirana kot součinkovanje rasizacije/etnizacije, spola, razreda, seksualnosti in z njimi povezanimi privilegiranimi ali marginaliziranimi družbenimi pozicijami. Perspektiva kompleksnih neenakosti se zato osredotoča na razmerja med strukturnimi možnostmi in omejitvami, ki jih ustvarjajo dimenzije družbenih neenakosti. Tako npr. »rase« kot učinka ne analiziramo zgolj z vidika omejitev, ki jih predstavlja ljudem, ki so rasizirani v nižjo »raso« (ponavadi označeno kot temnopolto), pač pa z vidika razmerja teh omejitev

do privilegijev, ki jih predstavlja tistim, ki so rasizirani v »nevtralno« (ponavadi označeno kot belopolto) raso.¹² In natančno **v imenovanju, refleksiji in razgradnji tovrstnih razmerij med omejitvami in privilegiji, ki izhajajo iz kategorij družbenih neenakosti, se nahaja transformativen potencial perspektive kompleksnih neenakosti kot načina mišljenja, raziskovanja in delovanja.** Pri perspektivi kompleksnih neenakosti tako ne gre zgolj za metodo ali teorijo in »raziskovalno radovednost«, pač pa za prepoznanje in imenovanje strukturnih razmerij moči in dominacije, ki kompleksne neenakosti omogočajo in ohranjajo, ter posledično opolnomočenje ljudi, ki se nahajajo v družbenih lokacijah sovpadajočih prikrajšanosti, in drugačen pristop k neenakostim v raziskovanju, politikah in socialnih storitvah.

Collins (v Thornton Dill in Enid Zambrana 2009, 7) predlaga večdimenzionalno razumevanje družbenih razmerij moči in dominacije, ki jih ljudje doživljamo kot izkušnje neenakosti, ki so sistematično organizirane in vzdrževane skozi medsebojno učinkovanje štirih družbenih področjih:

- Strukturno področje ki obsega institucionalno organizacijo družbe vključno z vlado, pravnim sistemom, ekonomskimi in izobraževalnimi strukturami.
- Disciplinarno področje, ki vsebuje ideje in prakse, ki so značilne za birokratske in upravne hierarhije, in ki le-te tudi vzdržujejo.
- Področje hegemonije, ki vsebuje podobe, simbole, ideje, ideologije, ki oblikujejo zavest.
- Področje medosebnih odnosov, ki vsebuje vzorce interakcij med posamezniki in med skupinami.

Ker družbene lokacije in razmerja (ne)moči, ki delujejo skozi zakonodajo, institucije, vednost in odnose, povzročajo neenakosti, zahteva vsaka analiza in intervencija na področju neenakosti (samo)refleksijo lastne družbene lokacije akterja v matrici razmerij moči oziroma mesta izjavljanja, intervencije in raziskovanja. To mesto je najprej opredeljeno z navidezno »objektivno« pozicijo »akademske« moči, ki je pozicija »vednosti« *par excellence* (»mi«). **Prav mesto »objektivne« vednosti o problemih »drugih« je namreč tisto, ki ga politični boj za enakost nenehno izziva in ga mora izzivati.** Tudi nevladne organizacije v obdobju NVO-izacije lahko z nerefektiranim kategoriziranjem prispevajo h

12 Rasizacija, kot smo zapisali zgoraj, se ne veže nujno na biologijo ali barvo kože, ampak je barva sama že konstrukt rasizacije. Obstaja rasna diskriminacija brez vidne (»biološke«) rase, kar dokazujeta antisemitizem in denimo afriški rasizem (primer Ruande).

konstrukcijam skupin, ki so stereotipizirane, esencializirane in ne upoštevajo kompleksnih neenakosti ter se ne zavzemajo za transformativne politike. Pomembno je torej zavedanje, da so v sami raziskovalni situaciji ali aktivistični intervenciji strukturni odnosi neenakosti in razmerij moči že prisotni. Intervjuji, ki smo jih naredili s predstavniki javnih služb in nevladnih organizacij na področju reševanja problemov neenakosti in diskriminacije, so pokazali, da so večinoma homogeno strukturirane, da torej struktura zaposlenih ne odraža heterogenosti družbe. Še posebej je prišla homogenizirana struktura zaposlenih do izraza v javnih službah, medtem ko v nekaterih nevladnih organizacijah načrtno zaposlujejo pripadnike in pripadnice ciljnih skupin (npr. migrantov in migrantk, Romov in Rominj, upokojevcev in upokojenk), ravno z namenom, da bi bil pristop k uporabnikom in uporabnicam manj obremenjen z vnaprejšnjimi predsodki, stereotipi in kategorizacijami, da bi vključeval več izkustvenega razumevanja in poznavanja konkretnih situacij, ter da bi bil manj pokroviteljski in obremenjen z razmerji moči in neenakosti. Družbena lokacija, na kateri se nahajamo, determinira naše izkustvo, delovanje in vednost, zato je tako za raziskovalce/raziskovalke kot tudi za aktiviste/aktivistke, socialne delavke/delavce in oblikovalke/oblikovalce politik pomembna neprestana refleksija lastnih izhodišč in predpostavk. Implementacija perspektive kompleksnih neenakosti se torej začne pri nas samih. Zato v namen samorefleksije predlagava naslednja vprašanja, na katera je potrebno odgovarjati, diskutirati, o njih razmišljati in se pogovarjati v obliki redne aktivnosti tako na ravni individualnih vrednot, stališč in vednosti akterjev kot tudi na ravni organizacijske kulture in prakse.

Vprašanja za organizacijsko in individualno samorefleksijo lastne družbene lokacije in vpetosti v matrico družbenih odnosov moči:

- Kakšen je naš pristop do uporabnikov/uporabnic, posameznikov in posameznic iz ciljnih ali marginaliziranih skupin? Ali se osredotočamo na njihove deficite (manko sposobnosti, karakteristik) ali dojemamo osebe kot kompetentne akterje, čeprav se nahajajo v težavni situaciji?
- Kakšno predhodno vednost imamo o posamezniku/posameznici kot pripadniku/pripadnici določene družbene skupine (migranti, Romi, starejši, ženske)? Na katerih točkah vednost postaja stereotip in predsodek?

- Ali smo reflektirali lastno rasno pozicijo kot zgolj eno izmed rasializiranih pozicij, ki pa se od ostalih razlikuje po tem, da zavzema vlogo dominantne, nevtralne, normativne in normalizirane rasializirane pozicije?
- Katere identitetne kategorije uporabljamo in zakaj? S kakšnim namenom uporabljamo kategorije pri svojem delu? Ali je v naše delo vključen razmislek o učinkih kategoriziranja ljudi?
- Ali dojemamo spolne, etnične/rasne, razredne in druge identitete posameznikov in posameznic iz ciljnih ali marginaliziranih skupin kot stabilne, nespremenljive, vnaprej dane? Ali znamo razpoznavati družbene stereotipe in njihov inhibitory učinek v identitetnih (samo)konstrukcijah in procesih? Ali imamo metode, s katerimi bi osebo ustrezno opolnomočili v njeni identitetni konstrukciji?
- Ali znamo analizirati samoreprezentacije? Ali razumemo razloge in strateške nujnosti določene samoreprezentacije: npr. oseba se lahko v določeni situaciji identificira kot pripadnica določene etničnosti in s tem doseže določeno opolnomočenost, v drugi situaciji pa izvaja etnično mimikrijo, prikrije svojo etničnost, ker ji to bolj koristi. Kakšen je naš odnos do tovrstne zavestne in strateške rabe identitetnih pozicij/pripadnosti? Ali razumemo identitetne pozicije biologistično, kot naravno dane in nespremenljive, ali konstruktivistično, kot fluidne, kontekstualne, procesualne in spremenljive? Ali znamo loviti ravnotežje med tema dvema ekstremoma, da je identiteta na eni strani fiksna, na drugi strani pa spremenljiva?
- Ali smo sposobni zavzeti različne pozicije znotraj določene situacije in ali tudi prakticiramo večperspektivnost?
- Ali vključujemo uporabnike oz. ciljne skupine v oblikovanje raziskav, strategij dela, programov, v oblikovanje politik? Ali upoštevamo njihovo mnenje, stališča, definicijo potreb in ciljev? Ali poznamo, priznavamo in vključujemo njihove kompetence in znanje?
- Kako jaz ali moja organizacija s svojim delovanjem prispeva(m) k ohranjanju in reproduciranju družbenih neenakosti; in obratno, kaj lahko jaz ali moja organizacija naredi(m) za zmanjšanje družbenih neenakosti?
- Ali (in kako) spremljamo in vrednotimo učinke našega delovanja?

Nekatere organizacije, zlasti na področju socialno-varstvenih storitev, prakticirajo institucionalno utečene mehanizme samorefleksije v obliki supervizije ali introvizije pa tudi rednega letnega izobraževanja. Vsi ti organizacijski mehanizmi predstavljajo priložnosti za nadgrajevanje v smeri samorefleksije in perspektive kompleksnih neenakosti.

Ključni poudarek pri tem pa je, da ne gre za pridobivanje »objektivne in nepristranske vednosti«, novih podatkov in informacij o rasizmu, seksizmu, ksenofobiji, diskriminaciji in izključevanju, o družbenih skupinah, ki da so žrtve, ter o družbenih skupinah, ki da so povzročitelji, pač pa gre za analizo lastne umeščenosti v te procese. Pomembno je namreč zavedanje, da smo družbeni akterji/akterke, ki delujemo na področju družbenih neenakosti v raziskovalnih, aktivističnih, političnih, servisnih in drugih institucijah hkrati tudi tisti, ki lahko s produkcijo vednosti in svojim delovanjem, ki temelji na specifični vednosti, bodisi spreminjamo bodisi reproduciramo in ohranjamo ne zgolj posamične individualne situacije, pač pa tudi mezoinstitucionalno raven ter makroraven politik in sistema. In ravno zato je potrebno našo »objektivno« vednost nenehno postavljati pod vprašaj.

2 Problemi s kategoriziranjem

2.1 Strateško kategoriziranje

V projektu smo raziskovali specifične družbene lokacije ženskega spola, starosti, »druge« etničnosti/rase, nižjega razreda in negotovega državlanskega statusa v različnih kombinacijah ter na to navezujoče se identitete, življenjske izkušnje in prakse, politike ter podporne programe. Zato je bil naš prvi korak strateško kategoriziranje, v katerem smo identificirali tri družbene skupine žensk – migrantke, Rominje in starejše ženske – za katere smo predpostavljali, da se v njihovih vsakdanjih izkušnjah kopičijo učinki teh specifičnih deprivilegiranih družbenih lokacij.

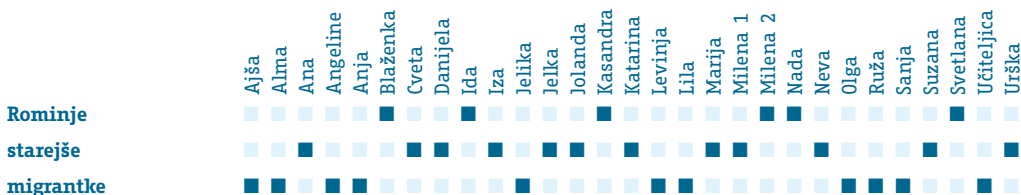
McCall (2005, 1773) strateško kategoriziranje opredeljuje kot eno izmed metod obravnave kompleksnih neenakosti, kot »interkategorično kompleksnost«, ki navidezno pristaja na obstoječe analitične kategorije, da bi dokumentirala neenakosti med družbenimi skupinami. Gre za »strateško« uporabo družbenih kategorij, da bi se pokazalo na povezanost med posameznimi družbenimi skupinami in izkušnjami neenakosti, marginaliziranosti in diskriminacije.

Učinek strateškega kategoriziranja je dvojen:

1. Znotraj navidezno homogenizirane kategorije žensk se pokaže pluralnost – starejše ženske, migrantke in Rominje se zaradi svojih osebnih okoliščin, ki se nanašajo na starost, drugo etničnost/raso, nižji ekonomski razred, včasih negotov državlanski status, soočajo s specifičnimi težavami. Politike, ki oblikujejo ukrepe zagotavljanja enakosti spolov, te družbene skupine sicer omejnajo (npr. v Resoluciji o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2005–2013) kot »ranljive skupine« na področju socialne vključenosti, tveganja revščine in nasilja, vendar jih posebej ne obravnavajo.

- Tudi znotraj navidezno homogeniziranih kategorij migrantov, starejših oseb in Romov se pokaže pluralnost po spolu – ženske migrantke, Rominje in starejše ženske se soočajo z drugačnimi izzivi in okoliščinami kot moški migranti, Romi in starejši moški zaradi specifičnih konstrukcij ženskosti (in moškosti) tako v dominantni družbi (angl. *out-group*) kot znotraj posameznih družbenih skupin (angl. *in-group*).

Bistven problem strateškega kategoriziranja pa je, da kljub temu da pokaže na razlike znotraj posplošenih družbenih kategorij, in s tem omogoča bolj ciljno in problemsko osredotočeno raziskovanje ali intervencijo, je vsaka strateška kategorija in umeščenost posameznika vanjo skonstruirana teoretsko, od zunaj (Kuhar 2009), s stališča »objektivne vednosti«. Strateško kategoriziranje intervjuvank glede na kategorije etničnosti, starosti in izkušnje z migracijami je vidno v spodnji tabeli, v kateri je vsaka intervjuvanka razvrščena v eno od treh kategorij, kar pa ne pomeni, da se je intervjuvanka s to kategorijo in z njo povezanimi problemi tudi dejansko identificirala. Preden pa se lotimo tega problema, velja razmisliti tudi o vlogi uradnih statistik v strateškem kategoriziranju, saj statistike tudi predstavljajo primer kategoriziranja »od zunaj«.

Statistike kot podlaga za strateško kategoriziranje?

Z vidika strateškega kategoriziranja so zelo pomembne statistike, ki naj bi bile sistematizirane in vodene z vidika čim več osebnih okoliščin in njihovih sovpadanj, saj bi tako vzpostavljale ustrezno podlago za oblikovanje bolj ciljno usmerjenih politik in programov. Poleg tega, da je zbiranje tovrstnih statističnih podatkov lahko problematično in nemogoče v več pogledih, v

katere se na tem mestu ne bomo spuščali, pa na primer stanje obstoječih statistik o številu Romov in Rominj v Sloveniji kaže na neko dvoumnost in nezanesljivost statistik kot podlage za oblikovanje politik. Točnega podatka o številu Romov v Sloveniji ni. Po popisu prebivalstva l. 2002 se je za Rome opredelilo 3.246 oseb, in sicer se je za Rominje opredelilo 1.601 žensk, za Rome pa 1.645 moških, medtem ko Zveza Romov Slovenije navaja podatek, da naj bi v Sloveniji živelo med 7.000 in 10.000 Romov (Horvat Muc 2005 v Urh 2009). Podobno številko potrjuje tudi Urh (2009), ki navaja podatke Centrov za socialno delo v letu 2008. Po teh podatkih naj bi v Sloveniji živelo 10.743 Romov in Rominj, pri čemer podatka za Ljubljano, kjer prebivajo večinoma Romi, ki so priseljeni iz držav nekdanje Jugoslavije, torej t.i. »neavtohtoni« Romi, sploh ni vključenega. Ob tem se, kot navaja Urh (2009, 61), ob popisu prebivalstva 2002 na primer v občini Grosuplje nihče ni opredelil za Roma ali Rominjo, čeprav jih tam živi več kot 100. Poleg tega pa popisni list iz leta 2002 sploh ni izpostavil romske pripadnosti kot dane možnosti. Izpostavljene so bile le tri možne opredelitve: Slovenec/Slovenka, Italijan/Italijanka ali Madžar/Madžarka), medtem ko so se pripadniki in pripadnice vseh ostalih etničnosti imeli možnost opredeliti v kategoriji »Drugo«.

Na tem primeru je mogoče ugotoviti, da statistični podatki zaradi specifičnih okoliščin, ki zadevajo »romskost«, in jih je mogoče predpostaviti tudi pri nekaterih drugih družbenih skupinah, ki se nahajajo v položajih kompleksnih neenakosti, niso vedno dovolj verodostojni. Poleg tega, da številne javne službe v Sloveniji ne vodijo evidenc po etničnosti in zato ne razpolagajo s potrebnimi kvantitativnimi podatki o svojih uporabnikih in uporabnicah po načelu etničnosti, pa se Romi in Rominje v popisih prebivalstva in pri posredovanju podatkov o etničnosti pogosto ne identificirajo kot Romi. Tisti, ki so rojeni v Sloveniji, se raje deklarirajo kot Slovenci, tisti, ki prihajajo iz republik nekdanje Jugoslavije, pa se identificirajo po izvorni državi, do česar so tudi povsem upravičeni. Razlogov za tako etnomimikrijo je veliko. Izpostaviti velja, da tako osebna kot kolektivna identiteta nista nekaj prirojenega, zasebnega in stabilnega, temveč je predvsem večrazsežnostni in dinamični simbolni odraz družbenih procesov. Ključni vpliv na oblikovanje identitet ima družbeni kontekst, v katerem se identitete oblikujejo. Romi se tako pri samoopredeljevanju soočajo s številnimi dejavniki, ki jih ne morejo nadzorovati:

z njihovo javno podobo, ki jo lahko ponotranjijo ali se ji upirajo, s stereotipi, rasizmi in drugimi oznakami. Zato njihova samoopredelitev ni preprosto stvar »avtentičnosti« ali »prave podobe«, ampak je bolj odgovor na javno podobo. Zato je etnomimikrijo potrebno razumeti kot politično dejanje samozaščite oz. kot strategijo in poskus zapopasti družbeno lokacijo, ki je deležna večje enakosti in enakopravnosti v družbi kot romska. Romi in Rominje izpričujejo po eni strani fluidnost svoje identitete, ki ni trdno fiksirana v nekakšni večni tradicionalni romski etnični identifikaciji pač se prilagaja okolju. Hkrati demonstrirajo notranjo raznolikost in variabilnost romskih identitet; po drugi strani pa gre za strateško identificiranje – v diskriminatornem okolju je bolje biti ne-Rom. Postavlja pa se tudi vprašanje, zakaj bi se nekdo moral izkazovati s svojo domnevno pomembno etnično dimenzijo. Raziskave kažejo, da nizka stopnja identifikacije Romov z romsko identiteto ne pomeni nujno »nizke stopnje etnične zavesti«, ampak je lahko posledica birokratskih neregularnosti pri popisih ali pa gre za to, da se ljudje nočejo identificirati s problematičnim uokvirjanjem javne podobe Romov (prim. Vermeersch, 2003: 884). Na statistike se torej ne moremo povsem zanesti, ker že predstavljajo in konstruirajo obstoječa razmerja moči v družbi – so polje boja za pripoznanje oz. nepripoznanje. **Statistični podatki o posameznih družbenih skupinah oseb, ki se nahajajo v situacijah kompleksnih neenakosti, tudi kadar obstajajo, pogosto ne odražajo realnosti, pač pa le-to v veliki meri konstruirajo skozi procese kvantifikacije in kategorizacije.** Na primer, majhno število Romov v Ljubljani izraženo v uradnih statistikah tako konstruira položaj Romov v Ljubljani kot »majhen, neviden, nepomemben problem« (Hrženjak idr. 2008).

Intrakategorično kategoriziranje

2.3

S strateškim kategoriziranjem smo pri intervjuvankah identificirali intersekcije in kompleksne neenakosti na podlagi sovpadanja ženskega spola, romske etničnosti, starosti in izkušnje z migracijo. Pogovori z intervjuvankami pa so odprli nove dimenzije obravnave kompleksnih neenakosti. Predvsem se je pokazalo, da se respondentke nahajajo v bistveno bolj kompleksnih družbenih lokacijah, kot pa je predvideval naš teoretski model, po katerem smo

prvotno predpostavili kombinacijo spola in starosti, spola in romskosti ter spola in izkušnje z migracijo. Posamezne intervjuvanke so se npr. nahajale na intersekciji dveh ali kar treh kategorij hkrati: npr. oseba, ki smo jo opredelili kot migrantko, je bila hkrati tudi starejša ženska; ali respondentka, ki smo jo opredelili kot Rominjo, je bila hkrati tudi migrantka in starejša ženska. Tako se je izkazalo, da se znotraj strateških kategorij migrantk, Rominj in starejših žensk nahajajo osebe, ki se soočajo s še bolj kompleksno družbeno lokacijo sovpadanja več kot dveh marginaliziranih osebnih okoliščin, kar prikazujemo v spodnji tabeli.

	Ajša	Alma	Ana	Angeline	Anja	Blaženka	Cveta	Danijela	Ida	Iza	Jelika	Jelka	Jolanda	Kasandra	Katarina	Levinja	Lila	Marija	Milena 1	Milena 2	Nada	Neva	Olga	Ruža	Sanja	Suzana	Svetlana	Učiteljica	Urška
romskost	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
starost	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
migracije	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■

S tem smo naredili prvi korak k dekategorizaciji oseb, ki se nahajajo v družbenih lokacijah kompleksnih neenakosti (ki pa še vedno ostajajo kategorizirane, vendar tokrat večkratno označene), in nadaljnji korak k razumevanju kompleksnih neenakosti, ki ga McCall imenuje »intrakategorična kompleksnost«.

»Intrakategorična kompleksnost« izhaja iz marginaliziranih intersekcionalnih identitet kot izhodiščne analitične pozicije, da bi razkrila variabilnost vsakdanjih izkušenj in identitetnih pozicij znotraj posamezne kategorije. Ta pristop naredi vidne ne dovolj teoretizirane izkušnje dvojno/trikratno marginaliziranih subjektov (McCall 2005, 1774).

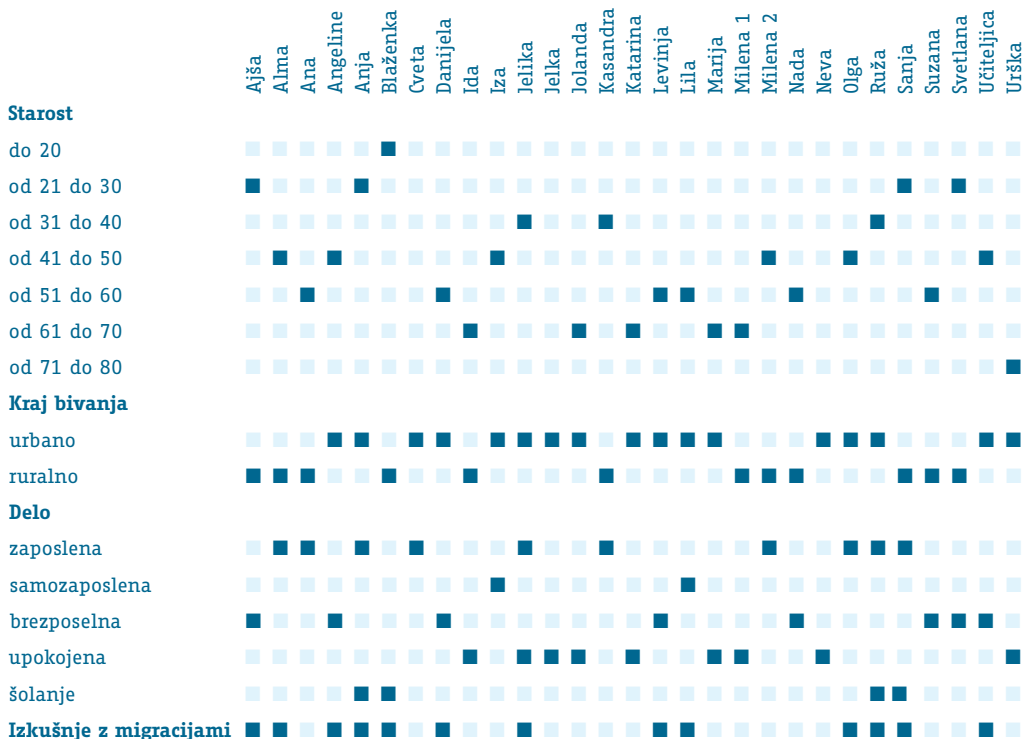
2.4 Antikategorična kompleksnost

Pogovori z intervjuvankami pa so v posameznih primerih »odprli« tudi razliko, razkorak in neskladje med objektivacijo oz. »ekspertno« kategorizacijo osebe »od zunaj«, in njeno samoopredelitvijo, samodefinicijo »od znotraj«. Tako se

npr. oseba, ki smo jo opredelili kot migrantko, v svojih subjektivnih procesih samoidentifikacije ni opredeljevala kot migrantka, pač pa npr. kot starejša ženska ali pa se sploh ni želela kategorizirati, ali pa se je kategorizirala izven predlaganih treh kategorij (npr. kot vdova, mati samohranilka, brezposelna ipd.). Subjektivni procesi samodefinicije lastne družbene lokacije in z njo povezani identitetni procesi in konstrukti odpirajo dodatno dimenzijo in priložnost razumevanja kompleksnih neenakosti in možnosti intervencije. Gre za vprašanje, kako se oseba subjektivno »umesti« v objektivno družbeno lokacijo, kako kombinira različne identitete, katero identitetno dimenzijo doživlja kot dominantno in najbolj določujočo, kako legitimizira svoj položaj. Prisluhniti identitetnim samokonstrukcijam pomeni prisluhniti temu, kako se družbena struktura, »zunanje«, »objektivno« prevaja v individualno, »subjektivno«, »intimno« v nenehnih, nikoli zaključenih procesih vzpostavljanja in (re)definiranja identitete. To dejstvo vzpostavlja sleherno identiteto kot nestabilno, fluidno, večkratno označeno in spreminjajočo se v različnih odnosih, kontekstih in izkušnjah. V razvijanju svoje identitete se opiramo na dostopne simbolne vire v svojem socialnem okolju in v družbi nasploh, ki so že strukturirani glede na obstoječa razmerja moči, zato imajo na procese konstrukcije identitete obstoječa politična, družbena in kulturna struktura in njena protislovja močan učinek. Identitetni konstrukti tako po eni strani vsebujejo elemente samoviktimizacije, po drugi strani pa tudi strategije in mehanizme opolnomočenja. Interes za subjektivno v odnosu do strukturalnih razmerij moči ne pomeni zdrsa v psihologizem, pač pa obogati analizo strukturalnih neenakosti z odkrivanjem procesov skozi katere se posamezniki pogajamo o strukturalnih neenakostih, jih reproduciramo ali se jim upiramo. Zgodbe in samoidentifikacije intervjuvank so omogočile nadaljnjo dekategorizacijo treh strateško vnaprej določenih kategorij in so pripeljale do razpada teh kategorij na množstvo različnih intersekcij in kombinacij specifičnih osebnih okoliščin, kar prikazujemo v spodnji tabeli. Intervjuvanke so razgradile kategorije narodnostne pripadnosti, starosti, spola in državljanstva s tem, da so izpostavile tudi druge osebne okoliščine, ki jih po njihovem mnenju ob njihovem spolu, etnični pripadnosti, državljanskem statusu in starosti trenutno tudi določajo in postavljajo v položaj neenakosti ali opolnomočenosti. S tem so pokazale na večkratno označenost svoje družbene lokacije in na prepletanje različnih osebnih okoliščin, ki so vpete v kompleksne matrice

hierarhiziranih družbenih razmerij moči. Gre torej za smer od kategorizacije, posploševanja, homogenizacije in stereotipiziranja k razumevanju individualnih, specifičnih, raznolikih posameznih izkušenj kompleksnih neenakosti. Pri tem pa je nadvse pomembno, da se individualna obravnava kompleksnih neenakosti ne interpretira kot individualizacijo problemov, s katerimi se soočajo osebe, ki se nahajajo v položajih kompleksnih neenakosti. Vse v tabelo vključene osebnosti okolščine namreč predstavljajo strukturne neenakosti, ki jih kot taka ohranjajo strukturna razmerja moči. Ne gre torej za individualne deficite, pač pa za deficite specifičnih družbenih lokacij, ki so rezultat deficita družbene pravičnosti in enakosti.

	Ajša	Alma	Ana	Angeline	Anja	Blaženka	Cveta	Danijela	Ida	Iza	Jelika	Jelka	Jolanda	Kasandra	Katarina	Levinja	Lila	Marija	Milena 1	Milena 2	Nada	Neva	Olga	Ruža	Sanja	Suzana	Svetlana	Učiteljica	Urška
Etničnost																													
slovenska			■				■			■		■	■		■		■	■	■				■			■			■
bošnjaška		■																							■				
srbska								■								■								■					
romska						■			■		■			■							■	■						■	
albanska																												■	
slovaška																	■												
slovanska																							■						
gambijska	■																												
jamajška				■																									
kitajska					■																								
Državljanstvo																													
slovensko		■	■		■	■	■	■	■	■		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
bosansko		■																											
kosovsko																												■	
srbsko											■																		
slovaško																	■												
drugo																								■					
jamajško				■																									
gambijsko	■																												
Zdravje																													
zdrava	■		■	■	■	■	■							■			■				■			■	■	■	■	■	■
se zdravi		■						■	■	■	■	■	■		■	■	■	■	■	■	■	■	■			■			■
Hendikep											■	■																	
Telo											■																		■
Stan																													
poročena	■	■	■		■						■			■		■		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
partnerska zveza				■																									
razvezana				■						■					■	■													■
vdova							■		■			■							■										
samska						■		■	■				■									■							

	Ajša	Alma	Ana	Angeline	Anja	Blaženka	Cveta	Danijela	Ida	Iza	Jelika	Jelka	Jolanda	Kasandra	Katarina	Levinja	Lila	Marija	Milena 1	Milena 2	Nada	Neva	Olga	Ruža	Sanja	Suzana	Svetlana	Učiteljica	Urška
Samohranilka	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Družinsko nasilje	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
*Razred	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
srednji	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
nižji srednji	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
nižji	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■

Zgornja tabela, čeprav še vedno vključuje kategorije (brez teh strukturnih neenakosti ni mogoče misliti), predstavlja poizkus tretje metode razumevanja kompleksnih enakosti, ki jo McCall opredeljuje kot antikategorično kompleksnost.

»Antikategorična kompleksnost« temelji na dekonstrukciji analitičnih kategorij spola, razreda, etničnost in rase, pri čemer naredi viden družbeni proces kategorizacije in delovanje izključevalnih mehanizmov in hierarhij. Ta pristop pokaže, da uporaba kategorij vedno vodi v stereotipizacijo (McCall 2005, 1773).

Mikroperspektiva: kako analizirati »živo izkušnjo« kompleksnih neenakosti z individualnim intervjujem

3

Intersekcionalni pristop k analizi, razumevanju in reševanju neenakosti je torej kompleksen. Ta kompleksnost izhaja iz več dimenzij, ki jih intersekcionalni pristop vse hkrati upošteva in vključuje v analizo in intervencijo:

- **sovpadanje kategorij neenakosti** (spol, razred, narodna pripadnost, državljanski status, starost, zdravje itd.) v družbeni lokaciji posameznika, ki lahko neenakost še okrepijo ali jo naredijo specifično in zato nepripoznano;
- zavedanje o **problemih kategoriziranja** individualnih izkušenj z neenakostjo, ki vodijo v posploševanje, stigmatizacijo in viktimizacijo;
- **strukturna razmerja (ne)moči**, ki so pripisana posameznim družbenim lokacijam in njihovim presečiščem, ki s pravnimi, institucionalnimi, simbolnimi in odnosnimi mehanizmi vzdržujejo *status quo* in so tako še posebej odporna za prepoznavanje in za spreminjanje;
- **makro** (politike, »objektivna« vednost), **mezo** (institucije, domene in področja) in **mikro** (posamezniki, identitete, živa izkušnja) ravni povzročanja, vzdrževanja in reševanja neenakosti in njihovo medsebojno povezanost in učinkovanje;
- **perspektiva življenjskega poteka in dinamičnosti neenakosti** in diskriminacije, ki pokaže, kako se neenakosti tekom življenjskega poteka spreminjajo, prehajajo iz ene oblike v drugo, in se nalagajo ena na drugo.

Metodologija individualnega intervjuja, ki naj bi raziskovalcem, posledično pa tudi strokovnim delavcem, aktivistom in oblikovalcem politik, »odprla« živo izkušnjo neenakosti, mora upoštevati to kompleksnost tako na ravni strukturiranja vprašalnika kot na ravni interpretacije. **Demografski podatki** naj bodo čim bolj izčrpni, saj razkrivajo posameznikovo družbeno lokacijo, ki pokaže, na katerih presečiščih družbene diferenciacije – spol, razred, starost,

narodna, regionalna, verska pripadnost, državljski status, zaposlitveni status, zdravstveno stanje – se oseba objektivno nahaja. Pri interpretaciji demografskih podatkov gre sicer za identifikacijo »od zunaj«, ki je fiksna in kategorična, kljub temu pa omogoča vpogled v strukturno umeščenost posameznika v matriki družbenih razmerij moči in s tem identifikacijo področij potencialne diskriminacije in potrebe po opolnomočenju. Kot sva že omenili, demografskih značilnosti posameznika ne gre razumeti kot zgolj nevtralne informacije in kvantifikacijo individualnih različnosti med ljudmi, pač pa je potrebno te kategorije dojeti kot označevalce družbene hierarhije in razmerij moči, ki prežemajo družbo. Poleg tega poskušamo demografske kategorije razumeti v njihovi presečiščnosti in ne v njihovem seštevanju in dodajanju. Pomembno je poznati **kontekst**, v katerem se oseba nahaja. Iz konteksta lahko razberemo, s kakšnimi resursi oseba razpolaga, kaj so njene kompetence in močne strani, koliko je vpeta v socialna omrežja, ki ji lahko predstavljajo vire opolnomočenja, oziroma koliko je socialno izključena. Za analizo konteksta je mogoče uporabiti eno od metod vpetosti osebe v formalna in neformalna socialna omrežja.

Medtem ko identifikacija demografskih kategorij, ki jim oseba navidezno pripada, omogoča strateško kategoriziranje in diagnozo problemov neenakosti, pa **analiza identitetnih procesov**, konfliktov in pogajanj, v katere je oseba vpeta, omogoča razpoznavanje antikategorične kompleksnosti in specifične individualne izkušnje soočanja z neenakostjo. Kot sva že izpostavili, pri analizi identitetnih procesov ne gre za psihologiziranje ali individualiziranje problemov neenakosti, pač pa za pač dopolnitev analize strukturnih neenakosti z razbiranjem mehanizmov, procesov in strategij, s katerimi se oseba sooča s strukturnimi neenakostmi, jih bodisi legitimizira in reproducira, je do njih nevtralna, jih ne prepozna kot vire svojega položaja neenakosti, ali pa se jim aktivno in zavestno upira. Prepoznavanje strukturnih neenakosti na identitetni ravni je namreč ključno za politično opolnomočenje in delovanje, ki edino lahko pripelje do spremembe tistih razmerij moči, ki določen položaj neenakosti povzročajo. Vprašanja, ki so relevantna za raziskovanje identitet, se nanašajo na doživljanje in opredelitev ženskosti in moškosti, narodne pripadnosti, starosti ipd. ter izkušnje s sovpadanjem teh kategorij; opredelitve temeljnih razlik in neenakosti v družbi in identifikacije lastne pozicije znotraj

družbene strukture; prepoznavanje lastnih prikrajšanosti in privilegiranosti v odnosu do družbenih kategorij; prepoznavanje dinamičnosti in sprememb lastne pozicije struktur razmerij moči v perspektivi življenjskega poteka; identifikacija »drugih« ipd.

Področja življenja, v katerih se neenakosti realizirajo, ter strukture in mehanizmi reprodukcije neenakosti, ki v njih delujejo, je mogoče identificirati teoretsko, vnaprej ali pustiti odprto, da jih respondenti sami identificirajo. V projektu smo se osredotočili na raziskovanje kompleksnih neenakosti kot nastajajo na treh področjih življenja ali v treh družbenih domenah: trg dela, družina in skrbstveno delo. Čeprav smo ta področja teoretsko predpostavili vnaprej, so intervjuji potrdili relevantnost naše izbire. Večina intervjuvank je namreč pri vprašanju »Kaj za vas pomeni biti ženska?« izrazila identifikacijo ženskosti z materinstvom in skrbjo za družino na prvem mestu, in na drugem mestu s svojo zaposlitvijo in položajem na delovnem mestu. Pri manjšem deležu intervjuvank je bil vrstni red obraten: na prvem mestu je bila identifikacija s kariero in z ustvarjalnim delom, na drugem mestu pa z družino in s skrbjo za otroke. Družina, zlasti materinstvo in delovno mesto sta se tako izkazali kot ključni področji oblikovanja svoje identitete, samopodobe in najbolj obsežni področji delovanja žensk. Samo dve intervjuvanki sta se poleg primarne identifikacije z materinstvom, družino in zaposlitvijo identificirali tudi s svojim kulturnim delovanjem, športnimi aktivnostmi in samo ena z aktivno politično participacijo. Vprašanje, ki ga zasledujemo v analizi področij realizacij in reproduciranja družbenih neenakosti, je, kako, na kakšen način, s kakšnimi vzvodi se ta področja prepletajo s specifičnimi presečiščnimi družbenimi lokacijami, torej s kategorijami spola, etničnosti/rase, razreda, starosti in državljanstva in prispevajo k večji kompleksnosti situacij neenakosti. Intervju z osebami, ki se nahajajo v položajih kompleksnih neenakosti, če je primerno oblikovan in izpeljan, pogosto predstavlja respondentu ali respondentki priložnost razkritja in edino priložnost, ko je njegov/njen glas v družbi slišan in upoštevan. To je pomembna kvaliteta intervjujev, ki jo je potrebno omogočati in okrepiti z **organizacijo ustreznega prostora in časa**, namenjenega intervjuju, z **dopuščanjem emocionalnosti** in predvsem z **omejevanjem lastnih intervencij in diagnoz**. V projektu smo se, izhajajoč iz predpostavke, da posameznik/posameznica sam/a oblikuje diagnozo svojega položaja

kompleksne neenakosti in potencialnih rešitev, osredotočili tudi na ti dve vprašanji. Dopustiti respondentu ali uporabniku, da sam analizira položaj neenakosti, ki ga bremeni, in najde rešitve, predstavlja odmik od paternalističnega in viktimizirajočega pristopa, predpostavlja aktivnega in kompetentnega respondenta/uporabnika in spodbuja opolnomočenje.

3.1 **Študije primerov: intersekcije spola, narodnostne pripadnosti, razreda, državljanstva in starosti v perspektivi trga dela, družinskega življenja in skrbstvenega dela**

V naslednjih študijah primerov poskuša zajeti to kompleksnost intersekcionalne neenakosti zlasti s treh vidikov: z analizo sovpadanja in součinkovanja več kategorij neenakosti in njihovih neposrednih posledic; s prikazom, kako so intervjuvanke same analizirale svoje položaje kompleksne neenakosti – kje so videle problem in kje so videle rešitve; in z interpretacijo, ki položaj kompleksne neenakosti posameznice poveže z njeno specifično družbeno lokacijo in njeno pozicijo v matrici razmerij moči.

Rasizacija, spol in migracija

Ajša, ki je emigrirala v Slovenijo, ker se je zaljubila v Slovenca in sta se odločila za skupno življenje v Sloveniji, je v Gambiji zaključila študij marketinga. Njene izobrazbe ji v Sloveniji niso priznali, zato je zaključila izobraževanje za frizerko in nekaj časa delala kot frizerka pri različnih delodajalcih. Kot frizerka je bila med strankami zelo cenjena zaradi svoje spretnosti delanja kitk. Vendar so jo na trgu dela delodajalci in delodajalke diskriminirali, saj so ji izplačevali nižje plačilo za delo, kot je bilo prvotno dogovorjeno, ali ji sploh niso plačali dodatnega dela, vedno pa so jo odpustili po izteku pogodbe za določen čas 6 mesecev, v katerem ji je socialne prispevke plačevala država. Tako je bila odpuščena tudi tik pred nastopom porodniškega dopusta. V času intervjuja je Ajša, ki je pred iztekom porodniške že intenzivno iskala delo, vpisala je tudi univerzitetni študij, ki ga namerava opravljati ob službi in skrbi za dva majhna otroka. Ajšin položaj na trgu dela je težak in negotov, zaradi sovpadanja njene imigrantske izkušnje, zaradi katere ji ni priznana izobrazba in je v Sloveniji

tako rekoč obravnavana kot brez poklica, in zaradi z njeno ženskostjo determinirane vloge ključne skrbnice dveh majhnih otrok. Mož je zaradi dela veliko odsoten in se ne vključuje v družinsko delo. Vendar pa se Ajša čuti dovolj sposobno in močno, da se samostojno in proaktivno spopade s svojim položajem kompleksne neenakosti na trgu dela in si na njem izbori svoje mesto. Tisto, kar Ajšino situacijo dodatno zakomplicira, in kjer se, kot pravi, resnično počuti nemočno, je še ena dodatna dimenzija neenakosti, s katero se mora spopadati, in to je rasizacija. Ajša je rasizirana kot temnopolta in v Sloveniji se, kot pove v intervjuju, na vsakem koraku srečuje z latentnim in odkritim rasizmom, s povsem neustreznimi konstrukti o rasi in o Afriki, ki prevladujejo v slovenskem okolju, najbolj pa jo prizadene rasizem, ki ga doživljata njeni hčeri v vrtcu. Kot pravi, je zaradi izkušenj z rasizmom slovenske družbe zbolela za depresijo in se aktivno zdravila dve leti. Zaradi pozornosti, ki jo kot temnopolta pritegne, pravi, da raje ostaja kar doma, saj takoj ko stopi iz hiše, čuti napetost, strmenje ljudi, sliši rasistične opazke ipd. Ajša se z odkritim rasizmom v Sloveniji spopada aktivno; aktivna je v Afriškem centru, nevladnim organizacijam poroča o primerih rasne diskriminacije, ki jo doživlja, in na ulici in v vrtcu se na rasistične opazke odzove. Kljub temu pa zaradi izkušenj z rasizmom vsak dan obžaluje, da se je poročila v Slovenijo. Rešitev svojega problema vidi v migraciji na Švedsko, kjer živi njena babica, ki jo je že večkrat obiskala in bila navdušena nad tem, da zaradi barve svoje kože v okolju ni izstopala in ni pritegovala nikakršne pozornosti. Sistemsko rešitev v Sloveniji pa Ajša vidi na področju izobraževanja, ki bi večinsko prebivalstvo, zlasti pa otroke, izobrazilo o afriški realnosti z ustreznim znanjem, ki ne temelji na stereotipih in predsodkih o Afriki in rasi.

Ajšina zgodba tako pokaže na pomen natančne definicije problema, ki nikakor ne more biti avtomatična, pač pa more slediti kompleksnosti vsakokratne individualne situacije in hkrati prisluhniti osebi, ki se nahaja v položaju kompleksne neenakosti. Čeprav je Ajša migrantka, ki je prišla v Slovenijo na podlagi združitve družine, integracija na trg dela in znanje jezika nista njena ključna problema, kot to izpostavi strateško kategoriziranje, ki homogenizira izkušnje migrantk, da bi jih razločilo bodisi od izkušenj moških migrantov

bodisi od izkušnje žensk na splošno. Ključna podpora, ki jo Ajša kot rasizirana na podlagi barve kože ženska migrantka z visoko izobrazbo potrebuje v Sloveniji, in od katere je odvisna tudi njena integracija na trg dela in v izobraževalno, je sistematično opolnomočenje pri spopadanju z rasizmom dominantne kulture in vzpostavljanju socialne mreže, ki ne bi bila rasistična. Hkrati pa Ajšina situacija razkriva dominacijo večinske družbe nad pripadnico manjšine, ki se udejanja v vsakdanjem vseprisotnem simbolnem in dejanskem nasilju. Zato je bistveno prepoznanje lokacije problema – Ajša se, ker se nahaja na družbeni lokaciji, ki ni deležna nikakršne družbene moči, spopada s posledicami rasizma, ki v resnici ni njen problem, pač pa je problem slovenske družbe, ki ji kot dominantni pripada vsa družbena moč.

Staranje, trg dela in spol

Suzana je stara 55 let, brezposelna in po kategorijah, ki jih uporablja Zavod RS za zaposlovanje, spada v skupino t.i. težko zaposljivih starejših žensk. Njene možnosti na trgu dela so omejene z njeno starostjo in zdravstvenim stanjem – poklicno boleznijo, o kateri sicer ne želi govoriti, izpostavi pa občasne depresije. Podjetje, v katerem je delala v hladilnici in za to prejela mesečni dohodek v višini 590 – 600 EUR, je propadlo po dveletni krizi, v kateri so delavcem in delavkam podaljševali šestmesečne pogodbe za določen čas. Suzana je ostala brez službe, odpravnine in v podjetje vloženi delnici. Za nekaj časa je dobila delo preko javnih del, kjer pa zaslužek ni omogočal preživetja in je bil, kot pravi, tudi diskriminatoren. Redno zaposleni so namreč za isto delo dobivali bistveno višji dohodek kot zaposleni preko javnih del. Zato je poiskala drugo delo, delo čistilke pri zasebniku, kjer je zaslužek sicer omogočal preživetje, vendar je kljub svojim letom morala delati v treh osemurnih izmenah. To zaposlitev je morala prekiniti, ker je resno zbolela. Suzana je v intervjuju izpostavila, da vsi njeni problemi z zdravjem, revščino in s staranjem izhajajo iz neustreznih načinov vključevanja in ohranjanja starejših na trgu dela in neprilaganja delovnih pogojev življenjskemu poteku delavca ali delavke. Kot je povedala, so jo nespremenjeni delovni pogoji, še bolj pa izguba zaposlitve in nova negotova zaposlitev, ob sočasnem pešanju moči zaradi staranja, pripeljali

v nemožnost napredovanja in konkuriranja mladim zaradi nepoznavanja dela z računalnikom, v iztrošenost in na koncu v resno bolezen. Suzana zdaj prikriva svojo poklicno bolezen, da bi na videz še naprej ostala mladostna in zanimiva za delodajalce, in si želi opraviti tečaj računalništva.

Suzanina zgodba priča o tem, da se tudi pripadniki in pripadnice narodnostno in ekonomsko večinske skupine (slovenska narodnostna pripadnost, srednji razred ocenjen na podlagi so-lastništva nepremičnine) znajdejo v situaciji kompleksnih neenakosti; da to nikakor ni samo lastnost »drugih«, »priseljeh«, »marginalcev«, »revnih« ipd., pač pa so neenakosti bistveno bolj široko razpršene po družbi. Kaže tudi na dinamičnost in spremenljivost socialnih lokacij tekom življenjskega poteka. Dominantni konstrukti starosti in zdravstvenega stanja v starosti, ki temeljijo na optimističnih posplošenih statističnih podatkih o daljšanju življenjske dobe in izboljševanju zdravstvenega stanja celotne populacije, motivirani pa so z ekonomskimi razlogi financiranja staranja populacije, namreč izključujejo specifične situacije, kakršna je Suzanina. Potem ko je večji del svoje delovne dobe preživela kot delavka v hladilnici, in ob tem poskrbela za tri otroke, je v letih pred sedaj veljavno možnostjo upokojitve ostala brez zaposlitve, s poklicno boleznijo in z minimalno možnostjo, da najde novo delo, takšno, ki ga bo zmogla. Njena situacija ni nikakršna izjema ali posebnost, pač pa prej »normalen« izid, rezultat strukturnih značilnosti trga dela, ki ni prilagojen staranju zaposlenih, ki ne poskrbi dovolj za varstvo pri delu, ki izčrpava delavce in delavke z nadobremenjevanjem, in delitve dela v družini, kjer večji del skrbstvenega dela prevzema ženska.

Spol, starost, zdravje, razveza, samohranilstvo, brezposelnost, siva ekonomija

O izvrženosti starejših žensk s slabim zdravstvenim stanjem in izven normativne nuklearne družine iz sistema, v katerem je za socialno vključenost neizogibna participacija na trgu dela, priča tudi situacija Levinje. Levinja je na podlagi združitve družine prišla v Slovenjo l. 1994 iz Hrvaške, kamor sta se z možem, slovenskim oficirjem v nekdanji JLA, že pred tem preselila iz Srbije. Dokler je bila poročena in zaposlena, mlada in zdrava, se je lahko

brez večjih težav vključila v slovensko družbo. Čeprav ji njenega poklica, profesorica srbohrvaščine, v Sloveniji niso nikoli priznali. Tudi izven dela je bila aktivna, organizirala je razstave, dobivala priznanja skupnosti, v kateri je delovala. Ko pa se je zaradi moževega alkoholizma in nasilja ločila in postala samohranilka dveh otrok, kasneje je tudi resno zbolela in pred tremi leti izgubila še zaposlitev, se je znašla v situaciji kompleksne neenakosti, s katero se spopada predvsem s pomočjo neformalne ekonomije. Pri 59-ih letih, z izredno slabim zdravstvenim stanjem, s podnajemniškim stanovanjem upokojskega socialnega sklada, za katerega ji podaljšujejo pogodbo vsaki dve leti, in z dvema študirajočima otrokoma, dobiva socialno pomoč v višini 367 EUR. Občasno jo na Zavodu za zaposlovanje vključijo v javna dela na področju socialnega varstva. Dohodki se takrat bistveno ne dvignejo. Kot je izpostavila sama, bi ji status upokojenke in možnost stalnosti najema stanovanja lahko bistveno olajšala situacijo. Vendar ne enega ne drugega ne more pridobiti. Kljub izredno slabemu zdravstvenemu stanju jo zavrača tudi invalidska komisija. Kljub visoki izobrazbi in trem poklicem (profesorica srbohrvaščine, knjižničarka in socialna oskrbovalka) dela ne more dobiti, in formalno gledano, zaradi težav z zdravjem, tudi, če bi delo našla, ne bi opravila zdravniškega pregleda.

V Sloveniji vse bolj preganjana neformalna oz. siva ekonomija Levinji, hkrati s tem da jo še dodatno marginalizira s kriminalizacijo njenega dela, predstavlja opolnomočenje in delni izhod iz situacije kompleksnih neenakosti, v kateri je sistem socialne varnosti za starejšo, bolno, brezposelno, samsko, priseljeno žensko, ki na trgu dela ni več »učinkovita«, zaledja v nuklerani družini pa kot razvezana, samohranilka in migrantka nima, v veliki meri odpovedal.

Begunstvo, državljanski status, rasizacija, spol

Vendar slabo zdravstveno stanje ni zgolj posledica staranja, pač pa tudi socialnega položaja in situacij kompleksnih neenakosti, ki zaradi vsakodnevnih eksistenčnih skrbi povzročajo npr. duševne stiske, visok pritisk in težave s srcem, s čimer se pri svojih 38-ih letih sooča Jelika, ki je zaradi preganjanja Romov na Kosovem z družino prebegla v Slovenijo l. 1999. Vseh

12 let si z možem prizadevata pridobiti državljanstvo, do tega cilja, ki bi bistveno vplival na njun položaj, pa jima manjka samo še izpit iz slovenščine, ki ga nikakor ne moreta uspešno opraviti. Mož ne more najti dela, Jelika pa je za 4 ure invalidsko upokojena, za polovični delovni čas pa zaposlena preko javnih del. Ob najemnini 300 EUR mesečno za najemniško stanovanje (lastnik pa včasih nenapovedano zahteva večmesečni predujem, sicer bo stanovanje oddal komu drugemu) in vzdrževanju dveh šoloobveznih otrok, Jeliki kot edini hraniteljici družine ne preostane drugega kot dodatno delo v neformalni ekonomiji. Jelika, ki kljub slabemu zdravju poprime za vsako delo, in je edina hraniteljica družine, odstopa od prevladujočih stereotipov, ki romske ženske konstruirajo kot neaktivne na trgu dela in kulturno omejene na tradicionalne ženske vloge matere in gospodinje. Ena izmed glavnih prioritet v tej družini je, kot pove Jelika, šolanje otrok in najstarejša hči, ki živi v Nemčiji, je končala srednjo zdravstveno šolo. Za mlajši hčeri starša upata na eksogamno možitev, bodisi s Slovencem, bodisi z Nemcem, vendar šele po tem, ko bosta zaključili šolanje. Družina goji dobre odnose s sosedi in ima razvito mrežo medsosedske pomoči. Vendar, kot pravi Jelika, se etnično opredeljujejo kot Albanci, in ne kot Romi. Jelika kot ključen problem in rešitev iz položaja kompleksne neenakosti, v kateri se nahaja skupaj z družino, definira državljski status, ki ga z možem ne moreta pridobiti.

Dominanten diskurz, ki Rome kulturalizira kot tradicionalne in povsem »druge«, ključni označevalci v tem diskurzu pa so pripisane lastnosti, kot so izogibanje delu, zanemarjanje obveznosti pošiljanja otrok v šole, tradicionalna vloga žensk, endogamno poročanje, konflikti z večinskim prebivalstvom ipd., lahko bolj kot definicija realnih problemov, služi kot legitimizacija obstoječega položaja kompleksnih neenakosti, v katerih se nahajajo Romi v Sloveniji. Zgodba Jelikine družine pa pokaže, da so se kot Romi dejansko asimilirali v slovensko družbo (hčeri, ki sta rojeni v Sloveniji, govorita samo slovensko, starša ju ravno zaradi razlogov uspešne asimilacije nista učila niti albanškega niti romskega jezika), vendar to ni rešilo njihovih problemov. Spet je potrebno izpostaviti, da tudi v tej zgodbi nista Jelika in njena družina tisti, ki

ustvarjata problem. Družina se zgolj sooča s posledicami, problem pa ustvarja sistem s svojimi mehanizmi ohranjanja obstoječih družbenih razmerij moči. Namreč, tečaj slovenskega jezika, ki ga Jelika in njen mož že več let neuspešno opravljata, da bi dobila državljanstvo, ki bi jima omogočilo pridobitev neprofitnega stanovanja, posledično manj finančnih skrbi, ki Jeliki uničujejo zdravje, in z boljšim zdravjem večjo možnost kvalitetnejše zaposlitve, deluje kot stražar (angl. »gatekeeper«), ki tistim osebam, ki nameravajo živeti v Sloveniji, to omogoča ali ne omogoča glede na njihove zaželeno ali nezaželene družbene lokacije.

Študije primerov, čeprav zelo različne v svojih socialnih lokacijah, na katere se vežejo njihovi akutni ali dolgotrajni problemi, imajo nekaj skupnih lastnosti, na katerih je tudi poudarek perspektive kompleksnih neenakosti. Poleg tega, da je njihova situacija vedno rezultat součinkovanja več različnih dimenzij družbenega razlikovanja (spola, etničnosti/rase, starosti, zdravstvenega stanja, izobrazbe, državljanstva v različnih kombinacijah), je hkrati tudi vedno posledica strukturnih neenakosti v družbenih razmerjih moči. Vprašanje, ki se postavlja je, kako lahko strokovne službe, javni socialni servisi in nevladne organizacije intervenirajo v takih situacijah, kakšna so njihove kapacitete za reševanje problemov kompleksnih neenakosti?

Mezoraven: vloga in kapacitete strokovnih služb in nevladnih organizacij, ki delujejo na področju reševanja kompleksnih neenakosti

4

Ali je perspektiva kompleksnih neenakosti lahko uporabna v praksi? Ali pri praktičnem reševanju problemov kompleksnih neenakosti lahko upoštevamo vso to kompleksnost medsebojno prepletenih kategorij, ki določajo osebo, in ravni, ki vplivajo na njen položaj? Ali se v praksi lahko izognemo omejevanju kompleksnosti individualne situacije in njene partikularnosti na omejeno število »strateških kategorij« ali »ranljivih skupin«, katerih položaji, izvori, problemi in rešitve so že vnaprej opredeljeni? Antikategorični pristop znotraj intersekcionalne perspektive predstavlja poskus v smer individualne obravnave položajev kompleksnih neenakosti, vendar se zdi, da je v praksi marginaliziran. Intervjuji s strokovnjaki in strokovnjakinjami v javnih službah in nevladnih organizacijah, ki izvajajo različne socialne storitve, so pokazali, da individualna obravnava poteka predvsem na ravni nevladnih organizacij, medtem ko so javne službe precej omejene z upravnim postopkom, v katerem se specifičnosti in individualne okoliščine lahko upoštevajo samo v okviru področne zakonodaje. Zlasti strokovnjaki in strokovnjakinje javnih služb so izpostavili družbene skupine, ki se nahajajo v situacijah kompleksnih neenakosti, vendar jih s svojim načinom delovanja ne morejo zadostno doseči. Izpostavili so predvsem starejše begunce, migrantske delavke, otroke oz. mladostnike s težavami v duševnem razvoju, otroke s posebnimi potrebami, gluhoslepe osebe in osebe z mentalnimi ovirami, brezdomce, romske ženske in otroke, starejše ženske in starejše osebe z demenco.

Ključna vprašanja, vsebine in metode, za katere morajo organizacije, ki delujejo na področju reševanja problemov neenakosti najti odgovore in rešitve, da bi se lahko učinkovitejše soočala s kompleksno naravo družbenih in političnih neenakosti, so naslednja:

- 1 Jasna institucionalna stališča do neenakosti.** Vsaka organizacija, ki deluje na socialnem področju oz. na področju reševanja problemov neenakosti, bi morala svoje cilje eksplicitno opredeliti tudi v odnosu do reševanja neenakosti: kako določena organizacija opredeljuje neenakosti; kje vidi vzroke neenakosti; na katerih področjih prispeva k oblikovanju rešitev; s katerimi aktivnostmi prispeva k reševanju problemov neenakosti?
- 2 Raznolikost zaposlenih.** Za organizacije, ki delujejo na področju reševanja problemov družbene neenakosti, je smiselno uvajanje raznolikosti zaposlenih po osnovnih kategorijah kot so spol, narodnostna in verska pripadnost, starost, spolna usmerjenost, zdravstveno stanje ipd.. Namen spodbujanja raznolikosti zaposlenih je, da naj bi struktura zaposlenih odražala kompleksnost družbe, in s tem v organizacijsko kulturo vnesla več znanja, razumevanja in odprtosti do drugačnosti in drugosti, s katero so pogosto zaznamovane določene družbene skupine in uporabniki. Prav tako je smiselno vključevanje uporabnikov oz. pripadnikov ciljnih skupin med zaposlene, kar, kot smo že omenili, omogoča način dela, ki je manj obremenjen z vnaprejšnjimi predsodki in kategorizacijami, ki vključuje več izkustvenega razumevanja in poznavanja konkretnih situacij, in je bolj osvobojen od razmerij moči in neenakosti. Kot so pokazali strokovni intervjuji, je primerov dobre prakse vključevanja uporabnikov v izvajanje aktivnosti veliko med nevladnimi organizacijami (npr. Slovenska filantropija, Zveza društev upokoјencev Slovenije), kot strategijo dela z uporabniki pa to metodo uporabljajo tudi nekatere javne službe. Zavod RS za zaposlovanje je pri organizaciji informacijske točke za delovne migrante načrtno zaposlil osebo z migrantsko izkušnjo zaradi boljšega poznavanja in razumevanja različnih situacij, v katerih se lahko migrantski delavci znajdejo, na podlagi lastnih izkušenj, zaradi jezikovnega znanja in lažjega vzpostavljanja zaupanja.

- 3 Kategoriziranje in hkratno dekategoriziranje.** Zelo pomembna je definicija ciljnih skupin in področij delovanja organizacije. V tej točki je potrebno čim večje strokovno poznavanje ciljnih skupin in specifičnih skupin znotraj ciljnih skupin. Potrebno je neprestano reflektirati in dekonstruirati predpostavljeno enovitost in homogenost ciljne skupine z izobraževanjem in znanjem o razlikah med pripadniki in pripadnicami ciljnih skupin, o specifičnih skupinah znotraj ciljnih skupin in o specifičnih individualnih primerih. S tem je pravzaprav narejen prvi in osnovni korak v smeri kompleksnega oz. intersekcionalnega razumevanja neenakosti in z njimi povezanimi problemi posameznikov. Polja raziskovanja, praktične intervencije in oblikovanja politik bi morala pri tem delovati povezano in vzajemno. Kot se je pokazalo v strokovnem intervjuju na Ministrstvu za zdravje, se problema razlik znotraj ciljnih skupin zavedajo in načrtujejo aktivnosti v zvezi s tem. Inštitut za varovanje zdravja je v svoji raziskavi o učinkih ekonomske razvitosti posamezne regije na zdravje prebivalcev v povezavi s starostjo in spolom perspektivo kompleksnih neenakosti že upošteval. Na Ministrstvu za zdravje pa načrtujejo še bolj podrobno ugotavljanje, znotraj katerih skupin se v posameznih regijah pojavlja slabo zdravstveno stanje, in prilagajanje obstoječih programov ter razvijanje novih programov, ki bi bili namenjeni prav tem skupinam.
- 4 Dinamičnost položajev neenakosti.** Pri opredeljevanju ciljnih skupin in razlik znotraj njih je smiselno upoštevati in anticipirati tudi perspektivo življenjskega poteka, torej dinamičnosti in spreminjanja položajev neenakosti ter nalaganja posledic neenakosti. Kot primer spet navajamo načrte Ministrstva za zdravje, kjer obstaja zavest o tem, da življenjski potek in z njim povezane spremembe družbenega in ekonomskega položaja posameznika, vplivajo na zdravstveno stanje. Zato načrtujejo analizo, ki bo znotraj danes še vse preveč posplošeno predstavljene skupine starostnikov, preučila vpliv intersekcij treh različnih starostnih obdobj (od 50 do 64 let, od 65 do 79 let in nad 80 let) z ekonomskim položajem na zdravje starostnikov.
- 5 Diverzifikacija strategij.** Razlike, ki se pojavljajo znotraj ciljnih skupin organizacij, je torej v intersekcionalni perspektivi potrebno vzeti ne kot postransko

in marginalno vprašanje, pač pa kot izhodišče analize in oblikovanja strategij reševanja problemov, ki se nanašajo na specifične položaje neenakosti. To seveda pomeni tudi oblikovanje raznolikih, diverzificiranih, posameznim primerom prilagojenih strategij in postopkov. Primer dobre prakse predstavlja npr. mobilna pisarna, s katero Zavod RS za zaposlovanje skupaj z nevladnimi organizacijami obiskuje samske domove po Sloveniji, da bi s svojimi storitvami dosegli tiste migrantske delavce, ki niso iz Ljubljane, kjer je sicer organizirana Info točka za migrantske delavce.

- 6 Spremljanje in refleksija družbenih sprememb.** V sodobnih dinamičnih družbah so tudi neenakosti dinamične in se spreminjajo s spreminjanjem družbenih, političnih in ekonomskih okvirjev. Ciljne skupine se zato spreminjajo, nastajajo nove, saj spreminjajoči se strukturni pogoji družbe ustvarjajo nove skupine ljudi, ki se znajdejo v položajih kompleksnih neenakosti. Aktualni primeri v Sloveniji (in širše) se nanašajo na starejšo populacijo (moške, ženske, migrante, samske, revne, izolirane, z različnimi zdravstvenimi okoliščinami ipd.), na delovne migrante iz t.i. tretjih držav (moške, ženske, otroke, transnacionalne družine ipd.), na izbrisane, na mlade brezposelne ipd. Strategije zaznavanja in reflektiranja družbenih in političnih sprememb in njihovih posledic za položaje neenakosti so zato vitalnega pomena za reševanje problemov neenakosti. Ena od strategij je vsekakor politična interseksionalnost, ki se izraža v tesnem sodelovanju in medsebojnem upoštevanju stališč vladnega in nevladnega sektorja. Primer dobre prakse je npr. iniciativa Centra za socialno delo Sežana, kjer so l. 2008 zaradi izkušenj socialnih delavk na terenu in v sodelovanju z Društvom upokoencev pričeli razvijati program »Kakovostno staranje in sožitje generacij«. Najprej so opravili analizo kvalitete življenja starostnikov in starostnic, ki je pokazala, da 30 % starostnikov v občini, med njimi prevladujejo ženske, živi samih, in da jih med njimi 10 % nima nobenega stika s svojci ter da kar 30 % starostnikov ne razpolaga z zadostnimi sredstvi za preživljanje. S to analizo so pri občini izpogajali sredstva za zaposlitev strokovnega delavca, ki deluje izključno na področju staranja, in za oblikovanje ciljnih programov za različne skupine starostnikov.

7 Integracija pristopa »od spodaj navzgor«. Perspektiva kompleksnih neenakosti predpostavlja tudi dinamičen in konkretnim situacijam prilagodljiv razvoj vedno novih pristopov k reševanju neenakosti, ki zadevajo specifične situacije in položaje, razvoj novih storitev, postopkov, pristojnosti in politik. V ta namen je potrebno vzpostaviti mehanizme in vzvode, ki bi omogočali vplivanje na oblikovanje politik, strategij, postopkov in regulativ tudi »od spodaj navzgor«. Potrebno je namreč zagotoviti, da imajo strokovnjaki, aktivisti in praktiki, ki so v vsakodnevnem neposrednem stiku z osebami, ki se soočajo s problemi kompleksne neenakosti na ravni »žive izkušnje«, in zato poznajo dejanske probleme, vpliv na oblikovanje načinov reševanja neenakosti. Pri tem pa je nadvse pomembno tudi vključevanje ciljnih skupin v oblikovanje politik, strategij in praks reševanja problemov neenakosti. Primer dobre prakse, ki smo ga identificirali v strokovnih intervjujih, je delovanje romske svetnice, ki je v pogovoru izpostavila strateški pomen svojega rednega terenskega dela, obiskovanje naselij, pogovarjanje z ljudmi, vzpostavljanje mehanizmov dostopnosti, kritike, izmenjave pogledov ter povezovanja predstavnikov različnih romskih naselji.

8 Povezovanje akterjev. Zaradi kompleksnosti položajev neenakosti je pravzaprav nemogoče pričakovati, da bo ena sama ustanova, bodisi javna bodisi nevladna, lahko učinkovita pri reševanju problemov neenakosti. Povezovanje različnih organizacij tako znotraj posameznih identitetnih politik (npr. organizacije, ki delujejo na področju migracij, duševnega zdravja, starosti, spolov, spolne usmerjenosti ipd.) kot tudi med njimi, je zato smiselno čim bolj sistemsko spodbujati. V strokovnih intervjujih se je pokazalo precejšnje medsebojno sodelovanje z namenom posvetovanja, dopolnjevanja, doseganja večje učinkovitosti in »pokritosti« specifičnih vidikov posamezne situacije neenakosti tako med nevladnimi organizacijami in med vladnimi organizacijami kot tudi med vladnim in nevladnim sektorjem. Ponekod je to povezovanje že dolgotrajno in sistemsko kot npr. med Centrom za socialno delo Grosuplje in Fakulteto za socialno delo, ki v okviru svojih izobraževalnih aktivnosti izvaja projekte za romske otroke, ki ne obiskujejo osnovne šole. Ponekod pa se

kažejo prizadevanja in potrebe za vzpostavljanje novih sodelovanj in zavezništev – kot npr. med Zvezo društev upokojenecv Slovenije in sindikati na področju vplivanja na oblikovanje pokojninske reforme, regulacije dela na črno in nove delovne zakonodaje – kar pa je v veliki meri odvisno od individualne pripravljenosti akterjev za sodelovanje.

- 9 Individualen pristop in opolnomočenje.** Izpostavili sva že pomen individualnega pristopa v reševanju položajev kompleksnih neenakosti namesto posplošujočega kategoričnega ali skupinskega, ki lahko vodi v stereotipno obravnavo ali celo v stigmatizacijo in viktimizacijo. Pri tem pa se je pomembno izogibati pastem individualizacije problemov neenakosti. Intersekcionalna perspektiva namreč izpostavi in poudari strukturno naravo neenakosti, kar pomeni, da intersekcionalna perspektiva ne izpostavlja vidika osebnih okoliščin kot virov neenakosti pač pa strukturni vidik. Kot sva pokazali v študiji individualnih primerov, je v tej perspektivi neenakost posledica položaja posameznika v družbeni strukturi in pripadajočih strukturnih razmerij dominacije. Intersekcionalni pristop do oseb v položajih kompleksnih neenakosti zato predpostavlja upoštevanje njihovih lastnih definicij problema in rešitve, njihovih kompetenc pri reševanju problemov in si za cilj zastavlja njihovo (tudi politično) opolnomočenje.

4.1 Študija primera dobre prakse

Slovenska filantropija se opredeljuje kot nevladna organizacija, ki deluje na socialnem področju z aktivnostmi, kot so zagovorništvo človekovih pravic, pravic deprivilegiranih skupin prebivalcev in prebivalk in vključevanja čim večjega števila ljudi in organizacij v te aktivnosti v obliki prostovoljstva. Kljub dinamičnemu razširjanju področij delovanja in ciljnih skupin, kar izhaja iz odprtosti za izkušnje iz terena in za pobude angažiranih posameznikov in posameznic, so štiri programi (promocija prostovoljstva, migracije, medgeneracijsko sodelovanje in promocija zdravja) stalnica delovanja organizacije. Čeprav se tako kot tudi druge organizacije na področju socialnih dejavnosti srečujejo z manjšim zanimanjem moških za zaposlitev v njihovi organizaciji

v primerjavi z ženskami (med 21-imi zaposlenimi je 5 moških), sistematično delujejo na raznoliki strukturi zaposlenih in zaposlovanju uporabnikov (v projektu, ki deluje na področju zagovorništva migrantskih delavcev, so zaposlili dva migranta prve generacije, zaposlujejo tudi tri nekdanje begunke). Če izpostavimo program migracij, imajo zelo podrobno opredeljene specifične »strateške kategorije« migrantk in migrantov, ki se nahajajo v različnih položajih kompleksnih neenakostih, kot so npr. begunci, prosilci za azil, tujci z začasnim bivanjem, tujci s stalnim bivanjem, nedokumentirani migranti, mladostniki brez spremstva, samski moški, družine, očetje samohranilci, migrantke z otroki, mladi pari, ki pričakujejo otroka ipd. Za te ciljne skupine tudi oblikujejo prilagojene načine reševanja njihovih položajev, glede na specifične situacije, v katerih se posamezniki in posameznice nahajajo, in so hkrati dostopni za podporo pri reševanju specifičnih situacij oseb, ki morda še niso zajete v obstoječe ciljne skupine (npr. pomoč migrantkam pri ločitvenih postopkih). Kot primer specifičnim situacijam prilagojene podporne projekte in storitve, ki jih izvajajo v Slovenski filantropiji, sta intervjuvanki izpostavili tečaje slovenskega jezika za migrante in migrantke, ki niso oblikovani za vse enako, pač pa so posebej prilagojeni za otroke, mlade, starejše, za tiste, ki že imajo nekaj predznanja ipd. Drug primer specifične prilagoditve storitve uporabnikom v posebnem položaju, ki sta ga izpostavili intervjuvanki, je iskanje stanovanj za migrante iz Afrike. Zaradi rasizacije afriških migrantov in rasističnih predsodkov v dominantni družbi je bilo namreč potrebno oblikovati specifične strategije iskanja stanovanj za to skupino migrantov. Kot je povedala izvršna direktorica, programe in aktivnosti v izhodišču oblikujejo na osnovi ciljne skupine (iz perspektive interseksionalnosti bi temu rekli na osnovi strateškega kategoriziranja), potem pa, če je le mogoče, rešujejo specifične situacije oseb individualno in prilagojeno vsaki specifični situaciji (antikategorično). Pri tem ne sledijo slepo dominantnim normam slovenske kulture, pač pa si prizadevajo raziskati kontekst, iz katerega oseba prihaja, in intervencijo oblikovati tudi na podlagi upoštevanja teh specifičnih okoliščin, kot so npr. intersekcije specifične kulturne pripadnosti in materinskosti, verske pripadnosti in ženskosti ipd.

Slovenska filantropija sistematično vzdržuje in razširja mrežo prostovoljnih organizacij in sodelovanje z nevladnimi in vladnimi organizacijami, ki delujejo

na področju reševanja neenakosti. Na tak način povezuje različne organizacije in ljudi pri reševanju specifičnih situacij kompleksnih neenakosti. S povezovanjem med organizacijami, konkretno z društvi upokojencev so oblikovali program za osebe z demenco v domovih za starejše občane. Zlasti pomembno je, da si Slovenska filantropija kot eno ključnih nalog zastavlja tudi aktivno vplivanje na politike, torej na obstoječa razmerja moči in dominacije v družbi. Prizadevajo si sodelovati in prispevati k oblikovanju politik s predlogi za spremembe in izboljšave le-teh na osnovi svojih znanj in izkušenj iz prakse, vendar ugotavljajo, da na tem področju zelo težko najdejo sogovornike na strani vladnih institucij, ki bi njihovim predlogom tudi resnično prisluhnili.

Kot kaže študija primera Slovenske filantropije, sta iz perspektive kompleksnih neenakosti vloga in način delovanja nevladnih organizacij zelo pomembna iz različnih vidikov, zlasti pa zaradi možnosti antikategoričnega pristopa k uporabnikom, vzpostavljanja povezovanj in zavezništov z različnimi organizacijami, dinamičnosti in prilagodljivosti programov in aktivacije za politične spremembe. V tem pogledu bi bilo smiselno bolj sistematično razvijati strategije, mehanizme in kulturo sodelovanja javnih služb in nevladnih organizacij, še prej pa vsebinsko, strokovno, kadrovsko in finančno okrepiti nevladni sektor. Kadrovska in finančna podhranjenost nevladnega sektorja, prekarizacija po- gojev dela na tem področju, neupoštevanje predlogov nevladnih organizacij pri oblikovanju politik so pomenljivi indici ohranjanja obstoječih družbenih razmerij, saj so ravno nevladne organizacije pobudnice strukturnih sprememb, transformativnega modusa enakosti in večje pravičnosti.

Makroraven: analize dokumentov javnih politik z vidika kompleksnih neenakosti¹³

5

Makroraven predstavlja eno ključnih področij za diskurzivno okvirjanje kompleksnih neenakosti, za oblikovanje kategorij, ki jih bodo zakoni definirali in politike obravnavale in posledično tudi za njihovo širše razumevanje in implementacijo.

Namen naše analize dokumentov javnih politik je bil ugotoviti, ali dokumenti, ki opredeljujejo različne relevantne politike, s katerimi naj bi se zagotavljale določene pravice in enakost, vključujejo intersekcionalno perspektivo; če jo upoštevajo, na kakšen način jo upoštevajo, katere skupine in kategorije so izpostavljene in zakaj ravno te, druge pa ne. K analizi smo pristopili z domnevo, da politike v glavnem ne vključujejo intersekcionalne perspektive, če pa jo, jo upoštevajo predvsem iz ekonomskih razlogov (aktivacija na trgu dela, zmanjševanje socialnih stroškov, individualizacija bremen družbene izključenosti, upravljanje raznolikosti) in ne z vidika nediskriminacije in enakosti oziroma ne z vidika potreb družbenih skupin in posameznikov/posameznic, ki se nahajajo v položajih kompleksnih neenakosti

Vprašanja

5.1

Za namen analize smo opredelili naslednja analitična in kontrolna vprašanja:

- Kateri pojmi so uporabljeni pri obravnavi kompleksnih neenakosti: npr. multipla diskriminacija, ranljive skupine ipd. in kako so ti pojmi opredeljeni/definirani?

¹³ Ta del teksta je prevzet po Kogovšek in Vučko (2011) in sicer z minimalnimi korekcijami in analitičnimi dodatki.

- Kako dokumenti kategorizirajo družbene skupine? Katere kategorije/intersekcije se najpogosteje pojavljajo v dokumentih kot relevantne? Kakšna je argumentacija: kaj je problem, kaj se predlaga kot rešitev?
- Ali so problemi, ki jih dokument naslavlja, individualizirani ali pa dokument predstavi strukturne razloge?
- Ali dokument vključuje perspektivo spola? Na kakšen način (kot zgolj biološko kategorijo ali z upoštevanjem strukturnih neenakosti ali z osplojenimi kategorijami (npr. matere, skrbnice)?
- Ali dokument postavlja spol v intersekcijo z drugimi kategorijami kot so narodnost, starost, hendikep, državljski status, razred, religiozna pripadnost, spolna usmerjenost ipd. in kolikšno pozornost temu posveča?
- Kaj je glavno izhodišče/argument politike, ki jo dokument oblikuje (enakost, antidiskriminacija, človekove pravice, ekonomski razvoj in konkurenčnost, socialna država ipd.)? Ali so ti pojmi uporabljeni kot »prazni označevalci« ali so definirani, in če so, kako so?
- Identifikacija dobrih/slabih praks: ali kakšen dokument domišljeno/nedomišljeno obravnava kompleksno neenakost?

Obravnavali nismo zgolj dokumentov na področju antidiskriminacije, saj bi bil nabor skromen, temveč tudi številne druge dokumente, ki prav tako (in pogosto še bolj konkretno) naslavlja določene skupine ljudi ali oblike neenakosti, pa bi iz analize izostali in ne bi ponudili celotne slike. Pri izboru smo tako izhajali po eni strani iz skupin, katerih položaj opredeljujejo (starejše osebe, ženske, migranti in migrantke, prosilci in prosilke za mednarodno zaščito, razseljene osebe, Romi in Rominje, otroci) in po drugi strani iz področij, na katerih je zagotavljanje enakosti bistveno za vsakodnevno življenje – varstvo pred diskriminacijo, izobraževanje, zdravstveno varstvo, socialno varstvo, zaposlovanje, upokojevanje.

Od 46-ih analiziranih dokumentov¹⁴ jih je 17 (37 %) vsebovalo pojme, ki označujejo ali nakazujejo kompleksne neenakosti. Ti pojmi se med seboj precej razlikujejo in so neenotni (občutljive kategorije, ranljive osebe s posebnimi

14 Lista dokumentov je vključena v Kogovšek in Vučko (2011).

potrebami, ranljive skupine oseb, marginalizirane skupine znotraj skupnosti, ciljne skupine itd.), večinoma pa se nanašajo na isti fenomen – na skupine, ki so znotraj skupnosti prepoznane kot še posebej ranljive. Glede na to, da se tovrstni pojmi pojavljajo v dobri tretjini vseh dokumentov, iz tega ni mogoče sklepati, da se oblikovalci politik kompleksnih neenakosti ne zavedajo. Nasprotno, lahko bi rekli, da se jih zadevajo in da so upoštevane v vseh tistih dokumentih, kjer jih je glede na njihovo vsebino mogoče upoštevati. Vsebinsko tako različno poimenovanje pa kaže, da osnovni pojmi za označevanje kompleksnih neenakosti še niso definirani, oziroma da ne obstaja globlje razumevanje kompleksnih neenakosti in razlogov za njih.

Druga skupina dokumentov (12 od 46 oziroma 26 %) zajema dokumente, ki dejansko obravnavajo določene intersekcije, vendar skupin, ki jih te intersekcije opredeljujejo, ne poimenujejo z zgoraj opisanimi izrazi, ampak jih drugače kategorizirajo – v smislu družbenih skupin. O tem podrobneje pozneje.

Tretja skupina dokumentov (17 od 46 oziroma 37 %) zajema dokumente, ki intersekcij ne obravnavajo, ne omenjajo in ne poimenujejo. Pomembno pa je, da jih ne izključujejo. Namreč v tej skupini je tudi krovni zakon, ki prepoveduje diskriminacijo (*Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja*) in ta omogoča, da se zatrjuje in zahteva odpravo diskriminacije, do katere pride zaradi ene ali več osebnih okoliščin.

V dokumentih so navedene osebne okoliščine kombinirane na najrazličnejše načine, od dveh do štirih osebnih okoliščin. Kombinacija je odvisna od vsebine dokumenta. V dokumentih, sprejetih na področju migracij, je osnovna osebna okoliščina migrantski status, ki se nato kombinira z dodatnimi osebnimi okoliščinami in na ta način proizvaja vedno nove intersekcijske kategorije ljudi. V dokumentih, sprejetih na področju urejanja trga dela, je osnovna kategorija brezposelnost, v dokumentih s področja pravic iz dela zaposlenost, v dokumentih na področju pokojninskega varstva pa starost. Te osnovne osebne okoliščine nato tvorijo intersekcije najpogosteje s spolom, pogosto pa tudi z materinstvom oziroma starševstvom, hendikepom, zdravstvenim stanjem, socialnim stanjem ipd. Nekatere osebne okoliščine so definirane bolj splošno

in jih je mogoče najti v vrsti dokumentov (denimo spol, starost, zaposlenost, hendikep, stan, narodnost, migrantski status ipd.), spet druge pa so specifične za področja, ki so predmet dokumenta (denimo trajanje brezposelnosti na področju urejanja trga dela, zavarovalna doba v primeru pokojninske zakonodaje, oblika zaposlitve v dokumentih, ki urejajo delavske pravice, uporaba drog v dokumentih, ki se nanašajo na področje drog, identiteta žrtve trgovine z ljudmi, ki se nahaja v dokumentih s področja migracij ipd.).

Kot dokumenta, v katerih je intersekcija najbolj izrazito prisotna, je mogoče izpostaviti *Program javnih del* (21 intersekcij) in program *Aktivne politike zaposlovanja* (18 intersekcij). Videti je, da je fenomen brezposelnosti eden od najboljše raziskanih, da je o njem zbranih največ podatkov ter da je zato mogoče sprejeti tudi posameznim družbenim skupinam prilagojene ukrepe, ki so v tem, da so zelo specifično določene skupine prepoznane kot še posebej ranljive in imajo zato pravico do prednostnega dostopa do javnih del. Izrazito veliko istih ali različnih kombinacij osebnih okoliščin, ki tvorijo intersekcije, vsebuje tudi *Strategija Vlade RS na področju telesne (gibalne) dejavnosti za krepitev zdravja od 2007 do 2012* (12), *Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju* (9) in *Resolucija o nacionalnem programu varnosti in zdravja pri delu* (8). Ostali dokumenti vsebujejo manj intersekcij. Glede dokumentov, ki intersekcij ne vsebujejo, pa je zanimivo to, da je med njimi večina dokumentov, ki prepovedujejo diskriminacijo – *Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja*, *Zakon o enakih možnostih žensk in moških* ter *Kazenski zakonik*. Edini zakon od analiziranih, ki prepoveduje diskriminacijo in hkrati vsebuje intersekcije, je *Zakon o delovnih razmerjih*, pa še ta na istem mestu: v delu, kjer prepoveduje diskriminacijo, intersekcij ne omenja.

5.2 **Razlogi za probleme, ki jih dokumenti naslavlajo – strukturni ali individualni?**

V veliki večini dokumentov so za probleme, ki jih ti dokumenti naslavlajo, navedeni strukturni razlogi. Kadar se dokumenti z razlogi sploh ne ukvarjajo,

temveč probleme sprejemajo kot družbena dejstva, to sicer pomeni, da jih morda obravnavajo bolj kot strukturne razloge, vendar ostaja problem, ki ga je mogoče poimenovati kot neskladje med definicijo problema (kaj se kaže kot problem?) in predlaganimi rešitvami (kaj je videno kot rešitev?). Za večino dokumentov na področju migracij, integracije Romov, zdravstva, socialne varnosti, zaposlovanja in urejanja trga dela je mogoče reči, da izpostavljajo strukturne razloge za neenakost. *Strategija vzgoje in izobraževanja Romov* tako, denimo, navaja, da »analiza dokumentov, ki so danes v veljavi, pokaže, da je k razlogom za neuspeh pri vključevanju in šolanju romskih otrok treba prišteti tudi nekatere v praksi uveljavljene koncepte za delo z romskimi učenci in neustreznost določenih kurikularnih rešitev«. Vendar iz te dikcije izhaja tudi, da so »uveljavljeni koncepti dela z romskimi učenci in neustreznost kurikularnih rešitev razlogom preprosto »dodani« in da dejansko ne obstaja razumevanje o tem, kako so te neustrezne rešitve vpletene v kompleksne razloge za »neuspeh pri vključevanju ...«. Pri kompleksnih neenakostih ne moremo govoriti o »prištevanju« dimenzij. Vprašanje, ki ga je treba postaviti, je tudi, kaj sugerira sama definicija problema, ki pravi, da je problem »neuspeh pri vključevanju in šolanju romskih otrok«. Izkaže se namreč (in dokument sam govori o tem), da so problemi v obstoječih »rešitvah« samih.

Individualizirane razloge za probleme pa je na neki način mogoče najti v dokumentih, ki prepovedujejo diskriminacijo. Gre za dokumente, ki vzpostavljajo možnosti za uporabo pravnih sredstev v primerih diskriminacije (npr. *Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja*, *Kazenski zakonik*, *Zakon o delovnih razmejilih*). Po teh zakonih se rešitev za odpravo problema pričakuje samo, če posameznik, ki je bil diskriminiran zaradi določene osebne okoliščine, uveljavlja pravna sredstva. Po drugi strani pa že samo dejstvo, da je diskriminacija kot družbeni pojav prepovedana, kaže na to, da gre hkrati tudi za strukturne razloge. Po teh zakonih je ukrepati mogoče le na način, da ukrepa vsak posameznik sam v svojem lastnem primeru.

Primer dokumenta, ki prav tako upošteva obe vrsti razlogov (strukturne in individualne), je *Resolucija o nacionalnem programu zdravstvenega varstva*.

Ta dokument poudarja pomen tveganega vedenja za zdravje in pomen odgovornosti za lastno zdravje, poleg tega pa upošteva tudi strukturne (socialne, ekonomske) razloge, kot je socialna vključenost ranljivih skupin.

5.3 **Perspektiva spola in intersekcija spola z drugimi kategorijami**

Od analiziranih 46-ih dokumentov jih 25 vključuje perspektivo spola, kar predstavlja 54 %. Pomembno je poudariti, da velika večina dokumentov spol razume in vključuje kot biološko kategorijo. Govorijo namreč o ženskah kot takih, najpogosteje pa v povezavi z nosečnostjo in dojenjem. Pogosto se ti termini pojavljajo v povezavi z občutljivimi kategorijami oziroma ranljivimi skupinami oseb kot pojmi, ki označujejo kompleksne neenakosti. Dokumenti izhajajo iz predpostavke, da imajo nosečnice in ženske, ki dojijo, specifične potrebe in na podlagi tega zahtevajo drugačen pristop oz. ukrepe (primer: *Zakon o mednarodni zaščiti*, *Zakon o začasni zaščiti razseljenih oseb*, *Zakon o delovnih razmerjih*).

Od 25-ih analiziranih dokumentov, ki vključujejo perspektivo spola, jih 18 (72 %) spol postavlja v intersekcijo z drugimi kategorijami.

Intersekcije spola z drugimi kategorijami so včasih odvisne od področja, ki ga dokument ureja, včasih pa se intersekcije pojavljajo ne glede na področje. Dokumenti s področja migracij tako spol postavljajo v intersekcijo z migrant-skim statusom, kar je na tem področju tudi edina intersekcija. Na področju diskriminacije Romov, zdravstva, dela in socialnega varstva se najpogosteje pojavljajo starost, nosečnost pa tudi zaposlenost. Sledijo še narodnost in socialni status/razred.

Pomen intersekcij je predvsem v opredeljevanju ranljivih skupin in njim prilagojenim ukrepom. Na primer *Zakon o delovnih razmerjih* tej temi posveča precej pozornosti, saj nosečnice in doječe matere ščiti tako v smislu časa,

potrebnega za dojenje, varstva pred odpovedjo pogodbe o zaposlitvi ter varstva pred diskriminacijo. Nacionalni program ukrepov za Rome Vlade RS za obdobje 2010–2015 po drugi strani intersekcijo uporabi za oblikovanje ciljnih skupin, vendar pa dokument te ciljne skupine zgolj omenja, ne opredeli pa posebnih ciljev oziroma programov za te ciljne skupine. V samem dokumentu torej perspektiva spola ostaja predvsem na deklarativni ravni, vendar to včasih že lahko omogoči, da je, denimo, na javnih razpisih prijavljenih več projektov, ki naslavlja prav to ciljno skupino.

Izhodišča za sprejetje oziroma pripravo dokumenta

5.4

Predpisi, sprejeti na področju migracij, postavljajo v izhodišče urejanje statusa posameznih skupin migrantov v Sloveniji in s tem dostop do določenih pravic. Zakonodaja na področju urejanja trga dela naslavlja probleme kratkotrajne in dolgotrajne brezposelnosti. Dokumenti s področja socialnega in pokojninskega varstva opredeljujejo ukrepe za preživljanje starejših in socialno izključenih.

Iz navedenega je posredno mogoče zaznati določene skupne imenovalce, ki so v varstvu človekovega dostojanstva in človekovih pravic, pa tudi v zagotavljanju enakosti. Pri tem imajo dokumenti, ki vsebujejo mnoge intersekcije, funkcijo zagotavljanja diferencirane enakosti v smislu, da je treba neenake situacije obravnavati ustrezno različno, da ne bi povzročali novih neenakosti. Funkcija intersekcij v dokumentih bi torej lahko bila v ugotovitvi, da imajo različne skupine ljudi različne potrebe, ter da je za prepoznanje teh potreb potrebna kategorizacija na podlagi več osebnih okoliščin hkrati, kar je razvidno iz dokumentov, ki vsebujejo številne intersekcije. Tovrstna »diferencirana enakost« pravzaprav predstavlja pozitivne ukrepe države, ki jih je potrebno izvajati za zagotavljanje enakosti in človekovih pravic. Nekatere skupine zaradi svojih osebnih okoliščin in strukturno deprivilegiranega položaja, v katerega jih te postavljajo, namreč potrebujejo več spodbud, da bi se približale enakosti, ki se postavlja za cilj.

Medtem ko je te cilje mogoče posredno razbrati iz večine dokumentov, pa iz nekaterih dokumentov tudi eksplicitno izhajajo, kot npr. iz *Kazenskega zakonika*, *Zakona o uresničevanju načela enakega obravnavanja* in *Zakona o enakih možnostih žensk in moških*. Njihov namen je namreč preprečevanje diskriminacije, s tem pa zagotavljanja enakosti kot enega najpomembnejših postulatov človekovih pravic.

Iz izhodišč dokumentov pa izhaja še nekaj, in sicer razvidno poudarjanje javnih interesov, ki so povezani z okvirom nacionalne države in skozi to definiranega državljanstva in ostalih statusov v razmerju do posameznikov in posameznic. Dokumenti so namreč na eni strani usmerjeni v dobrobit prebivalcev oziroma prebivalk države, saj jim zagotavljajo socialno varnost, pokojninsko varstvo, možnost javnih del, načrtujejo ukrepe za izboljšanje zdravja, ipd. Hkrati pa so ti isti ukrepi tudi v javnem interesu, ki naj bi bil v tem, da je prebivalstvo zdravo, preskrbljeno, socialno varno, vključeno v družbo ipd. V določenih primerih interesi posameznikov obstoječim definicijam javnih interesov v okviru nacionalne države nasprotujejo in takrat naj bi rešitve v dokumentih iskale ravnovesje med njimi. Na področju migracij se to kaže v postavljanju pogojev za ureditev statusa, ki tako vključujejo kot izključujejo, na področju varstva pred brezposelnostjo pa se išče ravnotežje med zagotavljanjem socialnega varstva v primeru brezposelnosti in varstvom javnih financ.

5.5 Dobre in slabe prakse

Kot izrazito dobro prakso je mogoče označiti *Strategijo za krepitev zdravja in akcijski načrt za zmanjševanje neenakosti v zdravju v pomurski regiji*, saj je eden redkih, ki dobro tematizira intersekcijo, jo prepozna kot izvor problema, predlaga rešitve in kazalce za merjenje uspešnosti. Prepozna ranljive skupine in dejavnike, ki vplivajo na njihovo deprivilegiranost. Gre za dokument, ki ni na ravni zakona, temveč pomeni podlago za sprejemanje različnih nadaljnjih ukrepov na lokalni ravni (denimo financiranje projektov in programov). Na ravni zakona pa je kot dobro prakso mogoče opredeliti *Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju*, saj za dostop do pokojnine upošteva

številne osebne okoliščine, s tem pa upošteva kompleksne neenakosti. Kot dobri praksi je mogoče opredeliti tudi *Program aktivne politike zaposlovanja* in *Program javnih del*.

Slabe prakse razen ene izjeme v analizi dokumentov niso izstopale. Na splošno je namreč mogoče reči, da dokumentov, ki ne opredeljujejo intersekcije, samo zaradi tega ni mogoče oceniti za slabo prakso, saj intersekcij tudi ne onemogočajo oziroma ne izključujejo. Slabe prakse je bolj primerno iskati v dokumentih, ki intersekcije vsebujejo, a jih naslavljajo na neustrezen način. Izrazit takšen primer je upravičenost romskih študentov do štipendije, če se vpišejo na pedagoški študij (ukrep je določen v *Strategiji vzgoje in izobraževanja Romov*). Ukrep je nenavaden zato, ker Rome ciljno usmerja oziroma spodbuja samo v določeno vrsto univerzitetnega poklica, ne pa v katerikoli univerzitetni poklic. Takšen ukrep bi imel smisel, če bi bilo predvidenih več štipendij za pedagoški študij, saj je namen štipendiranja očitno zagotoviti kader, ki bo pomagal pri vključevanju romskih otrok v izobraževanje, hkrati pa bi se zagotavljale tudi štipendije za druge vrste študija in se romskih študentov od njih ne bi odvrčalo. Ukrep je dejansko v nasprotju s siceršnjimi potrebami po visokokvalificiranih delavcih v Sloveniji na področju naravoslovnih, tehničnih in drugih znanosti in otežuje Romom, da bi bili uspešni tudi v drugih poklicih (tudi bolje plačanih), za katera se zahteva univerzitetna izobrazba.

Kaj nam je pokazala analiza makroravní?

5.6

Najprej je treba poudariti, da je analiza ovrgla domnevo, da v večini dokumentov ni mogoče najti obravnave intersekcij. Dokumenti, ki so bili analizirani, so namreč pokazali prisotnost intersekcij. Vendar je treba poudariti, da so te intersekcije zvečine obravnavane kot »dodajanje« dimenzij in redko razumljene kot kompleksni statusi neenakosti, in da se pojavljajo predvsem tam, kjer je to nujno potrebno za oblikovanje politik (denimo področje migracij, področje zaposlovanja, zdravja). Zato bi lahko trdili, da pri politikah v glavnem ne gre za transformativne strategije, in da tudi zvečine ne gre za zavestno strateško kategoriziranje, v ozadju katerega sta predvsem vrednota

in norma enakosti in dejanska enakost kot cilj. Pač pa gre pogosto za bolj pragmatično dimenzijo upravljanja razlik. Nekatera poimenovanja in kategorizacije se zato lahko zdijo problematične, saj bodisi viktimizirajo obravnavane skupine in kategorije, ali pa postavljajo v ospredje esencialistične in enotne predstave o skupini (primer spola kot biološke kategorije, primer Romov kot homogene skupine itd.).

Kriteriji za analizo kvalitete in dobrih praks politik kompleksnih enakosti

6

Kaj pomeni kvaliteta politik enakosti?

6.1

Kvaliteto politik enakosti lahko razumemo kot vprašanje dobrih in uspešnih politik, ki dejansko prispevajo k večji enakosti ljudi. Vendar pri tem ne gre zgolj za implementacijo politik. Raziskave so pokazale, da je način, kako so politike artikulirane, zapisane in kaj jih uokvirja, odločilen za to, kako bodo implementirane. Ali z drugimi besedami, kako definicija oziroma reprezentacija problema že implicira rešitev. Osredotočenje na artikulacijo politik zahteva reflektivno dejavnost že v fazi njihovega nastajanja, hkrati pa to (za ustvarjalce/ustvarjalke politik in analitike) predstavlja pot za pripravo kvalitetnih politik.

Eno ključnih vprašanj je, kakšno vrsto enakosti te artikulacije implicirajo, kako definirajo problem in kakšne so v njem implicirane in kakšne predlagane rešitve: Ali gre za politiko istosti, razlike ali transformacije? Ko se sprašujemo po kriterijih politik enakosti, so razlike med temi tremi pristopi tiste, ki nam povedo, kam merijo. Ali vidijo enakost kot problem formalnega izenačevanja in »vključevanja« različnih posameznikov ali skupin, ki se asimilirajo v obstoječi standard enakosti? Denimo tako, da je videna enakost spolov na način, da se ženske v politiko vključuje s prilagajanjem navidezno »nevtralnemu« političnemu standardu? Ali vidijo enakost kot promocijo in vrednotenje razlik, denimo tako, da poudarjajo pomen razlik in pozitivno izpostavijo lastnosti neke skupine? Ali pa se zavzemajo za kompleksno transformacijo, ki predstavlja obstoj kompleksnih, intersekcionalnih povezav med sklopi neenakosti – pod predpostavko, da so problemi strukturni in da gre za postavljanje novih norm na osnovi obstoječe kompleksnosti? Vprašanje skladnosti med definicijo problema in predlaganimi rešitvami je tako eden od pomembnih elementov

splošnega ocenjevanja kvalitete politik. V nadaljevanju bomo navedli nekaj kriterijev za ocenjevanje kvalitete politik kompleksnih neenakosti.

6.2 **Kriteriji kvalitete politik kompleksnih neenakosti in analitična (senzitivna) vprašanja:**

6.2.1 **EksPLICITNOST, VIDNOST IN INKLUZIVNOST**

EksPLICITNOST, vidnost in inkluzivnost (poimenovanje) kompleksnih neenakosti so osnovni kriteriji za ocenjevanje kvalitete politik nasploh (Dombos, Krizsan in Zentai 2008, Lombardo in Rolandsen Agustin 2010). Kažejo namreč na to, ali je problem sploh prepoznan. Vprašanja, ki si jih zastavimo, da preverjamo kvaliteto politik, so naslednja: Ali so intersekcionalnosti v politikah eksplicitno prisotne? Ali so skupine vidne kot diverzificirane? Ali je problem eksplicitno poimenovan in tudi definiran kot kompleksen? Ali so intersekcionalnosti vidne in poimenovane in kako so poimenovane (s katerimi kategorijami)? Katere so predlagane rešitve? Ali ustrezajo kompleksnosti problema?

6.2.2 **Strukturna intersekcionalnost**

Naslednji kriterij je upoštevanje strukturne intersekcionalnosti. Vprašanja, ki si jih zastavimo, so naslednja: Ali v politikah in političnih in pravnih dokumentih obstaja razumevanje kompleksnih neenakosti v smislu globljega razumevanja in razkritja struktur (domen in dimenzij) ki jih pogojujejo? Ali pa so videne kot »osebne okoliščine« v dobesednem pomenu besede (individualizacija problemov neenakosti)? V tem smislu bi bilo treba premisliti tudi kategorijo »osebnih okoliščin«, ki jih navajajo pravni dokumenti kot osnovo diskriminacije, saj ta pojem na neki način zamegli problem strukturnih pozicij, na katerih se znajdejo posamezniki in posameznice, ki doživljajo neenakost ali diskriminacijo.

Načini reševanja neenakosti

6.2.3

V tem kontekstu je pomembno preverjati, kakšni so načini predlaganega reševanja kompleksnih neenakosti? Preverjanje lahko poteka skozi primerjavo s tremi zgoraj navedenimi glavnimi pristopi: Ali obstaja trend k »istosti« v smislu enake obravnave, ali obstaja izjemna neenaka obravnava, ali pa obstajajo znanilci, osnove transformacijskega pristopa, ki vključuje strukturno in politično intersekcionalnost? Ali obstaja upoštevanje enakosti kot vrednote same na sebi, in ne kot sredstva za doseg drugih ciljev? Ali je enakost neke skupine videna kot vrednota in norma sama po sebi ali pa je namenjena drugim ciljem – denimo ekonomski učinkovitosti, boljšemu upravljanju itd?

Prisotnost spola kot relevantne dimenzije

6.2.4

Eden od pomembnih kriterijev kvalitete politik kompleksnih (ne)enakosti je vprašanje izpuščanja spola ali integracije spola kot relevantne dimenzije v obravnavi neenakosti – tudi v okviru tistih domen in kategorij, ki se na prvi pogled eksplicitno ne vežejo na spol (prim. Jalušič 2009, Dombos, Krizsan in Zentai 2008). Vprašanja so: Ali so politike »spolno nevtralne«? Ali je spol viden kot pomemben? Ali je zgolj dodan, ali pa je razumljen kot del strukturnih problemov?

Nestigmatizacija skupin

6.2.5

Nadaljnji kriterij je nestigmatizacija skupin, ki jih politike obravnavajo. Vprašanja, s katerimi preverjamo ta kriterij, so: Ali dobijo obravnavane skupine stereotipizirane poteze, ali so njihovi problemi individualizirani in pripisani »lastnostim« (kulturnim, socialnim, jezikovnim ali kakšnim drugim) te skupine? Ali so skupine obravnavane zgolj skozi esencionalizirano razliko in je odsotna predpostavka univerzalne enakosti (pravica imeti pravice)? Ali kategorije proizvajajo rasizacijo etničnih skupin ali migrantov? Ali poimenovanje skupin in problemov pripadnike/ce viktimizira ali jih opolnomoči? Ali so upoštene definicije problemov in predlogi za nestigmatizirano obravnavo?

6.2.6 Vidnost dominantnih ali privilegiranih skupin

Hkrati je pomembna tudi vidnost in kritika privilegijev dominantnih skupin. Vprašanja, ki jih je treba zastaviti, so: Ali obstaja in postaja vidna dominantna skupina in njeni privilegiji (denimo moški kot ponekod privilegirana skupina, ali večinski narod kot privilegirana skupina)?

6.2.7 Politična intersekcionalnost

Obstoj politične intersekcionalnosti je pomemben tako na ravni definicije problemov kot tudi na ravni predlogov reševanja. Vprašanja so: Ali obstaja vključevanje in medsebojno povezovanje obravnavanih skupin, civilne družbe in ekspertnih skupin v formuliranje politik? Ali politike vključujejo ne samo predloge in mnenja, ampak tudi študije in razprave, ki jih producirajo aktivisti/aktivistke, pripadniki/pripadnice civilne družbe? Kateri so dobri primeri tovrstnega povezovanja?

6.2.8 Povezovanje različnih ravni in individualizacija politik

Ob vsem tem pa se postavlja še vprašanje, ali se ravni obravnave in reševanja kompleksnih neenakosti (makro, mezo in mikro) med seboj povezujejo. Tu gre za preverjanje ukrepov in strategij delovanja s stališča učinka na posamezne ljudi oziroma tudi za vprašanje eventualne individualizacije politik. Pri tem ne gre za dilemo med osebno in skupinsko obravnavo, ampak za vprašanje individualizacije ob striktnem upoštevanju strukturnih izvorov neenakosti. Ali so politike prilagojene kompleksnim situacijam posameznikov in jih tudi upoštevajo, ali se koncentrirajo na eno samo dimenzijo, ostale pa so zanemarjene? Ali obstaja mesto/prostor/institucija za presojo in premislek kompleksnosti in povezav različnih dimenzij in domen neenakosti v konkretnih situacijah individuov (v etimološkem pomenu besede »nedeljivih«)?

Politična intersekcionalnost

7

S študijami primerov na makro, mezo in mikro ravni sva pokazali, da je sleherni situacija neenakosti kompleksna in da je sleherni situacija kompleksne neenakosti, v kateri se znajde posameznik ali posameznica, individualna, kontekstualna in dinamična. Situacije kompleksnih neenakosti, kot jih obravnavava tukaj, niso posledica individualnih mankov in pomanjkanja »sreče«, pač pa so posledice družbenih razmerij moči in odnosov dominacije, ki jih dominantne družbene skupine vzdržujejo nespremenjene skozi institucije, prakse, norme, odnose in vednost. To tudi pomeni, da mehanizmi kategorizacije in homogenizacije posameznikov in posameznic, ki so v položajih kompleksnih neenakosti, vodijo v njihovo stigmatizacijo in viktimizacijo namesto v njihovo opolnomočenje in hkrati v samorefleksijo obstoječih razmerij moči in v družbeno spremembo. Analize, politike in prakse, ki se ukvarjajo s problemom neenakosti, morajo zato po svoji vsebini in formi ustrezati tej kompleksnosti, sicer tvegajo neučinkovitost in reprodukcijo obstoječih razmerij moči, ki neenakosti vzdržujejo. Poudariti pa velja, da pri perspektivi kompleksnih neenakosti ne gre za deskriptiven katalog družbenih lokacij, ali, še slabše, za poziv k še večji razdrobljenosti kategorij, na podlagi katerih bi se oblikovale vedno nove in nove identitetne politike. Zahteva po prepoznanju in enakosti v družbi, v kateri sta prepoznanje in enakost odvisna od zasedanja družbenih lokacij, ki so deležne različnih oblik moči, je legitimna zahteva identitetnih politik. Perspektiva kompleksnih neenakosti je lahko izhodišče vedno novih in novih identitetnih politik, vendar to ni njen končni domet. Skupno vsem družbenim lokacijam kompleksnih neenakosti in vsem posameznikom in posameznicam, ki se z njimi spopadajo, je dejstvo, da se spopadajo z obstoječimi

razmerji dominacije, ki preko številnih mehanizmov ustvarjajo, ohranjajo in po družbi porazdeljujejo privilegije in prikrajšanosti, moč in nemoč, enakost in neenakost. To prepoznanje je lahko osnova za preseganje posamičnih družbenih lokacij in identitetnih politik ter za politično delovanje tako znotraj posameznih identitetnih politik kot pri gradnji zavezništev in koalicij med njimi na skupnih temah.

Kljub razvoju socialne države v povojni Evropi ostajajo neenakosti stalnica evropskih družb, zaradi omejevanja komaj vzpostavljene socialne države v imenu prevelikih javnih stroškov in ekonomske krize, kar doživljamo še posebej v zadnjih letih, pa se neenakosti alarmantno povečujejo. To velja tudi za Slovenijo, ki se sicer po nekaterih kvantitativnih kazalcih neenakosti (npr. Ginijev koeficient neenakosti ali razmerje v dohodkih med 20 % najbogatejših in 20 % najrevnejših prebivalcev in prebivalk; Indeks človekovega razvoja) uvršča med države z relativno nizko stopnjo neenakosti. Vendar zgolj porazdelitev dohodkov nikakor ni verodostojen kazalec dejanskega položaja ter stopnje enakosti in pravičnosti, ki so ju deležni različni prebivalci, ki so kategorizirani v družbene skupine. O tem pričajo npr. poročilo Inštituta za varovanje zdravja RS »Neenakosti v zdravju v Sloveniji«, ki analizira razlike v zdravstvenih izidih med skupinami z različnim socialno-ekonomskim statusom v Sloveniji, poročilo Amnesty International Slovenia »Vzpredna življenja« o dostopu Romov do pitne vode in nastanitve, zgodbe izbrisanih (Kogovšek Šalomon in Petković 2010), položaj migrantskih delavcev iz t.i. tretjih držav (Pajnik in Bajt 2011), če se omejimo samo na najbolj akutne primere. Neenakosti v dostopu do sredstev za preživetje, do zdravja, dela, bivališča, socialne varnosti, izobrazbe in kulture v družbi niso naključno razporejene, pač pa se vzpostavljajo vzdolž kategorij, ki jih proizvajajo družbene strukture in politike, torej po spolu, narodnosti in razredu, starosti, državljskem statusu, zdravstvenem stanju, če omenimo samo ključne kategorije družbenih razlik. Na teh lokacijah družbenih razlik med ljudmi učinkujejo razmerja moči in dominacije, ki so umeščena v institucije, položaje, odnose, prakse, norme in vednost. Njihov učinek je vzdrževanje in ohranjanje obstoječih družbenih razlik in neenakosti. Z razvojem znanja o neenakosti, z vzpostavljanjem političnih in normativnih okvirjev enakosti in posledično z vse večjo občutljivostjo za probleme neenakosti in diskriminacije lahko bolje razumemo kompleksnost in raznolikost položajev neenakosti. Raziskava SIAPREM je pokazala, da se akterji, ki delujejo na področju zmanjševanja neenakosti (raziskovalci in raziskovalke, javni uslužbeni in uslužbenke, oblikovalci in oblikovalke politik, aktivisti in aktivistke), s svojim delovanjem odzivajo na te procese in si prizadevajo za bolj učinkovito, kompleksno in za razlike občutljivo znanje, oblikovanje politik,

javnih storitev in aktivističnih intervencij. Namen pričujoče publikacije je prispevati k tem procesom s posredovanjem znanja in izkušenj o intersekcionalni perspektivi, ki sva jih pridobili s svojim raziskovanjem. Izhajajoč iz predpostavke, da vednost, razumevanje in znanje uokvirjajo delovanje, sva se lotili težavnega prevajanja teoretičnega razumevanja kompleksnih neenakosti v praktično politično in aktivistično delovanje v smeri zmanjševanja neenakosti. Najin namen ni bil podajanje metod in postopkov za reševanje problemov neenakosti, pač pa omogočanje razumevanja strukturnih pogojev neenakosti, mehanizmov reprodukcije neenakosti in kompleksnosti medsebojnega delovanja različnih ravni, družbenih in političnih kategorij razlikovanja, področij in akterjev, ki sokonstituirajo položaje neenakosti. Lahko bi rekli, da je publikacija poizkus celovitega razumevanja neenakosti, ki upošteva makroraven politik in »objektivne« vednosti, mezoraven institucij in področij življenja in mikroraven identitet in vsakdanjih individualnih izkušenj v povzročanju in vzdrževanju neenakosti. Čeprav ne ponuja receptov reševanja problemov neenakosti, pa publikacija vseeno prinaša spodbude in smernice, koncepte in ideje, na katerih je mogoče graditi bolj integrirane, kompleksne, za razlike občutljive pristope k reševanju neenakosti. Na primer: evalvacija obstoječih politik z vidika upoštevanja kompleksnih neenakosti; preizpraševanje »objektivne« in stereotipne vednosti o posameznih družbenih in političnih kategorijah, kot so spol, narodnostna in verska pripadnost, razred, starost, državljanski status, spolna usmerjenost ipd. v oblikovanju programov, strategij in projektov; prepoznavanje razlik znotraj teh kategorij in ustrezno oblikovanje specifičnih programov in individualnih pristopov; analiza specifičnosti situacij sovpadanja in součinkovanja več marginaliziranih družbenih lokacij; intenzivno in sistematično povezovanje in sodelovanje akterjev pri premagovanju neenakosti in reševanju individualnih situacij; nenazadnje, senzibilizacija za strukturne pogojenosti posameznega položaja neenakosti namesto individualizacije problemov in iz tega zavedanja izhajajoče politično delovanje za prepoznavanje, redistribucijo, opolnomočenje in spreminjanje strukturnih pogojev. Če sva s publikacijo uspeli sprožiti, spodbuditi ali pospešiti procese v to smer, je najin namen dosežen.

Literatura

Amnesty International Slovenia,

2011. Vzporedna življenja. http://www.amnesty.si/files/Poro%C4%87ilo%20Amnesty%20International%20-%20Vzporedna%20%C4%87ivljenja_0.pdf. Dostop 10. 7. 2011.

Bacchi, C.,

1999. *Women, Policy and Politics: the Construction of Policy Problems*. London: Sage.

Bacchi, C.,

2009. »The Issue of Intentionality in Frame Theory. The Need for Reflexive Framing«. V: E. Lombardo, P. Meier, M. Verloo, *The Discursive Politics of Gender Equality*. Routledge. London & New York. 19–34.

Bellamy, R.,

2008. *Citizenship. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Bello Giovanna, B.,

2009. Multiple Discrimination between the EU Agenda and Civic Engagement: the Long Road of Intersectional Perspective. *Roma Rights, Journal of the European Roma Rights Centre*, 2/2009, 11–21.

Bolaffi, G. et al.,

2003. *Dictionary of Race, Ethnicity and Culture*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage 94–102.

Burri, S. in Schiek, D., (ur.)

2009. *Multiple Discrimination in EU Law. Opportunities for Legal Responses to Intersectional Gender Discrimination? European Commission*. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. http://fra.europa.eu/fraWebsite/research/publications/publications_per_year/pub-multiple-discrimination_en.htm. Dostop 17. 8. 2011.

Butler, J.,

2001. *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC. Zbirka Lambda.

Cerar, M.,

2005. »Nekateri (ustavno)pravni vidiki načela nediskriminacije«. V: Kogovšek, N. (ur.), *Enakost in diskriminacija: sodobni izzivi za pravosodje*, Ljubljana: Mirovni inštitut.

Crenshaw, K.,

1991. »Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Colour«. *Stanford Law Review* 46(6), 1241-1299.

Čukut Krilič, S.,

2009. *Spol in migracija. Izkušnje žensk kot akterk migracij*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Dedič, J., Jalušič, V., Zorn, J.,

2003. *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Dombos, T., Krizsan, A., Zentai, V.,

2008. *Comparative Frame Analysis. Methodological Paper Revised. QUING D15*. Vienna: IWM.

Ellis, E.,

2005. *EU Anti-discrimination Law*. Oxford: Oxford University Press.

Eurofond.

<http://www.eurofound.europa.eu/areas/labourmarket/index.htm>. Dostop 8. 9. 2011.

European Union Agency for Fundamental Rights,

2010. *Data in Focus Report. Multiple Discrimination*. http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/EU_MIDIS_DiF5-multiple-discrimination_EN.pdf. Dostop 5. 9. 2011.

Evropska komisija,

2007. *Tackling Multiple Discrimination. Practices, Policies and Laws*. Danish Institute for Human Rights. Mandana Zarrehparvar and Caroline Osander.* Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Frazer, N.,

1997. *Justice Interruptus: Critical Reflections on the »Postsocialist« Condition*. New York: Routledge.

Hancock, A. M.,

2007. »When Multiplication Doesn't Equal Quick Addition: Examining Intersectionality as a Research Paradigm.« *Perspectives on Politics* 5 (1), 63–79.

Hecther, M.,

1999. *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.

Hrženjak, M., Zorn, J., Urh, Š.,

Sobočan A. M., Videmšek, P.,

Zaviršek, D.,

2008. *Romi v Ljubljani – različnost perspektiv*. Zaključno poročilo raziskovalnega projekta RP 2/07. Ljubljana: Mirovni inštitut in Fakulteta za socialno delo. <http://www.mirovni-institut.si/data/tinymce/Publikacije/Romi%20v%20Ljubljani/KON%C4%8CNO%20PORO%C4%8CIL01%20OBLIKOVANO.pdf>. Dostop 16. 7. 2011.

Hrženjak, M.,

2010. »(Ne)formalno skrbstveno delo in družbene neenakosti«. *Teorija in praksa* 47 (1): 156–171.

Hrženjak, M. (ur.)

2011. *Politics of Care*. Ljubljana: Zbirka Politike Symposium, Mirovni inštitut.

Humer, Ž.,

2011. *Pregled statističnih podatkov*. http://siaprem.mirovni-institut.si/pdf/siaprem_statisticni_podatki.pdf. Dostop, 17. 7. 2011.

Huber, M., R. Rodrigues, F.

Hoffmann, K. Gasior, B. Marin,

2010. *Facts and Figures on Long-Term Care. Europe and North America*. Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research.

Inštitut za ekonomska raziskovanja.

www.ier.si. Dostop 12. 7. 2011.

Inštitut za varovanje zdravja RS,

2010. *Neenakosti v zdravju v Sloveniji*. http://www.ivz.si/Mp.aspx?ni=0&pi=7&_7_Filename=2923.pdf&_7_MediaId=2923&_7_AutoResize=false&pl=0-7.3. Dostop 18. 7. 2011.

Jaggar, A. M.,

1990. »*Sexual Difference and Sexual Equality*«. V: D. L. Rhode (ur.) *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*. New Haven in London: Yale University Press.

Jalušič, V.,

2009. »Stretching and Bending the Meaning of Gender in Equality Policies«. V: Lombardo, E., Meier, P., Verloo, M. (ur.), *The Discursive Politics of Gender Equality: Stretching, Bending and Policymaking*. London: Routledge. 51–66.

Jalušič, V.,

2009a. *Zlo nemišljenja. Arendtovski vaje v razumevanju kolektivnega nasilja in množičnih zločinov*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Jalušič, V.,

2011. Nasilna križišča. Teoretski in interpretativni okvir raziskave. Neobjavljen tekst (poročilo o raziskavi).

Kogovšek Šalomon, N., Petkovič, B.,

2007. *O diskriminaciji. Priložnik za novinarke in novinarje*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kogovšek Šalomon, N.,

2010. »Izbris kot kršitev pravno zavarovanih človekovih pravic«. V: Kogovšek Šalomon, N., Petkovič, B. (ur.), *Brazgotine izbrisa : prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 83–141.

Kogovšek, N.,

2011. *Kategorije* (neobjavljeno).

Kogovšek N. in Vučko K.,

2011. *Analize dokumentov in politik z vidika kompleksnih neenakosti*. http://siaprem.mirovni-institut.si/pdf/siaprem_analiza_politik.pdf. Dostop 15. 7. 2011.

Kožuh Novak, M., Banovec, T.,

Cajnko, A., Drenik, I., Levičnik,

I., Krvina, S., Mikulič, M.,

Miladinovič, M., Ostman, A.,

Pavliha, M., Šonc, R., Ternovec, A.,

Železnik, Ž., Žiberna, A.,

2010. *Zveza društev upokojencev 2010: Starajoča se družba: čas za nove izzive*. Ljubljana, Zbirka Dokumenti, Zveza društev upokojencev Slovenije.

Kralj, A. in Rener, T.,

2007. Poklic posebne vrste. V: Sedmak T., Medarič, K. (ur.): *Med Javnim in zasebnim. Ženske na trgu dela*. Koper: Annales, 211–135.

Kuhar, R.,

2009. *Na križiščih diskriminacije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kymlicka, W.,

1995. *The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press.

Lombardo, E. in Verloo, M.,

2009. »Stretching Gender Equality Policies other Inequalities. Political Intersectionality in European Gender Equality Policies.« V: Lombardo, E., Meier, P., Verloo, M. (ur.), *The Discursive Politics of Gender Equality*. London & New York.: Rotulledge, 67–83.

Lombardo E. in

Rolandsen Agustin L.,

2009. »Framing Gender Intersections in the European Union: What Implications for the Quality of Intersectionality in Policies?« Paper at ECPR First European Conference on Politics and Gender. Belfast 2009.

McCall, L.,

2005. »The Complexity of Intersectionality«. *Signs*, 30(3): 1771–1800.

Murphy, Y., Hunt, V., Zajicek M., A., Norris N., A., Hamilton, I., (ur.)

2009. *Incorporating Intersectionality in Social Work Practice, Research, Policy, and Education*. Washington DC: National Association of Workers.

Pajnik, M., Bajt, V.,

2011. »'Third Country' Migrant Workers as 'Third Class Non-citizens' in Slovenia. V: Pajnik, M., Campani, G. (ur.), *Precarious Migrant Labour across Europe*. Ljubljana: Zbirka Politike Symposium, Mirovni inštitut, 97–118.

Pajnik, M., Bajt, V.,

2011a. »Migrant Women and their Labour : What Prospects for Social Citizenship?«. V: Jäppinen, M., Kulmala, M., Saarinen, A. (ur.), *Gazing at Welfare, Gender and Agency in Post-socialist Countries*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 320–337.

Rener, T.,

2006. »Težave s pojmom družine«. V: Renner, T., Sedmak, M., Švab, A., Urek, M., *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Annales, 13–27.

Resolucija o položaju Rominj v Evropski Uniji

(2005/2164(INI)) (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?typ=TA&language=EN&reference=P6-TA-2006-0244>). Dostop 13. 2. 2011.

Schaffner Goldberg, G., (ur.)

2010. *Poor Women in Rich Countries. The Feminization of Poverty Over the Life Course*. Oxford: Oxford University Press.

Standing, G.,

2001. "Introduction". V: Daly, M. (ur.), *Care Work. The Quest for Security*. Geneva: International Labour Office, 1–11.

Squires, J.,

2009. *Spol v politični teoriji*. Ljubljana: Krtina.

Squires, J.,

2008. »Intersecting Inequalities: Reflecting on the Subjects and Objects of Equality«. *The Political Quarterly*, Vol. 79, No. 1, January–March, 53–61.

Strategija varstva starejših do leta 2010.

Solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva. http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/strategija_varstva_starejsih_splet_041006.pdf. Dostop 8.9.2011.

Thornton Dill, B. in

Zambrana, E. R. (ur.)

2009. *Emerging Intersections. Race, Class, and Gender in Theory, Policy, and Practice*. London: Rutgers University Press.

Urad za enake možnosti vlade Republike Slovenije,

2011. *Analiza institucionalne ureditve spodbujanja enakosti in varstva pred diskriminacijo v republiki Sloveniji*. http://www.uem.gov.si/si/posvetovalna_in_delovna_telesa/svet_vlade_rs_za_uresnicevanje_nacela_enakega_obravnavanja_2009_2013/6_seja_suneo_12_aprila_2011. Dostop 15. 10. 2011.

Urad Republike Slovenije za narodnosti,

http://www.uvn.gov.si/si/manjsine/romska_skupnost/. Dostop 14. 3. 2011.

Urh, Š.,

2009. *Etnično občutljivo delo z Romi*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo.

Vernik Šetinc, B.,

2010. *Obveznosti države pri preprečevanju in odpravljanju diskriminacije*. Ljubljana: Urad za enake možnosti vlade Republike Slovenije. http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/SUNE06/Porocilo_zagovornika_varstveni_mehanizmi.pdf. Dostop 15. 10. 2011.

Verloo, M., (ur.)

2007. *Multiple Meanings of Gender Equality. A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. Budapest, New York: Central European University Press.

Verloo, M., and the QUING team,

2009. *Deliverable No. 45: Conceptual Framework of Inclusive Equality Policies, Including Good Practices*. Vienna: IWM.

Vermeersch, P.,

2003. »Ethnic Minority Identity and Movement Politics: The Case of the Roma in the Czech Republic and Slovakia«. *Ethnic and Racial Studies* Vol. 26 No. 5 September 2003. 879–90.

Vertot, N.,

2010. *Starejše prebivalstvo v Sloveniji*. Ljubljana: Statistični urad republike Slovenije.

Walby, S.,

2007. *A Review of Theory and Methodology for the Analysis of the Implications of Intersectionality for Gender Equality Policies in the EU*. QUING Report D13 and D14. Vienna: IWM.

Walby, S.,

2009. *Globalization and Inequalities: Complexity and Contested Modernities*. London: Sage.

Svetovna zdravstvena organizacija.

Definition of an Older or Elderly Person. Proposed Working Definition of an Older Person in Africa for the MDS Project. <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/index.html>. Dostop 8. 9. 2011.

Analitična vprašanja za individualne intervjuje

Demografija

- Koliko ste stari?
- Kateri je vaš materin jezik?
- Katero državljanstvo imate?
- Ste pripadnica katere od verskih skupnosti?
- Ste zaposleni/upokojeni? Kateri dohodki vam omogočajo preživljanje?
- Ste poročeni?
- Imate kakšne resne težave z zdravjem?
- Je stanovanje/hiša vaša ali plačujete najemnino?

Identitete

- Kaj za vas pomeni biti ženska?
- Ali vam je pomembno, da ste Slovenka/Rominja/pripadnica določene narodnosti? Zakaj ja/ne?
- Katere druge lastnosti, poleg tega, da ste ženska in Slovenka/Rominja/pripadnica druge narodnosti vas še določajo in vplivajo na vas?
- Ali menite, da so vaše možnosti v življenju boljše/slabše ker ste Slovenka/Rominja/pripadnica druge narodnosti?
- Kaj se spremeni, ko postanete »ženska v letih«/ženska-migrantka? (Za Romijnje: Kaj je drugače, če si ženska Slovenka ali ženska Rominja?)
- Katere prikrajšanosti doživljate zato, ker ste »že v letih« in hkrati ženska (in hkrati Rominja, in hkrati migrantka)?

- Katere prednosti imate zato, ker ste »v letih« in hkrati ženska (in hkrati Rominja, in hkrati migrantka)?
- Katere razlike med ljudmi se vam še zdijo pomembne, da vplivajo na kvaliteto življenja in položaj v družbi? Zakaj?
- Katere družbene skupine po vašem mnenju danes doživljajo največ diskriminacije? Zakaj?
- Ali vi doživljate diskriminacijo? Lahko opišete primer?

Strukture in mehanizmi reprodukcije neenakosti

Družina

- S kom živite?
- Kakšna pravila imate postavljena v družini. Lahko opišete primere?
- Kdo pri vas odloča o pravilih?
- Koliko otrok imate? Koliko so stari? Koliko ste bili vi stari, ko ste prvič rodili?
- Kako skrb za otroke vpliva na vaše življenje?
- Ali je kdo v vaši družini potreben posebne skrbi? Kdo? Kako skrbite zanj/jo?
- Ali ste kdaj sami potrebovali ali pa potrebujete pomoč in oskrbo? Kako to rešujete/kako ste to takrat rešili? Lahko opišete?
- Kako zmorete poskrbeti za službo (šolo) in družinske obveznosti? Upokojenke: Kako kljub letom zmorete poskrbeti še za starše/moža/vnuke/sosedo?
- Na koga se obrnete, kadar potrebujete pomoč bodisi zaradi zdravstvenih ali socialnih problemov? Kako vas sprejmejo, lahko opišete kakšen primer?

Zaposlitev

Brezposelne: Koliko časa ste že brez službe? Kakšne so vaše možnosti, da dobite službo? Kakšno delo si želite? Kakšne so vaše izkušnje z iskanjem dela? Kakšne so izkušnje z vašo zadnjo službo glede na to, da ste ženska in hkrati migrantka / ženska in hkrati Rominja / ženska blizu upokojitve? Ali se želite še izobraževati? Kakšne možnosti imate za izobraževanje?

Zaposlene: Kaj delate v službi, po koliko ur delate in kakšno pogodbo imate? Ali ste zadovoljni s službo? Ali ste bili kdaj brezposelni? Ali ste hitro in lahko našli službo? Ali vas v službi obravnavajo enakopravno z mladimi/Slovinci/Slovenkami/moškiimi? Ali doživljate diskriminacijo, ker ste ženska/Rominja/migrantka/starejša gospa? Primer? Ali se želite še izobraževati? Kakšne možnosti imate za to?

Upokojenke: Ste dosegli polno pokojninsko dobo? (Zakaj ne?) Kako ste doživeli prehod iz zaposlitve v upokožitev? S čim ste zapolnili svoj čas? Kaj pa razlika v prihodkih, ali zelo vpliva na vaše življenje? Ali vam je zdravje dobro služilo v zadnjih letih pred upokožitvijo?

Način opredeljevanja diskriminacije/neenakosti

- Kako bi vi opredelili, kaj je to neenakost in kaj diskriminacija med ljudmi?
- Kaj ju povzroča?
- Če bi imeli vi politično moč in bi bila npr. predsednica vlade, kaj bi spremenili v družbi?
- Katere ukrepe bi sprejeli za odpravo neenakosti in diskriminacije med ljudmi?

Zaključevanje

- Kaj je trenutno vaš največji problem?
- Ali imate kakšen problem, ki vas spremlja že zelo dolgo časa?
- Kako se vam je zdel intervju?
- Kako se počutite zdaj?

Analitična vprašanja za strokovne službe in nevladne organizacije

- Kaj je cilj vaše organizacije, na katerih področjih delujete in kaj so glavne aktivnosti?
- Koliko ljudi je zaposlenih v organizaciji? Kakšna je struktura zaposlenih?
- Ali lahko opišete vaše ciljne skupine? Kako jih definirate?
- Katere glavne razlike se pojavljajo znotraj vaših ciljnih skupin? Primer?
- Ali se na te razlike vežejo tudi specifične situacije, problemi? Ali te razlike lahko situacijo uporabnice/uporabnika zakomplicirajo? Lahko ilustrirate s primerom?
- Kaj za vaše delo pomenijo te razlike? Ali te razlike vplivajo na to, kako se lotite problema? Primer?
- Ali razvijate posebne metode, strategije, programe za delo z manjšimi skupinami znotraj vaše ciljne skupine? Primer?
- Ali bi kakšno ciljno skupino s svojim delovanjem radi dosegli, pa je ne morete? Katera skupina je to, zakaj bi jo radi dosegli in zakaj je ne morete?
- Kako razvijate svoje pristope, metode, storitve?
- Ali se povezujete z drugimi organizacijami in akterji na vašem področju delovanja in izven? S katerimi in na kakšen način?
- Če opazite, da se pri manjši skupini znotraj vaše ciljne skupine vztrajno pojavljajo eni in isti problemi (npr. brezposelnost migrantk, revščina starejših žensk, poroke mladoletnih Rominj), ki pa jih regulativa vaših pristojnosti in opis vašega dela ne obsegajo, kako ukrepate? Ali imate kakšen vpliv na oblikovanje programov in politik glede takih specifičnih problemov? Kakšne so vaše izkušnje v zvezi s tem?
- Ali menite, da bi oblikovanje politik in podpornih programov za specifične ciljne skupine lahko izboljšalo kvaliteto vašega delovanja? Primer? Kdo naj bi jih predlagal in oblikoval?

Analitična vprašanja za analize dokumentov in politik

- kateri pojmi so uporabljeni pri obravnavi kompleksnih neenakosti: npr. multipla diskriminacija, ranljive skupine ipd. in kako so ti pojmi opredeljeni/definirani?
- Kako dokumenti kategorizirajo družbene skupine? Katere kategorije/intersekcije se najpogosteje pojavljajo v dokumentih kot relevantne? Kakšna je argumentacija: kaj je problem, kaj se predlaga kot rešitev?
- Ali so problemi, ki jih dokument naslavlja, individualizirani ali pa dokument predstavi strukturne razloge?
- Ali dokument vključuje perspektivo spola? Na kakšen način (kot zgolj biološko kategorijo ali z upoštevanjem strukturnih neenakosti ali z ospoljenimi kategorijami (matere, skrbnice ipd.)?)
- Ali postavlja spol v intersekcijo z drugimi kategorijami (etničnost, starost, hendikep, državljanski status, razred, religiozna pripadnost ipd.) in kolikšno pozornost temu posveča?
- Kaj je glavno izhodišče/argument politike, ki jo dokument oblikuje (enakost, antidiskriminacija, človekove pravice, ekonomski razvoj in konkurenčnost, socialna država ipd.)? Ali so ti pojmi uporabljeni kot »prazni označevalci« ali so definirani? Kako so definirani?
- Identifikacija dobrih/slabih praks: primer, ko dokument domišljeno/nedomišljeno obravnava kompleksno neenakost.
- Postopek nastanka dokumenta, če ti podatki obstajajo: kaj je bil povod, kdo je sodeloval pri oblikovanju dokumenta?

This publication is supported by the European Union Programme for Employment and Social Solidarity - PROGRESS (2007-2013).

For more information see:
<http://ec.europa.eu/progress>

This programme is managed by the Directorate-General for Employment, social affairs and equal opportunities of the European Commission. It was established to financially support the implementation of the objectives of the European Union in the employment and social affairs area, as set out in the Social Agenda, and thereby contribute to the achievement of the Lisbon Strategy goals in these fields.

The seven-year Programme targets all stakeholders who can help shape the development of appropriate and effective employment and social legislation and policies, across the EU-27, EFTA-EEA and EU candidate and pre-candidate countries.

PROGRESS mission is to strengthen the EU contribution in support of Member States' commitment.

- PROGRESS is instrumental in:
- providing analysis and policy advice on PROGRESS policy areas;
  - monitoring and reporting on the implementation of EU legislation and policies in PROGRESS policy areas;
  - promoting policy transfer, learning and support among Member States on EU objectives and priorities; and
  - relaying the views of the stakeholders and society at large

Knjiga na didaktičen način podaja perspektivo interseksionalnosti oz. razumevanja kompleksnih neenakosti in načine uporabe te perspektive v raziskovanju, oblikovanju politik ter delovanju javnih služb in nevladnih organizacij. Neenakosti lahko razumemo kot enodimenzionalne in njihov vir pripisujemo enem samemu vzroku ter predpostavimo, da en vir neenakosti odločilno zaznamuje druge neenakosti. V preteklosti je za takšen vir neenakosti veljala predvsem razredna neenakost, danes so poleg tega aktualne identitetne politike in iz njih izhajajoči boji za pripoznanje neenakosti po spolu, narodnostni pripadnosti, starosti, spolni usmerjenosti ipd. Izkušnje z različnimi boji proti neenakostim in diskriminacijam (feminizem in protirasistična gibanja, gibanja za pravice gejev in lezbijk, migrantov in etničnih manjšin) so pokazale, da se viri neenakosti medsebojno prepletajo in vzajemno učinkujejo na položaj skupin in oseb – da so torej neenakosti kompleksne. Perspektiva interseksionalnosti torej omogoča razumevanje hkratnega sokonstituiranja in součinkovanja kategorij spola, razreda, etniciziranosti/rasializiranosti, starosti, seksualnosti ipd. v vsakokratnem individualnem ali skupinskem položaju neenakosti ali privilegiranosti. Knjiga je sestavljena iz dveh delov: v prvem delu avtorici predstavita perspektivo interseksionalnosti skozi nekatere osnovne koncepte, s katerimi prepoznavamo, mislimo in razumemo družbeno in politično neenakost ter diskriminacijo; v drugem delu je interseksionalna perspektiva artikulirana skozi njeno praktično uporabnost na makroravni politik in vednosti; na mezoravni institucionalnih mehanizmov in na mikroravni identitet, področij življenja in konkretnih izkušenj z neenakostmi in diskriminacijo.

0,00€